

Ог МАНДИНО

ДУНЁНИНГ
ЭНГ БУЮК
САВДОГАРИ-2

Қиссанинг якуни

ТОШКЕНТ
"DAVR PRESS" НМУ
2016

Бир неча миллион китобхонлар “Дунёнинг энг буюк савдогари” қиссасининг давомини қизиқиб кутдилар. Ниҳоят у сизнинг қўлингизда. Ўнга ўрамда ёзилган муваффақият қоидасининг амалга ошганлиги туфайли түяларнинг кичик сарбони Хафид буюк савдогарга айланганлиги ҳақидағи таъсири қисса ниҳоясига етди. Ҳаёт ташвишларидан ўзини дам олишга ҳақли ҳисоблаган кекса савдогар яна одамлар ёнига қайтиб, уларга муваффақиятнинг янги қоидаларини олиб келмоқда...

Ўйлаймизки, “Дунёнинг энг буюк савдогари” китобининг давомини куттган ўқувчилар “Дунёнинг энг буюк савдогари-2” китобини ҳам севиб мутолаа қиласадилар.

Рус тилидан Малика Убайдуллаева таржимаси.

Барча ҳуқуқлар амалдаги қонунларга асосан ҳимояланган.

“DAVR PRESS” нашриёт-матбаба уйининг ёзма ружсатисиз ушбу нашрия ҳисман ёки тўлиқ ҳолда бошқа оммавий ахборот воситаларида электрон ёки механик куринишда кўчириб босиш, магнит гашувчи воситаларда тарқатиш қатъий таҳтиқланади.

ISBN 978-9943-4611-5-4

© “DAVR PRESS” НМУ, 2016

БАГИШЛОВ

Қадимий ҳикматларда: “Донишмандларнинг донолигини нобуд қиласман ва зеҳниларнинг идрокини рад этаман”, – деб ёзилган. Донишманд қани? Китобсевар қани? Асрнинг саволномаси қани? Худо бу оламнинг донишмандлигини телбаликка айлантиридими?

Коринф ҳикматларидан

Үн икки йил давомида у менинг содик дўстим бўлган, азоб чекаётган пайтимда ибораларидан абзацлар, абзацлардан варақлар ва китобларни ёзган пайтларим, у оёқларим остида сабр билан тунларини бедор ўтказган.

Кўпинча тун ярмида, мен ёзув машинкамни циқиллатиб ўтирганимда, менга ёрдами тегиб қолиши мумкин деб кутиб, доим зийрак, қовоқларини тўлиқ юммай мудрао қоларди. Мен у билан кўп йиллар давомида юзлаб ёзувчилик меҳнати муаммоларини муҳокама қиласдим. У мени доимо сабр ва қунт билан тингларди.

Қанчадан-қанча қарама-қарши сюжет ва қаҳрамонларимни унда синаб кўрганман, энди усиз қандай уддалай ман, билмадим.

Унинг столим ёнида турган севимли дивани, менга жуда кенг ва худди етим қолгандай кўриняпти. Мен ҳозиргача кўз ёшларимни тия олмайман, баъзида кўзим илиниб ўгириламан-да, унга бирор нарса айтмоқчи бўламан ва

шундагина унинг ўрни бўшаб қолганини, бутунлай бўшаганини англайман.

Слипперс, қария, мен сени жуда соғинаман, қачонлардир бу китобим ва бошқалари нашр қилинганда, билишимча — сен осмондан, ўзингнинг кичик диванингда ястанганча қари ошнаңни маъқуллаб турганинг туфайли содир бўлади.

Бу китобни севувчи қалбим билан сенга — кичкинтой... Отга тақдим этаман.

Ҳали-ҳануз хотирамда...

Агар доктор Кристиан Барнард биринчи бор инсонга юракни кўчириб ўтказиш бўйича жарроҳлик амалиёти ўтказмаганида ва Барбара Стрейзанд Сентрал паркида куйламаганида 1967 йил эсда қоларли йил бўлмасди. Кливленд, Ньюарк ва Детройтда ирқчилик кучайиб кетди. Истроил ва араблар қонли олти кунлик урушга киришдилар. Хитой Ҳалқ Республикаси ўзининг галдаги водород бомбасини портлатяпти. Америкалик бомбардимон самолётлар Ханойга ҳаво зарбаларини бермоқдалар, америкалик уч астронавт Ерга тушиш пайтида олов ичида ҳалок бўлди.

Инсоният даҳшат ва саросимага тушиб, ҳалокат ёқасида турганида мен ҳеч қачон унута олмайдиган жуда катта мамнуниятни ҳис қилдим. Хайриятки, қўлимда ўзимнинг катта бўлмаган — “Дунёнинг энг буюк савдогари” китобимнинг биринчи нашрини ушлаб турар эдим.

Алғов-далговли замонида нашр қилинган менинг биринчи адабий китобим Гор Видал,

Исаак Башевис Сингер, Торnton Уайлдер, Уильям Голдинг ва Леон Юрис каби машҳурларнинг ажойиб янги китоблари қаторида катта муваффақиятга эришишидан дарак бермасди. Исо пайгамбаримиз билан бир даврда яшаган тұялар сарбони ҳақидаги афсонамга ҳатто ношир Фредерико Фелл китобимни йигирма беш йил ичидә нашр қилинған китоблар ичидә энг арзигулиги ҳисоблаб, уни реклама қилишга бор кучини сарфлаб фидокорона мәжнат қилған бўлса-да, ўша йил кузда унга минглаб нашр қилинған китоблар сингари дом-дараксизлик тақдирни битилған эди.

Үшанды мўъжиза юз берди. Тўгрироги, икки мўъжиза. Менга ёрдам бергани ва ишонгани учун миннатдорлик сифатида китобимни баҳшида этган киши сугурта компанияси президенти В. Клемент Стоун бу қиссадан таъсирланиб кетиб, “Дунёнинг энг буюк саводогари” китобидан хизматчилари ва ўзининг “Combined Insurance Company” улкан корпорация акционерлари га тарқатиш учун буортма берди. Шу пайтнинг ўзида “Amway International” шериги Рич ДэВос мамлакат бўйлаб минглаб тарқаган ўз жодимларига Ог Мандино китобида ёзилған муваффақият принципларини ўзлаштириш ва кундалик ҳаётларида татбиқ этишини тавсия этган.

Бу икки инсон томонидан экилган уруғлар бир текисда қийгос униб чиқди. Ўқувчилар миқдори ўсиб бораради ва бу нашриёт ишида энг катта реклама компаниясига айланди: китоблар сотуви мени ажаблантириб, қувонти-

пар даражада ўсади. 1973 йилга келиб ақлга сиғмайдиган иш юз берди, китоб олти марта қайта нашр қилинди ва 400 000 китоб қаттиқ муқовада сотилди. "Publishers Weekly" даги Пол Нейтан киғобни "киши билмас бестселлер" деб атади. Токи "Bantam Books" нашриёти чоғы этиш ҳуқуқини сотиб олиб, уни юмшоқ муқовада чиқариб, бутун мамлакат бўйлаб реклама қилмагунича у бирор марта миллий бестселлерлар рўйхатида пайдо бўлмади ва 1974 йил китобнинг биринчи нашри чиқди. Муваффақият ва баҳт қоидалари ифода этилган ўнта ўрам жасур тұялар сарбони қўлига тушиб қолади. Шундан сўнг кунларнинг бирида кечқурун, Вифлеем яқинидаги гор ёнида унинг тасодифан юз берган воқеанинг гувоҳи бўлгани ҳақидаги қиссам, уни ўқиган кўп сонли кишилар тақдирига таъсир қилгани мени чексиз таъсирантиради.

Хулосасида, наркологик клиника даволанувчилари "Савдогар" нусхасини қайтадан ўқийвериб, ҳар бир сўзини ёддан билишларини, ётиш олдидан ёстиқларининг тагига қўйиб ётишларини тан олиб ёзишади. "Combined Insurance Company" 500 бўлими ходимларига минглаб нусхалари тарқатилган, Жонни Кэш ва Майкл Жексонга ўхшаш таниқли юлдузлар унга яхши баҳо беришган.

"Дунёнинг энг буюк савдогари" китобининг ҳеч бўлмаса битта ўқувчиси пайдо бўлишига умид қилмаган кимсанинг яқин қариндошлиридан ташқари, тўққиз миллион нусхаси ўнетти тилда сотилди ва бу китоб дунёдаги ҳар

доим энг кўп сотиладиган, тижоратчи ва савдо ходимларининг бестселлерига айланди.

Кўп йиллар давомида одамлар хатларида йигирма йил давомида бестселлёр ҳисобланган китобимнинг давомини ёзишга ундар эдилар, китоб қаҳрамонига ўхшаб мен ишимдан узоклашиб кетмадим.

“Савдогар” чиққанидан кейин яна ўн иккита китоб ёздим, дунё бўйлаб кезища давом этаяпман, “Буюк савдогар” дўстлари олдида кенг аудиторияларда муваффақиятга эришиш ҳақида суҳбатлар ўтказяпман.

Аввалига мен “Савдогар”нинг давомини ёзишга салбий қарадим. Бу китоб менинг ва оилам ҳаётини бутқул ўзгартириб ташлади ва мен таваккал қиulgим келмади, балки давоми ҳақиқийсими қайсиdir маънода бузиб қўяди деб ўйладим. Яна адабий қаҳрамоним Хафид, ўзим сингари йигирма йилга қариганида олтмиш ёшдалиги **ва** қари сарбон билан нима қилиш мумкинлиги ҳақида ўйладим.

Ажойиб тонгларнинг бирида, Лиссабонга “North American Company” етакчи ишлаб чиқарувчиларнинг йиллик йигилишини очиш учун парвоз этаётганимда ўзим ҳам Хафиддан бир-икки ёш катта эканимни эсладим ва шунга қарамасдан дунё бўйлаб чиқишлиар қилиш учун кезаман, ёзища давом этаяпман. Телевидение, радиоэшиттиришларда қатнашаман, яна голъф ўйинларида коптогимни икки юз эллик ярда учириш ҳақида ўйлайман.

Агарда мен ҳанузгача ишлар эканман, одамлар олдида чиқиш қиласар эканман, нима

учун энди у қила олмас экан! Мана шундагина, “Дунёниг энг буюк савдогари” сөйдан чиқадиган пайти келди, деган қарорга келдим. Сиз Ҳафиднинг эски дўстлари ҳисобланасизми ёки бу сизнинг биринчи танишувингизми, мен сизни муҳаббат ила қарши оламан... ва бу китобда сиз ўқийдиган сўз ҳамда гоялар худди ўтмишдошидек сизнинг юкингизни енгил, йўлингизни ёруг қилсин.

*Скоттсдейл,
Аризона штати*

Дунёниг энг буюк савдогари йўлга чиқадиган пайт келди..

Бириңчи боб

Дамашқнинг бир чеккасида улкан пальмалар билан ўралған, ялғиллагувчи сайқалланган мармардан қурилган, **серҳашам** қасрда Хафид исмли ажойиб киши яшарди. Энди у ишидан узоқлашган зди, қачонлардир унинг кенг савдо империясининг чек-чегараси йўқ эди. Парфиядан Римгача ва Британиягача узоққа чўзилган эдики, ҳамма ерда уни дунёning буюк савдогари деб аташарди.

Ўша мисли кўрилмаган гуллаб яшнаш ва йигирма олти йиллик муваффақият даврида Хафид савдогарлик соҳасини ташлаб кетди. Унинг оддий туялар сарбонидан қудратли ва бадавлат одамга айланганлиги ҳақидаги қисса бутун цивилизация оламига тарқалди, одамларни ажаблантириб, ҳайратта солди.

Үша күчли ҳалокатли ва ағдар-тұнтар даври-да деярли бутун олам Юлий Цезарь ва унинг құышынларига қулдек бўйсунганида Хафид худдики тирик афсонанинг ўзи эди. Айниқса, Фаластииннинг шарқий империяси чегара ерладидаги қашшоқ ва бенаволар учун дамашқлик Хафидни мисол қилиб, одам ўз ҳаёти давомида қийинчилигу, тўсиқларга қарамасдан нималарга эришиш мумкинлиги ҳақида қўшиқ ва шеърлар тўқишган.

Тирик тимсолга айланган ва бир неча миллион олтин талантли мол-дунё йиққан одам, дунёнинг буюк савдогари тарки дунё қилган пайтида баҳтга эриша олмади.

Кунларнинг бирида, тонг пайтида, худди сўнгги йилларда кўп мартадек, қасрнинг орқа эшигидан Хафид чиқиб, шудринг қоплаган силлиқ мармар тоштахталарни эҳтиёткорлик билан босиб, катта, салқин ҳовли бўйлаб юрди. Шарқдан саҳрога қуёшнинг биринчи кумуш ва олтин нурлари порлаганида узоқда ёлғиз хўроз қичқириди.

Хафид саккиз қиррали фаввора ёнига келгач қадамини секинлаштириді: ўлқасини түлдириб, чуқур тип олди, тош деворини қоплаган ясминнинг оқ-сариқ гулларига қараб бош сиљкиб қўйди. Сўнг камарини тортиб bogлаб, юпқа зигирпояли яктагини тўғрилади-да, ўз йўлида давом этди. Аммо энди сарв шохларидан қилинган табиий равоқ тагидан бирорта безаги йўқ тош сағана олдига яқинлашгунича аста қадам ташлаб келди.

– Хайрли тонг, менинг азизам Лиша, – ярым шивирлаб, құйлини күтәриб, оғир бронза эшик құббасининг ягона қоровули баланд атиргул бутогидан күч түплаган оқ гүнчага майин тегди. Сүңг нарироқда турган қызил ёғочдан ўйиб ишланған ўриндиқ томон юрди ва унга ўтириди да, ҳаётининг қачонлардир қувонч ва ғамларини бўлишган суюкли аёлининг жасади дафи қилингани қабрга назар ташлади. Мудраб қолди.

Кўзини очмасдан туриб, Хафид елкасига кимдир қўйлини қўйганини сезди ва кўп йиллик ҳисобчиси, вафодор дўсти Эрасмуснинг таниш хирилдоқ овозини эшитди.

– Кечиринг мени, хожам...

– Хайрли тонг, менинг қадрдан дўстим.

Эрасмус жилмайди ва қуёшга қаради, ўша пайт қуёш уларнинг тепасида нур сочарди.

– Тонг ўтиб кетди, хожам. Хайрли кун.

Хафид хўрсинди ва бошини қимирлатди.

– Қариликнинг яна бир камчилigi. Тунлар уйқинг келмайди, тонг ёришмасдан турасан, сўнг мушук боласидек кун бўйи мудрайсан. Ҳеч қандай мантиқ йўқ. Ҳеч қандай.

Эрасмус тасдиқлаб бош қимирлатди, қўлларини кўксига қовуштириб, қарияликнинг яна бир қайгу-ҳасратини эшитишга тайёр турарди. Аммо бу тонг бошқаларига ўхшамаслиги керак эди. Шу боис Хафид Бирдан сакраб турди ва мақбара ёнига келиб, қўлларини тош устига қўйди. Сўнг у ўгирилди ва кучли овоз билан ҳайқирди:

— Мен ночор одам бўлиб қолдим! Эрасмус, менга айт, менинг тарки дунё қилиб, худбинларча, ўзимга аза тутиб яшаётганимга қанча **вақт** ўтиб кетди?

Эрасмус унга кўзларини катта очиб қаради ва **дарров** жавоб бермади:

— Лиша сени тарк этиб, кўмилганидан сўнг, сенинг барча омбор ва карвонларингдан халос бўлишингдек тушуниб бўлмас қарорингдан сўнг сенда катта ўзгаришлар рўй берди. Тарки дунёчиликни қарор қилганингга ўн тўрт йил ўтиб кетди.

Хафиднинг кўзлари намланди.

— Қимматли иттифоқчим ва иним, қандай қилиб йиги-сиги ва шикоятларимга узоқ вақт чидадинг?

Қари ҳисобчи ўз қўлларини диққат билан кузатарди.

— Мен сен билан деярли қирқ йилдан бери биргаман ва сенга бўлган муҳаббатим худди илгаригидек. Мен сенга катта муваффақият ва баҳтли вақtingда хизмат қилганман, ҳозирда ҳам шундай қувонч билан хизмат қилмоқдаман, аммо сен ўзингни аста сўнишга маҳкум қилганингни кўриб оғринаман. Сен Лишани ҳаётга қайтара олмайсан, шунинг учун унинг олдига — гўрга боришга интиляпсан. Эсингдами, узоқ йиллар олдин, менга ўлганингда, сени **мангуликка** кўмганларидан сўнг оқ атиргул ёнига қизил атиргул бутогини ўтказишни буорган эдинг?

— **Ҳа**, — тасдиқлади Хафид. — Шуни унутмаслик керакки, буни эслатишдан чарчамайман: ўлимимдан сўнг қасрим ва омборим сени-

ки бўлади. Бу узоқ йиллар давомидаги вафодорлигинг ва дўстлигинг, Лишанинг ўлимидан кейин мендан кўрган жабрларинг эвазига камтаргина мукофот.

Хафид чўзилди ва битта атиргулни узиб олди-да, сўнг қадрдан дўстининг тиззасига қўйди.

— Ўзига ачиниш — даҳшатли қасалликлардан бири, Эрасмус, мен ҳам узоқ вақт давомида унга мубтало бўлдим. Худди ақлсиз ёш боладек инсоният билан алоқани узиб, мен сен билан яшайдиган маңа бу мақбарага ўзимни қамаб олдим. Етар! Ўзгаришлар пайти келди!

— Аммо бу зое кетган йиллар эмас эди, менинг хожам. Ҳамма нарсадан маҳрум бўлган дамашқлик бечора ларга сенинг мисли кўрилмаган хайр-эҳсонлари нг...

Хафид гапини бўлди:

— Пуллар? Наҳотки, бу мен учун қурбонликми? Ҳамма бойлар камбагалларга олтин чақалар ила садақа бериб виждонларини тинчлантирадилар. Улар бу эҳсонлардан очлардан қам фойда кўрмайдилар ва улар учун урвоқ ҳам бўлмаган, бир ҳовуч чақали буюк саховатлари тўғрисида бутун олам билишиустида қайгурадилар ҳам. Йўқ, қадрли дўстим, саховатпешалигим ҳақидаги ўз мақтовларингни қўй-да, ундан кўра менга ҳамдардлик қилишингни очиқ айтиб қўяқол...

— Бари бир, — эътиroz билдириди Эрасмус, — сенинг ёлгизлитинг ўзининг эзгу меваларини берди, менинг хожам. Наҳот сен ўз кутубхонангни дунёнинг буюк алломаларининг меҳнатлари билан тўлдириб, уларнинг гоя ва тамойилларини ўрганишга беҳисоб вақтингни сарфламадингми?

Хафид тасдиқлади.

— Мен узун тун ва кунларимни ёшлик пайтимда олмаган таълим олишга бор ҳаракатларимни баҳшида этдим ва интилишларим зое жетмади: менинг кўзларимга олгин ва муваффақият кетидан қувган пайтларимда баҳолашга вақтим бўлмаган, мўъжизаларга тўла ва ажабланарли олам очилди. Аммо шунга қарамай мен мотам тутишда давом этдим. Бу олам одам орзу қилиши мумкин бўлган ҳамма нарсани берди. Ўз қарзимни тўлаш пайти келди ва одамзот яхши ҳаёт кечириши учун энди бор куч-тажрибамни беришим зарурлигини англадим. Мен ҳали ором олиш учун ётишга тайёр эмасман ва ўлимимдан сўнг Лишанинг севимли оқ атиргули ёнига қизил атиргул экиш Буйруғимни бажаришни тўхтатиб туришингга тўғри келади.

Эрасмуснинг ажинли ёноқларидан қувонч кўз ёшлари қуюлди, Хафид давом этди:

— Ливий Рим тарихини етмиш беш ёшга түлганида ёзган, Тиберий империясига саксон ёшигача ҳукмронлик қилди. Улар билан со-лиштирганида мен ҳали ёш боламан... олтмиш ёшли соғлом бола! Менинг ўпкам тоза, танам күчли, кўзларим яхши кўради, юрагим соғлом, ақлим йигирма ёшлигимдагидек ўткир. Чамамда, яна бир бутун умримга етади...

- Буюк мұйжиза! - күзларини осмонга қаратиб Эрасмус бақириб юборди. - Сенинг ҳолатингга қараб, индамай азоб ва қайғу чекиб қылған дуоларимни хайриятки эшитишди. Менга айт хожам, бутун олам севиб, ҳурмат қиласаң одамнинг бундай ажойиб қайта тұғилиши қандай юз берди?

Хафид жилмайды.

— Лиша,

— Аиша?

- Лишанинг тушига кирганлари кўп йиллар давомида ҳақиқатда юз берганлари эсингдами?

Эрасмус маъқуллаб бош силкиди.

- Уйғонгач айтиб берганлари күпинча бизни бутун бошлы мол-дуңе йўқотадиган тијорат бошлашдан тўхтатиб қоларди.

Хафид үриндиққа ишора қилды.

- Бугун эргалаб, шу ерда мудраб ўтирганимда тушимда Ли шани кўрдим. У менинг қўлимдан ушлаб, Дамашқ кўчаларида кўпчилик орасидан, анча-мунча оч ёки хаста, ё қайгули, ҳаётдан умидини узган, қашшоқ ва бахтсизларни кўрсатди. Менга бу одамларни бошқа сезмаслигим мумкин эмаслигини гапираётган майин овозини эшитдим. У менга дунё бўйлаб ёрдамга чақира олмайдиган бундай одамларнинг саноги йўқлиги ва мен уларнинг зорланишларига худди ер тагидаги чувалчанг сингари кўр бўлмаслигим кераклигини айтди.

— Бу Лишага ўхшамаяпти, ҳеч қачон сен билан бундай гаплашмасди-ку.

— Түгри, Эрасмус. Аввал бунинг учун унда сабаб бўлмаган. Тўхтаб тур, тушим ҳақида яна бир гап бор. Сўнг у менинг ҳаётим янгидан бошланишини, ёлгизликдаги кунларим адогига етганлигини айтди, чунки ўша кун эшигимни нотаниш кимса тақиллатиб келиши, илгари кўпчиликка рад этганимдек, мен уни қабул қилишдан бош тортмаслигимни айтди. Бу нотаниш, деди Лиша, менга келажагимни очиш учун қалит беришини, келажагим ҳаётимдаги кўп нарсага таъсир кўрсатишини

айтди. Эрасмус? Эрасмус, нима учун рангинг оқарип кетди? Нима бўлди?

— Мен сендан кечирим сўрайман, хожам. Жуда курсанд бўлиб кетганимдан сенга кутубхонангда кимдир кутиб турганини айтишини унугибман.

— Дўстим?

— Фақат менга ноганиш бўлса керак. Унинг исми Гален, у Қуддусдан эканлиги ва сенга иш бўйича таклифи борлигини айтди.

— Илгари мени йўқлаб келганларни қайта-риб юборардинг, нега бу сафар буйругимга амал қилмадинг?

— Унда қандайдир ғалати нарса бор, менинг хожам, унинг кетишини талаб қилишга ўзими мажбурлай олмадим.

— Наҳотки, мен иш бўйича жўяли таклифларни эшитадиган пайтларим аллақачон ўтиб кеттанини билмаса?

Эрасмус жилмайди ва қувлик билан ўз дўстига қаради.

— Билмас эмиш, унинг келиши тушида аён бўлган экан, у қандай билмаслиги мумкин? Сен илгаригидек уни ҳайдаб юборишмни истаяпсанми?

Ўн йилдан кўпроқ ўтганда Хафид биринчи марта кулиб юборди ва унинг кулгуси бутун қаср бўйлаб акс садо бериб жаранглади, сўнгра иккни дўст қучоқлашиб, қаср томон кетдилар.

— Шошилиш керак, Эрасмус. Кутишга мажбуру қилиш одобдан эмас.

Иккинчи боб

Нотаниш одам кенг кутубхонанинг ўртасида, олтин балиқчали кўл ёнида ёнгоқ дарахтидан ясалган, мармар полдан то баланд шифтгача кўтарилиган, ҳаво ва тилла ранг кошинкор нақш билан безалган китоб рахларига минглаб пергамент ўрамларининг тартиб билан жойлашганига ҳайрат билан ажабланиб қараб туради.

Гален пакана киши эди. Унинг калта қилиб қирқилган оқ соchlари қорачадан келган юзи хушбичимли гига ажойиб тарзда мос тушган эди. Қади-қомати келишган бўлмаса-да, олдингизда қанәдайдир ҳукмини ўтказа олишини тушунтирадиган, ҳурмат талаб одам турганини ҳис қилиш мумкин эди. Ўз хожасига ташриф буюрувчини таништириб, Эрасмус орқага ўтди.

— Мен ва ниҳоят дунёнинг энг буюк савдоғари **Билан** учрашиш баҳтига сазовор бўлдим, — **деди** таъзим қиларкан Гален. — Мени бу хона ҳайратда қолдирди. Қандай ажойиб тўплам! Ҳатто император Клавдий ҳам ҳасаддан кўкариб кетарди.

Хафид гуурү билан бошини эгиб қўйди.

— Ҳа, бу ерда Гораций, Виргилий, Катула
ва Лукрецийлардан маслаҳат ооламан ҳамда
бошқа буюк донишманлар ҳикматларининг
моҳиятини очиш иқтидорини ўрганаман. Ана-
ви жанубий томондаги деворда, эҳтимол Вар-
рон мөхнатларининг ягона тўлиқ тўпламидири-
етмис тўрт китоб олти юз йигирма жилдан
иборат. Сизни узоқ куттириб қўйганимдан
афсусдаман. Биламан, сиз бу ерга менинг ку-
тубхонамни муҳокама қилиш учун келмаган-
сиз. Келинг, бу ерга ўтиринг, — дея у суюнчиғи
тошбақа косасидан ва қимматбаҳо тошлардан
ясалган диванга ишора қилиб.

**Хафиднинг жиiddий оҳангига қараб вази-
ятни баҳолаган Гален шу заҳоти ўз ташрифи-
нинг мақсадига ўтди.**

- Менга сиз қачонлардир буюк савдо империясими бошқарганингизни, рим, жуҳуд, юонон тилләрида гапларни ўринлатиб қўйишингизни тушу нтириди. Бу ҳақиқатми?

Хафид қовогини солди ва нигоҳини Эрасмусга қаратди, у эса елкаларини сиқиб, тескари ўгирилди.

- Гапга чечанлигимга шубҳаланмайман-у, - жавоб берди у, - ҳар ҳолда ўз фикрларимни учта тиlda баён этишга ўргандим.

Гален қаср хўжайинига энгашди.

— Ҳурматли савдогар, биз инсониятнинг илмга бўлган чексиз чанқоқлик даврига келмоқдамиз. Бизнинг кўз ўнгимизда ақл ва руҳ инқилоби юз бермоқда ва унинг бошида оддий бўлишни истамаётган оддий одам турибди. У қисматини яхшилаши, тұғма иқтидорини татбиқ қилиши учун йўл-йўриқ, маслаҳат ва панд-насиҳатга муҳтож. Шу такомиллашишга бўлган олам Эҳтиёжини қондириш учун минглаб устоз ва нотиқлар шаҳарма-шаҳар кезиб, ўқимишли ва ўқимаган оммага тепаликлар, гимназия, форум, театрларда ва ҳатто ибодатхоналарда ҳамма фанлар бўйича — астрологиядан тортиб дәхқончиликкача, маблаг тикишдан тиббиётгача маъruzалар ўқиб, ўз билим ва тажрибаларини таклиф қилиб юрибдилар.

Гален жавоб кутиб тўхтади, аммо Хафид сукут сақларди ва у давом этди:

— Эҳтимол бу нотиқлар орасида ҳовончада сувни толқон қиласиганлари, чиқишилари эса ўзлари талаб қиласиган чодирлари билан солиштирганда, қиммати арзимас кумуш тилли фириғарлари ҳам бордир. Бошқа томондан нотиқлик санъатининг римликлар — Катон ва Цицерон анъанаси бўйича тарбияланган усталари ҳам бор, уларниң чиқишилари бутун ҳаётининг, азоб ва шодликларининг меваси, уларниң чиқишиларида ҳар қандай инсон ҳаётини ўзгартириб юборадиган қимматли кўрсатма ҳамда насиҳатлар бор. Буни касб қилганларниң кўпчилигида сон-саноқсиз из-

дошлари бор ва бу фаолияти ортидан мисли кўрилмаган пул орттиридилар.

Хафид мулойим жилмайди ва қўлинин кўтарди.

– Менга бу нотиқлар яхши таниш. Баъзи бир беҳаловатлик уругини экадиганлардан ташқари, нотиқларнинг оламни яхшироқ қилиш ниятларини қўллайман. Аммо бунинг ҳаммасига менинг қандай алоқам бор?

– **Ҳурматли савдогар**, – хитоб қилди Гален, – менинг байрам, ўйин ва бошқа оммавий томошаларни фойдали ташкил қилиш бўйича катта таҷрибам бор. Охирги йигирма йил ичидаги мен бир неча бор баҳслар, концертлар, курашлар, қўп марта от ва пиёда пойгаларини уюштиридим. Мен Афинада, Қуддус, Искандария, Римда, бутун цивилизация олами бўйлаб, юзлаб **йирик шаҳар** ва қишлоқларда чиқишлар ташкил қилдим.

– **Бу** ҳақиқатан ҳам таассуротли ва қизиқ, **Гален**. Аммо сени бу ерга нима бошлаб келди?

Ташриф буюрувчининг овозида енгил титроқ сезилди.

– Мен дунёдаги энг буюк савдогардан бир неча маъруза давраларига розилик олиш учун келгандим. Сенинг бой ўтмишинг ҳаётдаги қўп нарсаларни ўзгартиришга панд-насиҳат ва далда бера олади, сенинг қудратли **овозиңгни** эшлитиб тушундимки, алоҳида ишонтириш йўли билан уларга сўзларингни етказа **олишинга** имоним комил.

Сенинг обрўйинг ҳамма ерда катта оломон **йигилишини** кафолатлайди, оддий аёл ва эр-

какларни рагбатлантириб, орзуларининг баъзиларини бўлса-да, рўёбга чиқишига зарур нарсаларнинг йўл-йўриғини кўрсатишингга ишонаман, мен сенга оламдаги минбар ва саҳналарга чиқиш учун ёрдам беришни хоҳлайман. Хафид, дунё сенинг тажрибаларинг ва донишмандлигингга жуда муҳтож.

Хафид унинг таклифига дарров рози бўлгач, Гален караҳт ҳолатига тушди ва ўзига келиши учун бир неча дақиқа вақт керак бўлди. Нонуштадан сўнг Хафид тонгдаги галати тушини ва Лишанинг башоратини қайта гапириб берди, кутубхонадаги тик дарахтидан ясалган катта стол атрофида икковлари муҳокама қилишни давом эттираётганларида Эрасмус бир нималарни қунт билан ёзарди.

— Бизнинг биринчи даврамиз, — тушунтириди Гален, — қисқа, аммо муҳим бўлади. Сенинг нутқингни мукаммаллаштириш ва моҳир нотиқликнинг маҳоратини бевосита катта бўлмаган аудитория рўпарасида чиқиш пайтида эгаллаш учун тажриба беради. Мен диққат билан биринчи чиқишлиарингни бир неча бор тинглайман ва уларни яхшилашга қодир бўлган ҳар қандай таклифларни киритишга тайёр бўламан. Ундан ташқари, яқинда жойлашган шаҳар ва қишлоқлардаги давранг сен учун синов муддатини ўтайди, бу фаолиятингни дунё пойтхахтларида юзлаб эмас, минглаб одамлар олдида чиқиш ёки чиқмаслик истаги қарорини беришинг учун беш-олти чиқишинг етарли бўлади.

— Сен эҳтиёткор экансан, — жилмайди Хафид. — Агар шарманда бўлсам ҳам пойтахт аҳолиси нигоҳида эмас.

Гален кулиб юборди.

— Бундай бўлади деб ўйламайман. Сенинг ружсатинг билан мен эрталаб жўнаб кетаман ва бир-биридан ярим кун масофада бўлган тўрт ёки беш жойда чиқиши қилишинг учун ҳамма зарур тайёргарликни кўраман. Сўнг қайтиб келаман ва бутун йўналиш бўйлаб сенга ҳамроҳ бўламан. Сендек карвонлари оламда кезган одамдан, отхонангда зарур нарсаларимиз билан бизни олиб юрадиган мустаҳкам араванг ҳали ҳам борми, деб сўрашга ботина олмаяпман.

— Менинг севимли аравам қолган, аммо бир неча йил тургани учун оддий таъмирга муҳтоҷ бўлса керак. Ўйлашимча, Эрасмус ҳам бизга ҳамроҳ бўлади. Аравада тўрт киши ухласа бўладиган жой бор ва уни тўртта от бошқаради. Бунинг учун кулрангли араби отлардан бир нечтаси бор, улар хўжайини каби ҳали бирор нимага яраб қолар. Бу арава — Понтий Пилат яҳудий қозисининг менга туҳфаси, у менга ўн беш йил муқаддам, унинг Кесарияда турган қўшини учун арzon сотган оир неча юз совринли айгирларим учун берган совғаси.

— Ажойиб. Ҳар бир шаҳарда мен сенинг чиқишиларинг учун мос жойни ижарага оламан — хоҳ театр, гимназия, майдон, хоҳ мактаб бўлсин, сенинг омма олдида фаол чиқишингни тайёrlаш билан шугулланадиган маҳаллий аҳолидан одам ёллайман.

Эрасмус ниҳоят ўзининг узоқ чўзилган суворини бузди.

— Гален, сен гастролда юрувчи нотиқларнинг катта бойлигини эслатиб ўтдинг ва мен таклифингнинг молиявий томонлари ҳақида сабр билан гапиришингни кутдим.

— Шубқасиз. Аввал түпланган маблағдан яшаш жою, овқат, чиқиши учун ижара ҳақи, отхона ҳақи, бизга ишлайдиганлар маопши учун, сүнг қолғанидан йиғирма беш фоизини олиб қоламан, қолғани түлиқ Хафиддинг ихтиёрида бўлади.

— Ҳаммаси ҳалол ва адолатли күринади, — деди Хафид. — Ҳамма даромадимни Эрасмус-га бераверинг. У менинг ҳамёнимни бегона қўллардан неча йиллардан бери асрайди, қа-риган чоғимда тартибни ўзгартиришга сабаб кўрмаяпман. Кечроқ ишлаб топилган пулларни қандай хайрия ишларига сарфлашни ўйлаб кўрамиз.

Гален давом эттирди.

– Мен та синов даврини үтказишга тайёрлаш учун камида иккى ҳафта керак бўлади. Шу вақт ичида нутқингни тайёрлашга ва репетиция қилишга улгурасан. Мен учрашишга сазовор бўлган буюқ нотиқларнинг айтишларича доимо машқ қилишар экан... ҳар бир маъруза кейингисига репетиция экан... ва ҳар сафар ўша сўзларнинг ўзи, **Об-ҳаво** ва дунёдаги воқеалар аудиторияга боғлиқ равишда бошқача янгаришиш.

Кейин эса Хафид пергамент қозозининг кичик бўлагига нималарни дир ёзарди.

— Гален, чиқишиң қанча вақт давом этиши көрек?

— Ҳозирдан бир нарса деб бўлмайди. Мен машҳур файласуфни биламан, у тўрт соатлаб гапириши мумкин ва умуман битта ҳам маъноли гап айтмайди, аммо кўп йиллар илгари, Қуддусдан узоқ бўлмаган тогда бир ёш ваъзхон ярим соатдан кам вақт ичида сўзларидағи муҳаббат ва куч билан ҳар бир иштирокчи қалбининг тубига кирган нутқини эшитганман. Мен бир соатга мўлжалланган нутқ ёзишинг керак деб ўйлайман, уни табиий эшитилиши учун ёзувга қарамасдан гапиришинг учун ёд ол. Бир соатнинг ўзида ҳатто меҳрибон тингловчиларнинг ҳам ўтирадиган жойлари увишиб қолади.

Эрасмус ўз хўжайинига хавотир билан қараб қўйди.

— Сен одамларга нима билан мурожаат қилаётганинг биласанми?

Хафид ўрнидан турди ва полнинг мармар плиталарини репетиция қилишни бошлаганидек, қадамлаб ўлчади.

— Мен кўпинча узоқ ўтган кунларда, бу хонадагидек, бизнинг ҳамма бошқарувчилар ўтган йил якунларини ва келгуси мақсадларини аниқлаш учун йигилиб ўтиришларини ўйлардим. Мен улар билан доим ҳам молимиз сифати ҳақидагина эмас, уларнинг ҳар бири келажакни қандай тасаввур қилиши, йил давомида ўз қобилиятини намоён қилиш учун нимага зўр бера олиши ҳақида гаплашардик. Кўпинча ўзгаришлар, уларнинг оғриқли, аммо зарурлиги, ҳар бир ёшда бизнинг ривожла-

нишимиз, дағы гулларидан фарқ қилишимиз, улар гуллаб бўлгач, қуруқ ўтга айланганидан кейин тақдирини шамол ҳал этиши ҳақида гапирадим. Мен, агар улар энг қаҳрли душман... ўзимизни кечаю кундуз итоат қилдира олсак, мўъжизалар яратса олишлари ҳақида эслатишдан чарчамасдим. Бизнинг кунларимида Дамашқнинг ёки бошқа катта шаҳарларнинг ҳар қандай кўчасидан ўтаётганимизда ҳаётда қандай йўлдан адашганларимизнинг гувоҳи бўламиз. Худо, Лишанинг руҳини шод эт! Буни эрталабки тушимда Лиша кўрсатди. Ўзимнинг шахсий кузатувларимдан ҳам биламанки, бу олам баҳтдан бебаҳра. Ҳар бир табассум қилаётган қишига ўнга кўз ёши тўкаётганлар тўғри келади. Унда бир нарса ўзгача, нимадир жуда ҳам бошқача. Худо бизни мақсадга эришмоғимиз учун барча зарур воситалар билан таъминлаб қўйибди, аммо биз режа ва чизмаларимизни йўқотиб қўйдик, биз қураётганларнинг ҳаммаси — қайғу уйлари. Эҳтимол, мен ўзимнинг оддий шуҳрат йўлимда Худога ёрдам берса оларман... ва бир неча тошчалар ташлайман, қачонлардир мен уни қидириб, бошқа одамдан топганимдек, улардан йўл бошловчи куч қидираётган одамлар учун сўқмоқ-йўл ҳосил қилас.

Учинчи боб

Шундай бўлдикъ, қариган чогида, одамларнинг қўпчилигига ўхшаб, салқин жойда ўтириб, хотираларини саралаб ўтириш ўрнига дунёнинг буюк савдогари янги соҳага ўтди. Ўзининг биринчи нутқи билан Кесари Филиппнинг чеккасидаги ибодатхонада юз кишидан озроқ одамларга мурожаат қилди. Кечроқ, кечки овқатдан сўнг қарвонсаройда Хафид ва унинг икки ҳамкори ўз таассуротлари билан бўлнишдилар.

— Сенинг нутқинг, — деди Гален, — оддий ва кучга тўла эди ва сен баён этган муваффақиятга эришиш тамойиллари ҳар бир тингловчига албатта, шахсий имкониятидан қатъи назар, катта фойда келтиради. Ўз-ўзидан маълумки, ҳеч ким бундай минбардан сенинг тутган йўлингда гапиришга қодир эмас, чунки яша-

ётганларнинг ҳөч бири сендеқ мұваффақият-
га эришмagan. Қачонлардир келажакда — Рим,
Қуддус каби дунёning йирик шағарларида се-
нинг чиқишиларинг ҳақида ўйлаганимда, мени
кучли ҳаяжон босяпти. Биз ўз ишининг омил-
корини тингловчиларнинг истагини қондири-
шимиз учун сен ҳали күп марталаб энг катта
аудиториялар олдида чиқишингга тўғри кела-
ди. Қандай ёқимли истиқбол!

Хафид ўз **ликопчасини жилмайдасдан** четга
олиб қўйди **ва**:

— Мақтовлардан ўзингни тийишингни сўрай-
ман, Гален, мен уларни ҳаққоний ишлаб топга-
нимча йўқ. Ундан кўра менга бугунги қатъи-
ятсиз чиқишимни қандай **кучайтириш** керак-
личини айт, — деди.

— Бу сенинг синовдаги биринчи маъру-
занг эди. Хафид, ўзингга бунчалик қаттиққўл
бўлма: нотиқлик санъати дарров берилмайди.
Бугун сен ўз нутқингда тўхталиб ўтишни ре-
жалаشتирган бир неча бандларни айтишни
унутганингни сездим, беташвиш давом эт-
тирганингдан тингловчилар буни деярли ту-
шунишмади ҳам. Эҳтимол, сен чиқиш пайтида
кўпроқ ҳаракат қилмоқчи дирсан. Сен ауди-
торияга яқинлашишинг мумкин, қотиб ту-
ришинг, сўнг ўгирилиб, бирор сўз айтмасдан
чиқиб кетишинг мумкин! Ёдингда бўлсин, ях-
ши нотиқ, Бу аввало — яхши актёр. Фикринг-
ни кучайтиromoқчи бўлсанг имо-ишоралардан
фойдалан, худди шундай овозингни кўтар ва
пасайтири. Ҳаммадан муҳими — орангиздаги
масофага қарамасдан, худди ҳар бири билан

дилкаш суҳбат қураётгандай, кўзларига галмагал қараб гапиришга ҳаракат қил.

Хафид гамгин бош қимирлатиб қўйди.

— Мен ҳали күп нарсаларни ўрганишим кепак.

Гален унинг қўлларига шапатилаб қўйди.

— Сабр, дүстим сабр. Биламан, сен бир кунда буюк савдогар бўлиб қолмагансан. Кўп йиллар давомида мен юзлаб ижрочилар билан мулоқотда бўлганман, айтишим лозимки, сенинг буғуниги ўзингни тутишинг ва матонатингга қойил қолдим. Аммо, яхшилаб ўйлаб қараса, ажабланадиган нарсанинг ўзи йўқ. Сенинг тақдирига дадил қарши борганларинг олдида буғуниги синов унчалик мұҳим эмас.

- Аксинча, - деди хўрсиниб Ҳафид. - Бу нутқим одамлар томонидан яхши баҳоланди, деб ўйламайман. Ўйлашимча, менинг сўзларим уларга таъсир қилмади, якунидаги қарсаклар ҳам кучсиз эди.

— Булар келади, менинг хожам, — ишонтирди Эрасмус, — бу келади.

Лекин келмади. Вифсаидда ҳам, Хоразинда ҳам, Капернаумда ҳам Ҳафид тингловчиларни қизиқтира олмади.

Режа бўйича охириги нутқи Назарет тог ён-
бағри қишлоғида эди, у ер ҳарбий ва савдо
йўллари кесишган жой эди. Гален ва унинг ёр-
дамчилари уч юзтага яқин одамларни шаҳар-
чадаги ягона карвонсаройнинг овқатланиш за-
лида йиғишига муваффақ бўлдилар.

Кейинроқ Хафид Назаретдаги маъруза ўқиш қарори унинг қолган бутун умрига етадиган

аҳамият қасб этганини тан олди. Ўша машъум Капернаумдаги кечада, балиқчи ва савдо-тарлардан иборат аудитория олдидаги муваффақиятсизлигига ишончи комил бўлиб, охирги маърузасини бекор қилиши ва Дамашққа қайтиб кетишига оз қолди. Фақат бошлаган ишини охирига етказиш ва “мен чекинаман” демаслик одатигина уни олдинга, Назаретга қараб боришига мажбур этди.

Хафиднинг маҳорати гарчи ҳар нутқ сўзлағанида ўсаверса ҳам Назаретдаги нутқи ўз-ўзича тарижий ҳодиса эмасди. Фақат ўриндиқларнинг иккинчи қаторида қадрли ва эски дўсти — Сергиус Павел, Римнинг Кипр оро-лидаги доимий ҳоиби, унинг ҳар бир сўзини диққат билан тинглар, сўзлаган пайтида бошини қимирилатиб рагбатлантиради, жилмаярди. Хафиднинг охирги гапидан сўнг ўрнидан сакраб туриб, қаттиқ қарсақ чалди.

Хафид ўз тинловчисининг охирги саволига жавоб берганидан сўнг икки қадрдон дўстлар Эрасмус ва Гален ҳамроҳлигига карвонса-рой зинапояларидан қўлтиқлашиб тушдилар. Сергиус аввал қоронғи хонасида ёғли шамчи-роқларни ёқди, сўнг дўстларини ичкарига таклиф қилди.

— Буни Пафосдаги қасримнинг биронта ҳам хонасига таққослаб бўлмайди, — у яна жилмайди-да, Хафидни қучоқлади. — Сендек буюк савдогар ва содик дўстим билан учрашув мен учун катта қувонч. Ўшандан бери қанча вақт ўтиб кетди? — дея катта теридан қилин-

гап флягадан түртта қадаға май қуяр экан,
сүради:

– Деярли йигирма йил ноиб бўлдингиз, ҳе-
чам қаримагансиз!

– Ҳа, ҳатто буюк савдогарлар ҳам баъзида
тўгри гап билан ҳазиллашишади, – жавоб бер-
ди Сергиус.

Майдан ҳўплаб-ҳўплаб ичишаётган пайт-
ларида Эрасмус Галенга Хафид карвонлари ва
Кипр аҳолисининг ўзаро манфаатли савдоси,
Ўтган баҳтили йиллари ҳақида гапириб берди.

Ниҳоят Хафид Сергиусни тингловчилар ора-
сида пайқаб қолганидан бери тилининг учидা
айланәётган саволини берди: “муҳтарам Кипр
Ороли ноibi отамерос ерлардан узоқда, Наза-
рет каби овлоқ жойларда нима қилиб юрибди?”

– Қисман бу сенинг ҳам айбинг, Хафид.
Тарслик Савл ёки Петр исмлари сенга бирор
нарсани англатмаяптими?

– Албатта. Овози кучли кичик ваъзгўй. У
Понтий Пилат қўл-оёгини хочга тортган Исо-
нинг даъватларига асосланиб одамларни янги
динга тарғиб этмоқчи бўлган. Мен Павелни
ҳамма ундан юз ўтирган ва ҳаёти хавф ости-
да бўлган пайтда учратган эдим. У Қуддусда-
ги ибодатхонада тоат қилаётган вақтида овоз
эшитилибди. Овоз унга, одамларни ишонтири-
ши учун ўзи эътиқод қўйган нарсаларни қан-
дай ифодалаш лозимлигини дунёнинг буюк
савдогаридан ўрганиши кераклигини айтибди.
Шу боис ёнимга келибди.

– Сен унга ёрдам беришга рози бўлдингми?

– Ҳа.

Сергиус бошини қимирлатди әз жилмайды.

— Сен унга ажайиб маслаҗатлар берган бўлсанг керак. Павел Кипрга қелиб, дўстлигингиз ҳурмати учун, мендан қабул қилишимни сўрашта журъат қилибди. Икки кундан кейин мени ўз динига ишонтириди. Ўшандан бери мен Исонинг давомчисиман.

— Сен? Римли́кмисан?

— Ҳа. Мен балки бириңчисиман. Наҳотки, сенинг қимматли маслаҳатларинг билан молини харидорларга осонгина соттандай, уғояларингни одамлар онгига осонгина сингдираяпти?

— Йўқ, у ўша куни кечасиёқ жўнаб кетди, мен уни ўшандан бери кўрганим йўқ-ку, лекин у менга шу йиллар давомига кўп хатлар ёзди. Аммо сен менга ҳали җам нима учун Ҳудо унугтган жойларга қандай келиб қолганингни тушунтиրмадинг, Сергиус.

Ноиб қулиб юборди.

— Худо унуган? Даргумон. Мен умрим поёнига етди деб ўйладим, ўлимим олдидан Фа-ластин, Исо яшаган ерларни күргим келди. Кипр бошқарувини ишончли құлларга топ-шириб, Исо яшаган ва даъват этган оламни ўз күзим билан күриш учун уч ойлик таътил ол-дим.

- Аммо Назаретнинг бунга нима дахли бор?

- Бу ерда Исо отасыга кичик дурадгорлик устахонасыда ёрдам беріб, ёшлиги үтиб, ба-
логатта етган...

- Аммо у бу ерда түгилмаган, - гапини бўлиб деди Хафид.

Сергиуснинг юзи докадек оқарди.

— Сен қаердан биласан, унинг издоши эмассан-ку?

— Нега деганда мен Вифлеем горида Исто түгилганида ёнида бўлганман.

Эшиганидан ажабланган Сергиус иккала қўли билан оғзини ёпиб, Хафид нима дейишини кутиб турди.

— Мен буюк Патрос карвони түяларининг сарбони эдим. Аммо ўша чогда бирорта чоки йўқ, ягона қизил ёпинчиқни сотишга бесамар уриниб, Вифлеемда уч кун азоб чекканман. Уни менга Патрос савдогар унвонига даъвоим-нинг қанчалик асосли эканлигини текшириш учун берганди. Учинчи кун, кийимни сотиш учун юз марталаб қилган бесамар ҳаракатим-дан сўнг, кечқурун карвонсаройга бориб, озгина ноҳ едим. Сўнг карвонсарой орқасидаги эшагимни қолдирган горга отландим. Тун совуқ эди. Тоққа чиқмасликка қарор қилиб, со-диқ ҳамроҳим ёнида, пичан устида ухлашга қарор қилдим. Эрталаб ухлаб, дам олиб, жуда зўр бериб ёпинчиқни сотаман ва ниҳоят ома-дим юришишига имоним комил эди. Аммо горга кирганинда горни ёригиб турган ягона шамга яқин ўтирган ёш аёл ва эркакни кўрдим. Улар-нинг оёғи остида, одатда сарбонлар мол учун ем ташлайдиган, япалоқ тош устида чақалоқ ухларди. Уни совуқдан ҳимоя қилиш учун ота-онаси ёпиб қўйган юпун кийим хизмат қилас-ди.

Хафид қўлини мушт қилиб хўрсинди.

— Карвонга ёпинчиңиз ёки савдо пулисиз қайтишманинг оғир оқибатларини таса ввур қилиб, бир неча дақықа азобландым, иккиландым. Нихоят ёпинчиңи олдим-да, чақалоқни унга эхтиёт қилиб ўрадим. Анграйиб турган ота-онасига бола ўралган эски латтани бердим. Биласанми, Сергиус, деярли эллик йил ўтиб кетгән бўлса ҳам миннатдорликдан келиб, қўлимни ўпиб, йиглаётган аёлнинг ёш, гўзал юзи ҳали ҳам кўз ўнгимда.

Хафид ўрнидан турди. Қўлларини орқага қўйиб, диққат билан уни эшигаётган одамлар олдида у ёқдан бу ёққа юра бошлиди.

— Карвонга қайтаётганимда ўзимни жуда баҳтсиз ҳис қилдим. Мен ўз вазифамни бажара олмадим ва умримнинг охиригача туялар сарбони бўлиб қолишимга ишонадим. Мен Вифлеем горидан карвонсаройгача бўлган йўл давомида бошимни ҳам қилиб, умидсизликда кетаётганим учун кўкда менга ҳамроҳ бўлган ёрқин юлдузни сезмабман. Аммо менинг хўжайиним Патрос буни кўрибди. Кеч бўлишига қарамасдан, у чодирлар ёнида мени кутиб турарди. Осмондаги ёруглиқни менга кўрсатиб, сен билан қандайдир гаройиб нарса юз бермадими? — деб сўради ва мен: ҳеч нарса, — деб жавоб бердим. Аммо, у Худо томонидан юборилган белги — ёрқин юлдузни кўрди ва менга қолган умрим давомида фойдаланган, ер куррасида инсонга бойлик келтирувчи ва яхшиликка ундовчи ҳикматлар ёзилган ўнта ўрамни берди. Яна Патрос то бир кун келиб, кейинги хўжайини кимлигини кўрсатиш учун алоҳида

бөлгі бүлмагунича, ҳатто бу одам менга белгіни жүрсаттанини билмаса ҳам бу ўрамлар ҳақида ҳеч кимга гапирмасликни буюрди.

Сергиус жилмайды.

— Бұ одам Павел бўлиб чиқдими?

— Айнан менинг савдо салтанатим тугагач, уч ийлдан сўнг. Бу вақтга келиб мен уни ким-гадир беришдан умидсизланган эдим.

— Сен Павелнинг айнан ўша одамлигини қандай тушундинг? Алоҳида белгилари қандай кўринди?

— Унинг елкасидаги қопда Исонинг энг яхши кўрган, бутун ҳаёти давомида кийган чоксиз қизил ёпинчиқ ётарди. Унда Исони хочга қоқишлиридан олдин калтакланғандаги яралардан вақт ўтиши билан қорайиб қолган қон излари бор эди. Ажабланарлиси шуки, ёпинчиқ этагида Патроснинг муваффақиятга эришган кийимларида қўйиладиган гилдия тамгасини ва Патроснинг ўз белгиси — квадрат ичидаги доирани кўрдим. Аммо мен бари бир шубҳаландим ва Павелдан Исонинг туғилишидаги ҳодисалар ҳақида нималар билишини сўрадим. У менга Исо Вифлеем горида туғилганини, гор тепасида одам ҳеч қачон кўрмаган ёрқин юлдуз порлаб турганини айтди. Шунда мен Павел қўлидаги кийим, ўша ёддан чиқмаган тунда, Исо ўралган ёпинчиқлигини тушундим. Бу белгининг ўзи етарли эди.

Эрасмус Павел билан учрашуви мизда иштирок этаётган эди. У қасрим минорасидан ўрамларни олиб тушди ва биз уни муҳаббат ила Павелга бердик.

— Бу ўрамларда мисли кўрилмаган донишмандлик баён этилган, — деди Сергиус. Одамларнинг хабар беришicha, Павел Писида, Ли-каони, Пергам, Икони, Листр ва бошқа кўплаб шаҳарларда динни тарғиб этиб улкан муваффақиятларга эришган.

- Бу мени ажаблантирмаяпти, - эътиroz билдириди **Хафид**.

Сергиус үз қадақини бўшатиб, қизиқиб сўради:

- Сенинг кейинги чиқишинг қаерда бўлади?

- Ҳозирча җеч қаерда. Эртага учовлон Да-
машқа қайтамиз. Бир неча кундан кейин
түпланиб, Бу соҳада қелажагим борми-йўқли-
гига қарор чиқари шдан олдин, орттирган таж-
рибамизни баҳолашга уриниб кўрамиз.

- Сенга аниң даилил келтирсам, Назаретда яна бир күн қолишин гнинг иложи борми?

Хафид бир неча дақиқа дүстининг ажин босган юзини ўрганди. Сўнг маъқуллаб бошини силкиб қўйди. Қари ноиб Хафиднинг иккала қўлини ушлаб олди:

- Буюк савдогар, эртага эрталаб бир неча ийл илгари горда, ёш түялар сарбонини ўпиб қўйган аёл билан учрашасан! – деди.

Тўртинчи боб

Улар кейинги кун эрталаб шаҳар маркази-
ниң асосий йўлиниң чеккасида, очиқ ос-
мон тагидаги Назаретнинг ягона қудуги олди-
да учрашишди. Ҳаво чанг билан тўлган эди,
тош ариқнинг олдида хумчаларга сув тўлди-
риш учун навбатда турган аёл ва болалар-
ниң кулги, бақир-чақирлари, ҳақоратлари
эшлитилиб турарди. Ҳафид булоқ ёнида тўхтаб
турган катта савдо қарвонининг тия сарбонла-
рини қизиқиш билан кузатарди. Ҳайвонлар то-
чанқоқларини босгунича улар кўп марталаб
кенг тош идишларни сув билан тўлдирдилар.

Сергиус дўсти устидан ҳазиллашишдан ўзи-
ни тия олмади.

— Патрос қўлида сен ҳам қачонлардир шу
қора ишни бажаргансан-а?

— Йўқ, бу менинг энг ёқимли вазифаларимдан бири эди.

Ўзининг атрофида таниш ўткир ҳид тарқатиб, тор кўчалардан саҳро кемалари ўтаётганда Хафид жилмайди. Эркаклар қўлларини сувга ботириб, сув ичиш учун тош идиш олдида, жой бўшагунича сабр билан кутдилар.

— Бу ерга ҳар куни Исо онаси билан келар эди, — деди мамнуният билан Сергиус.

Хафид одамлар ва ҳайвонлар чанқогини босаётган ифлос жойга назар ташлаб, такаббурона жилмайди.

— У бу кўлмакларни босиб, бу ҳаводан нафас олиб, бу далаларда ўйнаганми, — ҳазиллашди у. Аммо Сергиус жилмаймади.

— Ҳа, — астагина маъқуллади ноиб. — Отаси билан дурадгорлик қилиб, деярли ўттиз йил шу ерда яшади. Мен маҳаллий аҳолидан у ўз қўллари билан ясаган бир неча буюмларни тўпладим. Кипрга қайтганимда, буюмларни қасримдаги алоҳида ҳонага қўйишни буораман.

Улар деярли шаҳардан чиқишаётган пайтида Сергиус тўхтади. Кичкина тўғри бурчак шаклидаги уйни кўрсатди. У катта иккита анор дарахтлари орасидан деярли кўринмасди.

— Мана шу ерда Исо бутун ҳаётини кечирган. Унинг устахонаси ўйнинг орқасидаги кичкина хона.

Бўёги кўчган эшик олдигача, ёввойи ўт босган йўлакдан зўрга Сергиусга етиб олаётган Хафид: “Балки, кампирни безовта қилишимиз

керак эмасдир", деб юборди. Ноиб Ҳафиднинг қўлини шапатилаб уриб қўйди.

— Ҳаммаси яхши бўлади. Охирги ҳафтада мен Марияни кўргани кўп келдим. Биз яхши дўстлар бўлиб қолдик. Бугун эрта тонгда чопар орқали сени олиб келишим ҳақида хабар бердим.

Ҳафид чуқур хўрсинди.

— Сен унга бизнинг олдин Вифлеем горида учрашганимизни айтдингми?

— Йўғ-э, бу менинг кутилмаган совгамни йўққа чиқаради-ку. Мен шунчаки эски дўстим билан келаман, деб ёздим. Сенинг иштирокинг уни безовта қилмайди. У менга айтишича, Иосининг онасини кўриб, гаплашмоқчи бўлган ҳар хил беозор мусофиirlарнинг келишига ўрганиб қолибди.

— У ёлғиз ўзи яшайдими?

— Ҳа. У кўп йиллардан бери бева, болалари (гап Мариянинг эри Иосиф (Юсуф)нинг болалари ҳақида кетаяпти) ё ўлган, ёки бошқа жойларга кўчиб кетишган. Фақат унинг ўғли Иаков уни кўргани тез-тез келиб туради. У ҳозир Қудусдаги янги ибодатхонани бошқаряпти, бу осон иш эмас.

Сергиус икки марга тақиллатгач, тери ҳалқали эшик секин очилди.

— Сенга тинчлик-омонлик бўлсин, азиз аёл, — деди узатилган қўлни меҳр билан ушлаб, лабларини майин тегизиб Сергиус.

— Сенга ҳам Сергиус, — деди у.

Ҳафидни унга таништирганида самимий табассум қилди. У чўзинчоқ қадаҳда эчки сути

ва пишлоқ билан уларни межмон қилди, яна олдилариға патнисда анжир ва анор қўйди. Улар бамайлихотир шаҳар ҳаёти ҳодисалари ҳақида суҳбатлашиб ўтиришди.

Хафидни Мариянинг каттағамгин кўзлари ва ҳали ҳам деярли мумдек қора соchlари ҳайратга солди. У ундан ўн ёшлар атрофида катта эканлиги та ишончи комил эди.

Ҳатто овози ҳам унинг ёши ҳақида унудишига мажбурур қиласарди.

– Ўтган оқшом карвонсаройда сен нутқ сўзладингми? – сўради у Хафидга бошини энгаштириб.

– Нутқ сўзладим. Аммо мувваффақиятсиз, – деб қўрқаман.

– Сенга бу қаердан маълум?

– Тингловчиларнинг совуқ қабул қилганидан. Агарда Сергиус бўлмаганида охиридаги қарсакларни эшлишиимга ҳам шубҳа қиласадим.

Мария сезилар-сезилмас кулиб қўйди.

– Ҳар ҳолда улар сени қаттиқ жазолаймиз, деб қўрқитишмабди-ку. Исо чўлда қирқ кун ўтказиб, мулоҳаза қилганидан кейин ҳаётда қандай йўл танлаш керак мавзусида бир марта Назаретдаги ибодатхонада шанба куни эрталаб нутқ сўзлаганида, унинг сўзлари одамларни шундай газаблантиридки, уни ушлаб олишиб, ўша ердан ташлаб юбориш учун баланд чўққигача судраб боришган, у аранг қутулиб қолган.

— Бу ҳақида мен билмас эканман, — деди Сергиус. — Булар у билан биргә ўтган, ўйнаган ва бир мактабга борган одамларми?

— Ўшаларнинг ўзи, — деди Мария. — Кўпчилиги уларнинг дўсти, қўшниси, дурадгор бўлгани учун бирданига тушуниб етишмаган. Унга Ҳудо алоҳида ҳукмронликни ато этган, деган гапларни айтиша бошлишди. Бу улар учун динни ҳақорат қилиш бўлиб туюлган, бизнинг қонунга биноан ўлим жазоси берилади.

- Бу унинг одамлар олдидағи биринчи нұтқимиidi?

- Ҳа... эрталаб эса охиргиси эканлигига ишонгандим.

Сергіус Хафидга үгирилиб қаради.

- Бу тарихий воқеани албатта, ёзиш лозим. Менинг билишимчы, ҳали ҳеч киши бу ҳақда ёзмаган. Буни кечириб бўлмайди.

Ноиб яна Мария билан сўзлашиш учун келди. Хафид уларни ҳайрат билан кузатди. Чунки Рим салтанатининг катта амалдори Мария билан жуда мулоийим ва ҳурматини жойига қўйган ҳолда муносабатда бўлаётган эди. Хафид шу вақтгача Сергиус бундай муносабатда бўлганини кўрмаганди.

- Бундай даҳшатли муносабатга Исо қандай муносабат билдирид?

- Бу воқеани миясидан чиқарып юборди ва кейинги шанба куни құшни Капернаум ибодатхонасида вәз қилди. Бу ернинг аҳолиси уни муҳаббат ва дикқат билан тингладилар. Кейинроқ у билан ўша даҳшатли воқеа ҳақида гаплашганимизда, ёдимда, у фақат жилмайди

ва ватанида пайгамбар йўқлигини билиши кераклигини айтди.

Сергиус бошини орқага ташлаб, қўзларини юмди.

– Бу воқеани ёзиб олиш керак, жудаям зарур!

Хафид Мария унинг қадаҳини сут билан тўлдиришини кутиб турди. Сўнг гап бошлади:

– Мен билган оз нарсадан шуни тушундимки, Исо Фаластиндан ташқарида даъват этмаган экан-да. Онаси бўлганинг учун ўглингнинг нутқини ва таълимотини кўп бора эшишишга муваффақ бўлгандирсан?

Мария маъқуллаб бош силкиди.

– Бошида, ўзининг атрофида издошлари ва мухлисларини тўплаб таълим бераётганида мен уни кўп тинглар эдим. Аммо маҳаллий ва римлик прокуратор жосуслари ўглимнинг ҳар бир қадамини пойлаб ва ҳар бир сўзини тинглашни бошлаганларида, у муқаррар кулфат олдидан менинг бу ерга қайтишимга мажбур қилди. У бир неча бор Назаретдан апостоллари (Исонинг ўн икки шогирдлари) билан ўтиб кетаётганида бу ерга келар, ўтириб, қўлларимдан ушлар ва рўй бериши мумкин бўлган нарсага тайёрлашга ҳаракат қиласди.

Мария пастки лабларини тишлаб тескари ўтирилди. Сергиус Хафидга қаради ва бошини қимиirlатди. Фурсати келди. Ноиб энгашди ва қўлларини аёлнинг елкасига қўйди.

– Эъзозли хоним, мен сенга муҳим нарса айтишим керак.

– Ҳа, Сергиус.

— Менинг қадрли дўстим Хафид бугун бу ерга сени яна бир бор кўриш учун келди.

— Яна? — Мария қовогини солди ва хавотир билан бошини кўтарди. — У кириб келганида, мен уни аввалдан билишимга амин бўлдим, бу ҳақида ҳеч нарса айтилмагач, мен қарилик панд берди деб ўйладим. Буюк савдогар, биз у билан илгари учрашганмизми?

— Фақат бир марта, анча йил илгари, Мария.

Исонинг онаси елкасига рўмолинг ташлади-да, олдинга ўтди ва стол узра Хафиднинг юзига қаради. Бирор сўз айтмасдан унга яқинлашди ва Мариянинг қўллари унинг юзига тегди. Бармоқлари унинг ёноқларини пайпаслади ва деди:

— Бу манави ажойиб соқолингиз ўсмасдан илгари бўлганмиди?

— Анча бурун.

У кўз ёшлари намлантирган Хафиднинг кулранг кўзларига синчковлик билан қараб турганида, ўнг қўлининг бош бармоги иягидағи чуқурчани майин силарди. Тўсатдан у Сергиусга ўгирилди, қўлини буюк савдогар юzlаридан ҳали олмасдан, оғзини ярим очаркан, кўз ёшлари ёноқларидаги ажинлари устидан оқиб тушарди.

— Мен уни биламан, — кўз ёшлари билан гапи рарди у. — Остонани ҳатлаб ўтиши билан унинг ўзгача хатти-ҳаракатини ҳис қилдим. Мен уни танийман, Сергиус! Мана яна бир мўъжиза!

— Ким экан у? — Сергиус табассуми муҳабатдан порлаб туради.

Мария Хафиднинг юзини үзиге тортиб юзи-
дан майин үпди.

– Бу мениңг хүтикчадаги кичик фариштам.
Вифлеемнинг зах босған горида Исо түгилгач,
бир неча соатдан кейин оқшом қоронгисида
пайдо бўлди, боламни иссиқ қизил кийимга
ўради. Сўнг тун қоронгисида гойиб бўлди, мен
унга миннатдорлик билдира олмадим.

Хафид ёз ёноқларини силади ва ҳиссиёт би-
лан:

– Сен менга миннатдорлик билдиргансан.
Сен мени ўшанды, ҳозир ўпганингдек ўпгансан
ва мениң ҳаётим ўша тунда буткул ўзгарди.

– Энди, балки янада узгарар, – деди у. Ўрни-
дан турди ва хонанинг узоқ бурчагида турган
катта сандиққа қараб йўналди. Сандиқдан те-
рили халтаи олди ва уни стол ёнига келиб
Хафидга топширди. – Бу сенники, мениңг қадр-
ли инсоним. Агар бу сенга қайтса, унга шу
маъқул бўлармиди.

У халтадан Исонинг севимли кийими —
қизил ёпинчиқни олганнида, Сергиус Павел су-
кут сақлаб, дўсти ўтирган курси ёнига чўкка
тушиб ўтирди. Қўли билан юмшоқ қизил ма-
тони майин силаганида, яна кўз ёшларини тия
олмади.

– Охирги марта бу ёпинчиқни Павелда кўр-
ган эдим. Унинг ҳикоя қилишича, Қуддусда
узоқ излаганидан кейин бир римлик аскарда
кўрибди, у ёпинчиқни хочга михлангандан
сўнг... шундан сўнг ошиқ ўйинида ютиб олган
экан.

Мария тасдиқлаб бош қимирлатди.

— Павел ёпинчиқни менга бир неча йил аввал қайтарди. Бир томонида Исони хочга осишларидан олдин урганларидағи қон докладри бор эди, мен уларға қарай олмаганим учун күп әвағт ишқорли сувга ботириб қўйдим.

Хафид тўхтамасдан кийимни силар эди.

— Қандай моҳирона иш! Қаранг, ранги оқармаганин, мато чегининг фақат бир томони титилган, Бу ҳам эллик йилдан кейин! Ҳайратланарли!

— Исо уни ҳар сафар кўп одамлар олдида чиқиши керак бўлганида кияр эди. У дуоларидан қейин ҳар қандай вазиятдан чиқиб кетиши учун фақат елкасидаги шу қизил ёпинчиқ унга дадимлик берар экан. Сен аввалги кечак мени совуқ кутиб олишди дегандинг-ку?

Хафид кийимни тахлади ва уни Марияга узатди.

— Мен бунчалик бебаҳо кийимни ололмайман. Уни қандайдир катта шаҳарда диндорлар сигиниши учун илиб қўйиш керак, уни ўз елкамга ёпиб юришга лойиқ эмасман.

— Илтимос, — ўзининг кичик қўлини Хафиднинг қўлига қўйиб деди Мария. — Уни ол... Уни кийис юр. Мен Исога болалигида унга бошқа бир кичик йигит тугилган чоғида совуқдан асрараш ўчун кийим олиб келганилиги ҳақида тез-тез ҳикоя қилиб берардим. Бу муҳаббатнинг ҳақиқий маъносини тушунишга ўргатишнинг энг яхши усули, ўзингда борини, эвазига мукофот қутмасдан бошқа бирорга ёрдам беришинг учун бера олиш. Бу сабоқни сен туфайли у яхши уқиб олди. Сен, буюк савдогар, оддий та-

содиф туфайли кўп йиллардан сўнг бу ёпинчиқни кўрдим деб ўйляяпсан, бу тақдир чизиги эканига ҳеч ишона олмаяпсан. Кексайган аёлга баҳт онларини ато эт: уни қабул қил. Менда, худди уни илиқ хотиралари каби қарилигимда дардимта малжам бўлиши учун ўглимнинг кўп нарсалари сақланиб қолди. Кўп йиллар ўтгач, ёпинчиқ ўз қонуний эгасига қайтарилмоқда.

— Мен ҳеч қачон бу кунни унугмайман, — кўз ёшлари аралаш гапирди Хафид ва қизил ёпинчиқни олиб, ҳўл ёноқларига майин босди.

Бешинчи боб

Мариянинг уйидан чиқиб, икковлон жим, ҳар бири ўз хаёлига чўмганча кетишарди. Улар асосий йўлга етиб келганларида Сергиус тўхтадида, дўстига ўгирилиб қаради.

– Бутун мен билан бирга бориш таклифи ни рад этмаганинг учун сендан бағоят миннатдорман.

– Бу ҳақда гапирмайлик, – эътиroz билдириди буюк савдоғар ва Илонини йинчиги ётган халтани баланд кўтарди. – Мен сендан миннатдор бўлишим керак.

– Чарчадингми?

Хафид бошини қимиirlатди.

– Сени тез қайтишингни кутишаяптими?

– Йўқ. Мен Эрасмусга эҳтимол кун бўйи бўлмайман деб айтганман.

Хозир улар Гален билан охирги чиқишлиардан кейинги фойданы ұсқоблаш билан банддирлар.

Сергиус үгерилиб, үнг томонда йўлнинг кескин тепага қараб кетган дўнгликни кўрсатди.

— Менга айтишларича, бу тепалик Назаретдаги энг баланд тепаликдир. Энг тепасидаги катта анжир дарахтини кўра япсанми?

Хафид қуёшдан жўзларини иккала қўллари билан ёпиб олди.

— Ҳа.

— Нима деб ўйлайсан, менинг ёрдамимда кексайтан жуссанг қадимги тепаликка чиқишга қодирмикан?

— Римлик ҳарбий руҳни ҳақиқатан ҳам йўқотиб бўлмас экан, — минғиллаб қўйди Хафид. — Агар бу тепаликка чиқа олсанг, ишонаманки, мен ҳам унинг уддасидан чиқаман... кимнингдир ёрдамисиз. Мен фақат қуш қўнмас ва қиррали тошлар орасидан, Дамашқда катта дарахтзорларим бўла туриб, қандайдир ночор анжир дарахтининг тагида ўтириш учун нетга тепаликка чиқиши кераклигини тушунмаяпман.

Сергиус қулемсираб қўйди.

— Ундей эмас, буюк савдогар. Кеча Марияни кўргани боргандим, у қудуқнинг ёнигача мени кузатди да, шу жойга келганимизда, якка турган дарахтга назар ташлади ва Исо ёшлик пайтидан бошлаб, ёлғиз қолишни истаганида, ўша ерга кўтарилишини айтди. Кўраяпсанми, үнг томонда тепаликка олиб борадиган ёлгизоёқ йўл бор экан. Мен кечанинг ўзидаёқ

ундан күтариладим, аммо Мария мени кузатган пайтида қүёш ботаётган эди. ҳам сенинг нутқингни ўтказиб юборгим келмади. Уерга җозир мен билан күтарила олмайсанми? Ўйлай манки, тепаликдан кўрингтан манзарани томоша қилиш учун уринсанг арзиди.

- Кетдик, - бақирди Ҳафид ва елкаси ошатерилли халтани ташлаб олиб, Сергиуснинг ортидан юрди.

Нижоят, тепалик чўққисига чиққанларида, иккаласи қора терга ботиб, оғир нафас олишарди, унда ягона анжир дарахти ва пўпанак, у ер-бу ерни кулранг тог жинслари билан қопланган эди. Хафид елкасидан юкини олиб дарахтга суюб қўйди ва чарчаган оғир танасини Сергиусга сужди.

Уларнинг оёқлари остида, узоқда, пастда Назарет шаҳарчаси туради — тартибсиз оқ уйчалар, яшил ўтлоқлар ва тўқ жигарранг боғлар кўринарди. Тор йўл пастликни гўё иккига — жануб томондан Қуддусга, шимолдан эса Дамашққа бўлган эди. Сергиус қудуқнинг ҳамма ёпишган майда гурӯҳ шаклларни кўрсатганида, Хафид бошини қимиirlатиб, кулиб қўйди.

Гарб томонда Қармил тоги қад күтариб тұрауды, орқасидан Ўрта денгиз сувларидан күтарилаётган туман күринарды. Ҳар томондан күринаётган манзарага: Ездрилон водийси, Фавор төглари, Самара дүңгілкілары ва туманли Гевал тоғларига икковлары оғизларини очиб, анграйиб қарашарди. Шарқда Галилей денгизи, узоқ жануброқда яшил Иордан во-

дийси, худди кўз ўнгларида бўёқлар ўзгараётганидек. Бошларининг тепасида, енгил шамол қадимги анжир даражтининг катта барглари билан шовқин соларди, бегубор ёрқин зангори осмонда узоқ-узоқларда, ўзининг ҳаракатсиз қанотларини кенг ёзганича, Бургут аста парвоз қиласиди.

Хафид, бу ерда, тегталикда ҳукм суроётган ёқимли жимликни биринчи бўлиб бузди. Аммо овози чўзиқ, худди акс садо бериб таралди.

— Мен ер юзида кўп йиллар яшадим, аммо оламнинг елиб-югуришларидан аввал бу тепада бўлишга мусассар бўлмагандим. Исо кўпинча нега бу ерга келишини тушуниш қийин эмас. Тепата кўтаришга, ҳамма ғам-ташвишларингни у ерда, пастда қолдирасан, — деди у қўли билан шаҳарни кўрсатиб, — ва агар Худо бор бўлса, бу ердан у билан мулоқот қилиш анча осон.

Сергиус қўли билан уфқда қад кўтариб турган, узоқ шимол томонга, Ермон тогларининг қорли чўққилари йўналишини кўрсатди, унгача йўл юрилганида бор-йўги икки кун кетади.

— Бир гал Худо Исо билан ўша баланд тогда гаплашган.

- Ермондами? Сенда исботи борми?
- Унинг энг яқин мӯридларидан учтаси гувоҳи бўлган.
- Худо нима дебди?
- У мен учун севимли, гапларига қулоқ солинглар.
- Шунинг ўзими?

— Шунинг ўзи етиб ортади, — деди жилмайтыйб Сергиус.

— Сен унинг энг яқин учта муриди гувоҳлигига ишонасанми?

— Шунчалик ишонаманки, Худонинг овозилини эшилган жойда, муридлари гувоҳлик берган бу тогда ҳатто уй қурдим. Яхшигина озиқ-овқат жамгариб, йил бўйи уйга қараб турадиган одам ёлладим, ҳар ёзда жуда бўлмагандагу ерда икки ҳафтани ўтказаман. Тинчлик ва хотиржамлик маконига бир неча бор сени таклиф қилмоқчи бўлдим, аммо Лишани йўқотганингдан сўнг тарки дунё қилдинг, мен сени безовта қилгим келмади. Агар менинг таклифимга қўнсанг ва мени кўришга у ерга борсанг, менга зўр илтифот кўрсатган бўласан. Ўзинг билан Эрасмусни ҳам ол. Ўша эҳтиром қилинган жойда истаганингча яша. Биз ҳайрлашишимиздан аввал, мен сенга ўша тинч бошпанамни осон топишинг учун харита чизиб бераман. Дамашқдаги қасрингдан унгача бир кунликдан камроқ йўл.

— Сен билан ҳам Ҳудо ўша тепаликда гап-дашганими?

— Йүқ, аммо мен оддіда у билан үша ердали-
гимда таплашаман.

Хафид хўрсинди ва бошини қимирлатди,
Исонинг кийими ётган тери халтани баланд
кўтарди ва:

— Шундай түлқинли ва чексиз эътиқодинг билан Сергиус, ёпинчиқقا сен эгалик қилишинг керак, мен эмас, — деди.

- Йўқ ва яна йўқ, - хитоб қилди Сергийс қўлларини силкитиб. — Исонинг онаси нима қилаётганини аниқ билган. Ёпинчиқ ишончли қўлларда. Худонинг иродаси шу.

Хафид ўрнидан турди ва қўлларини белига қўйиб, Ермон тогларига тикилганча қараб қолди.

- Агар Худо мен билан гаплашишни хоҳлаганида, сен нима деб ўйлайсан, Сергиус, менинг шу ёшда киришмоқчи бўлган янги соҳам ҳақида нима дерди?

Сергиус бармоқларини чирмаштириб, күзларини юмди ва бошини эгди. Бир оздан сүнг бошини күтариб, Хафидга қаради, у гапирганида овози бағоятда ифодали эшитилди.

- Мен ҳеч қачон Худо номидан гапириш-
га журъат этолмасдим, буюк савдогар, аммо
ўйлаягман. У сени биринчи галда дахмангни
ўликларга қолдирганинг билан қутларди. Ум-
рингнинг қолган қунларини одамларнинг му-
ваффақиятга эришишлари учун доно маслаҳат-
лар ва йўл-йўриқлар кўрсатишга бағишилаган
қароринг — мақтоворга лойиқ қарор, бироқ...

Хафид дўстига ўгирилганида уни кутиб қараб туради.

— Аммо кече кечүүрүн эшитган нарсаларим, сенинг одатий чиқишиңг бўлса, шукуҳига қарамасдан, ваъзи нгда қандайдир муҳим нарса етишмаяпти. Сени эшитишга келаётганлар-нинг кўпчилиги сенинг обрўйинг ва улкан бой-лигингдан хабардор ва эҳтимол ўз кўзи билан кўриш мириқиб тинглаш баҳтига мушарраф бўлмоқидирлар; эҳтимол сенинг сўзларингни

ёпиқ онг... яъни сен эришган ютуқларга ўзлари ҳеч қачон, ҳеч қанақасига эриша олмаслик фикри билан тинглаётгандирлар. Уларнинг онгини қандай очиш керак? Бунда фақатгина сенинг ёшлигинг — қўнгилда сақлаган орзуни амалга ошириш йўлида қураш ва тўсиқларни енгиши ҳақидаги ҳикояни айтиб бериш керакдир.

— Бунга мен қандай эришай?

— Сен ёшлигинда доим ҳидлаган гўнгнинг ҳидини ҳидлатиб кўр, бойлик ва шуҳрат қозонища қилган уринишларингдаги бошингдан кечирган муваффақиятсизликлардан, кўрган кўз ёшлари ва юрак оғриқларини дилларида тасвирлаб, ҳис қилишлари ва ҳеч қачон унумасликлари учун энг кучли сўзлардан фойдалан. Уларни: “Агар Хафид жуда камдан бошлаб, шундай кўпга эриша олган экан, нима учун мен ундан кўпига эга бўла туриб, йиглаб, ҳаётимни лаънатлашим керак?” деган хаёл билан кетишга мажбур қил. Хафид, сен ўз чиқишиларингда қачонлардир чеккан азоб-уқубатларинг ва омадсизликларинг ҳақида гапиришингга шубҳа қиласман, ўз тингловчиларингга худди туғилганидан ташвиш нималигини билмай, бойлик ва омаддан ҳузур қилиб яшаган қандайдир виқорли одамдек кўринасан. Агар сен ҳам оддий савдогар ёки фермерлардек оиласи деб, бир бўлак нон учун қийинчиликлар олдида юзма-юз бўлганингни ва голиб бўлиб чиққанингни билмаса, сенинг нутқингга қандай жиiddий қарасин?

— Ажойиб маслаҳат, Сергиус ва мен унга амал қиласан. Яна бирор нимами?

Сергиус оғзини очмоқчи бўлди, аммо бирданига ерга қараб жимиб қолди.

— Илтимос, — уни маъқуллади Ҳафид. — Биз сен билан ақа-уқадекмиз. Мен билан самимий гаплаш. Менга ёрдам бер.

— Сенинг омбори нгда ҳали олтинларинг кўпми?

— Мен билан Эрасмусга қачонлардир керак бўлишидан кўпроқ. Ҳатто ҳозир ҳам Дамашқда жуда кўп одамларни едириб, кийинтирамиз.

— Ўзим ҳам билувдим. Ҳафид “Одамга балиқ бериб, бир кун қорнини тўйдирасан. Ўзини овлашга ўргатсанг, бутун умр тўйдирасан,” — деган қадимий ҳикмат бор.

Ҳафид Сергиуснинг ёнига тиз чўкиб ўтириди ва ўртотининг қўлини ушлаб олди.

— Бу доно сўзларнинг менга боғлиқлигини тушунишимга ишонмаяпман.

— Бошқа нотиқлар сингари кириш учун пул тўлашларини талаб қиласан. Шунинг учун сенинг қувватлашинг ва йўл-йўриқларингга кўпроқ муҳтоҷ бўлган одамлар жуда камбагал бўлганлари учун уни эшитмаяптилар. Булар сен едириб, кийинтирадиган одамлар. Бу вазиятни илдизи билан ўзгартир. Сенинг ёрдамчинг, Гален, воситалик учун эмас, кундалик иш ҳақи олсин, қўлида етарли маблаг олиб юриб, энг катта майдонларни изжарага олсин. Яна яхши иш ҳақи эвазига маҳаллий аҳоли ичидан одамларни ёлласин, улар дунёнинг буюк савдогари ўша ерда фалон вақтда гапиради, деган хабар

тарқатишсин ва кириш текин эканлигини ҳамма ерда эълон қилишсин!

— Текин? Ҳаётини яхшилашни умуман ўйламайдиган, кўнглини очиш ёки вақтини ўтказиш учун келадиганларнинг кўпи топиллади.

— Албатта, сен ҳақсан. Кўп донишмандлар, ҳақ тўламаган ёки меҳнат қилиб топилмаган нарсанинг қадри йўқ деб таъкидлашади. Шундай бўлса ҳам, бари бир, уларнинг орасида ҳеч бўлмагандга туялар камбагал сарбони ёки бошпанасиз ўғил боланинг ҳаёти сенинг доно сўзларинг туфайли яхшиланса, билиминг сенга қандай ҳузур багишлашини тасаввур қилиб кўр. Мен сен ҳаётни яхши томонга қанчалик ўзгартирмоқчи эканлигингни биламан, дўстим, аммо сен бир нарсани... оддий бир ҳақиқатни эслаб қолишинг керак.

— Қандай экан?

— Сен ҳар сафар фақат битта одамнинг ҳаётини ўзгартиришга ҳаракат қилсанггина эришмоқчи бўлган ниятингга етасан.

Хафид энгашди ва севимли дўстини меҳр би лан қучоқлади.

— Сендан миннатдорман. Бу гапларни Худодилингга солиб, сенинг тилингда бу яхши сўзларни айттандай бўлди.

Олтинчи боб

Йирик ёрқин қизил тилла ҳарфларда ёзилған “Муваффақият карвони” Рим марказидан узок бўлмаган очиқ яйловда жойлашди. Унинг ўн иккита аравасида лотин, юнон ва яҳудий тилларида шу сўзлар ёзилган эди. Аравалар атрофидаги кўплаб чодирлардан энг каттасининг ичидаги Хафид, Эрасмус ва Гален бирга қадаҳни кўтараётган эди.

— Бизнинг буюк галабамиз учун, — мағрурлик билан ҳайқирди у.

— Ҳа, бу унугтилмас кеча бўлди, — хўрсинди Эрасмус.

Ўша куни кечқурун илгарироқ, минбар атрофидаги деворларда икки юзтадан ортиқ машъал ёритиб турган, ўз вақтида Август қурдиртирган Помпей театрода Хафид Римда мисли кўрилмаган, сақкиз юз кишидан ортиқ

аудитория олдида илҳомбахш сўзлари билан мурожаат қиласиди. Ҳар чиқишида, кўп йиллар илгари Назаретга борганидан бери, Исонинг қизил ёпинчигини кийиб, деярли бир соатли нутқининг охирги сўзларидан кейинги кўтарилган гулдурос қарсакларни қувонч билан тингларди.

Буюк савдогар ўз қадаҳидаги майдан ичди ва деди:

— Гален, мени бошқа нотиқлар каби кундуз кунлари эмас, кечалари нутқ сўзлашимга кўндирганинг учун сенга миннатдорлик билдираман. Биз мурожаат қилаётган одамларнинг кўпчилиги — шаҳарнинг оддий савдогарлари ва камбагал меҳнаткашлардан иборат, улар бизни тинглашга бошқа вақт топа олмайдилар. Кўпчилиги умриларида ҳеч қачон нотиқлар нутқини эшитмаганликларини тан олаяптилар.

— Жаноб, бу кеча жуда ажойибсан, — жавоб берди Гален, — сен айтган ҳар бир сўз она тилимиздагидай янгради.

— Сендан миннатдорман. Мени фақат Сергиус Павел тингламаганидан хафаман, энди у давлат хизматидан бўшаб, бу ерга, Римга қайтгач, бу кеча қувончли лаҳзаларимизда биз билан бирга бўлишини орзу қиласдим; аммо Худодан дардига шифо беришини тилайман. Мен унга бизнинг катта муваффақиятимиз ҳақида кичкинагина хабар юбораман, бу унга катта қувонч багишлийди. Агар унинг менга ўн беш йил илгари берган оқилона маслаҳати бўлмаса, биз бу ерда бўлмасдик ва мен аллақачон

оилавий даҳмам изда, азизим Лишанинг ёнида бўлардим.

Гален тасдиқлаб бош қимирлатди.

— Менинг ҳалии биринчи кунларимиз ёдимда, бизда биттагина арава бор эди. Энди бизнинг карвонимиз миқдори деярли савдогарлик фаолиятининг гуркираган пайтда талаб қилинган даражага етди. Аравалардан ташқари ўн олти сарбон, саккизга отлиқ қуролланган соқчилар, икки ошпаз, бир талай ёрдамчилар ва шаҳардан-шаҳарга кўчиб юришимиз учун қирқдан ошиқ отларимиз бор. Афинадан бу ерга мол-мулкимиз ва ҳайвонларимизни жўнатишимизга керак бўлган ўнта кемамиз флотилияси тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади. Биз сенинг номанг билан оддий одамлардан бунинг учун ҳақ талаб қилмасдан бутун дунёни айланиб чиқдик — Александрия, Мемфис, Қуддус, Вавилион, Богдод, Нииневия, Алеппо, Одесса, Антиохия, Эфес, Смирна, Спарта, Афина қаби юзлаб йирик шаҳарлар, мана энди дунё пойтахти — Рим гача. Одамлар қандай гулдурос қарсаклар билан сени кутиб олишларини эшитганимда, мен сенинг сўзларинг минглаб одамлар ҳаёти мазмунини ўзгартиришини биламан.

Шунда Эрасмус деди:

— Тўғри-да, жожамнинг Назаретдаги Сергиус Павел билан тасодифан учрашувига ўн беш йил ўтиб кеттаганига умуман ишонгим келмайди.

— Тасодифий учрашув деб ўйламайман, — эътиroz билдириди Хафид. — Менинг учун бу

Худонинг мен билан шахмат партиясини ўйна-
ётганига яна бир мисол, бундай намуналар
ҳаётимда оз бўлмаган. Вақти-вақти билан У
бизнинг ҳаётимизга аралашиб, ҳар биримиз-
га шундай "тасодиф"ларни уюштиради. Сўнг У
юришига жавоб қайтаришимизни кутиб турал-
ди. Баъзилар ўзи учун истиқболли келажак-
ни яратишиди, бошқалари газаб ва умидсизлик
билан жавоб беришиди. Умуман ҳаракатсизлар
ҳам учраб туради. Булар — тирик мурда-
лар, бизларнинг орамизда кунларини шикоят
қилиб, йиглаб ўтказадиганлар, ҳаётини яхши
томонга ўзгартиришга ҳеч қачон ҳаракат қил-
майдиганлар жуда кўп. Мана нима учун ўз
чиқишларимда камбагал-бечоралар, бошпанас-
изларга қийинчиликларга қандай дош бериш
керавлигини ўргатаман, Худо бизни синаёт-
ганини бу заҳматкаш одамларга доим эслат-
ман, У бизни голиб бўлишимизни истайди.
Мен уларни голиб бўлишга ўргатишга ҳаракат
қиласман ва мен учун шаҳарга йиллар ўтгач қай-
тиб келганимда, менинг сўзларимни эшитиб,
жиддий қабул қилиб, муваффақиятга эриша-
ётганларни кўришдан яхшироқ мукофот йўқ.

— Ҳозирча, — деди Эрасмус қатъиятсизлик
билан, — император ўзини Худо деб ўйлаб, ўзи-
нинг қасрида фуқароларининг тақдирини ўзи
ҳал қилишига ишонади, биз Рим ерларида бе-
гона миз. Бугун омма орасида Хафид айтган
сўзлардан халқнинг ғалаёнинг сабаб бўлувчи
сўзларни қидирувчилар бор эканлигига ишон-
чинги з комил бўлсин. Худди Исонинг давом-
чилари айтган диний қасидалар келажакдаги

Дунё ва Ичим издаги оламни ўзгартиради, деб айблов топишгандек. Нерон ҳатто ўтган йили уларни даҳшатли ёнғин уюштирмоқчи бўлганлари учун қўлга олиб, цирқ майдонида қатл эттириди, ҳали улардан баъзилари шаҳар остидаги йўлларда яшириниб ётганларини таъкидлашдан чарчамаяпти. Улар эътиқоди учун жонидан кечишди, деб ўйлайман.

— Қизиқ, — деди жилмайиб Хафид, — мен чиқиш қилганимда кийган ёпинчиқ Исоники эканини билганида Нерон нима қилган бўларди?

— Илтимос, хожам, — ёлвориб айтди Эрасмус, — бу бизнинг кичик сиримиз бўлиб қолсин.

Катта чодир олдида турган соқчи киравериша пайдо бўлиб, ким дир Хафидни сўраётганилигини айтди.

— Кира қолсин! — деди Хафид яна қадаҳларни тўлдирар экан.

Меҳмон тўқ кўк рангли ергача тегадиган туника кийиб, белини тасма билан боғлаб олган эди. Унинг узун қаштан рангли соchlарига оқ оралаган, қорайган юзларини чуқур ажин босганди. У гапирганида овози кучли ва ёқимли эканлиги билинди.

— Сенга тинчлик ва омонлик тилайман. Менинг исмим Лука, мен Тарсдан, дунёning энг буюк савдо гарининг эски дўсти Павелдан нома олиб келдим.

Хафид сакраб турди.

— Павел шу ердами, Римдами?

— У Преторияда, қамоқда, судни кутиб ётибди.

— Бўлиши мумкин эмас, — бақириб юборди Хафид. — Яқинда ундан келган хат яхши хабарлардан ибораг эди, Кесария ва Римдаги узоқ азобли тутқунликдан далиллар етишмагани учун ниҳоят қўйиб юборганларини хабар қилувди.

— Уни яна қўлга олишди, бу сафар худди Павел Исо — шоҳ эканини таъкидлаётганини эшитган гувоҳлар борлигини айтишди. Рим қонунига кўра, бошқа ҳукуматни тан олиш ўлим жазоси билан жазоланади.

— Мен бирор нарсада ёрдам бера оламанми? — сўради Хафид. — Илтимос, айт менга.

— Уни яна қўлга олишганидан бери Павел ҳаётта бўлган иродасини йўқотиб қўйгандек. Кўпчилик дўст ва давомчилари уни тарқ этишди. У зиндонда сукут сақлаб, фақат нон увоқлари билан овқатланиб ўтирибди. Унинг саломатлигидан хавотирда эдим. Аммо эрталаб мен унга Аппиева йўли бўйида сенинг Помпей театрода чиқишинг ҳақидаги эълон ёзилган бир эн мато осигуриқ турганини айтдим. Сенинг номинги эшитиши билан у бир неча йилдан бери мен билган одамимга айланди. У сенга ўз муҳаббатини йўллайди, муҳтарам савдогар, сенинг Римта келишингни қувватлайди ва зиндонга уни кўришга боришингни ёлвориб сўрайяпти. Павелнинг суди бўлиши ҳақида жеч қандай маълумот йўқлиги боис, мен умид қила манки, сен уни яқинда кўрасан.

— Истаган пайтда, — бир сония ҳам иккилан-масдан жавоб берди **Хафид**. — Сен қачон мени унинг ёнига **Олиб бора** оласан?

— Бу лаънати жойнинг қоронги зинданларида куну туннинг фарқига боришмайди. Мен у ердаги қоровулларнинг **ишончига** кирганман. Агарда чарча маган бўлсанг, биз у ерга ҳозирнинг ўзида бориши миз мумкин.

Эрасмус қовоғини уйиб Лукага қаради.

— Хожам қўпинча, етмиш бешга кирганларини унутиб қўядилар. Бугунги кечки чиқиши унинг кўп кучини олиб қўйди ва у яхшилаб ухлаб олиши зарур.

— Йўқ, — жавоб берди **Хафид**. — Мен ўзимни ҳеч қачон жуда чарчаган ҳолатда ҳис қилмайман, агар мени **Худонинг** одами чақираётган экан, унинг **Олдига** мени олиб бор, Лука.

Улар кетишаётганида, **Хафид** кийим тахмони олдида тўхтади. У ердан Исонинг ёпинчигини олди-да, ўзининг елкасига ташлаб олди.

— Эҳтимол, бу дуо олган кийимнинг кўриниши, — тушунтириди у **Лукага**, — у ҳар доим менинг руҳимни кўтарга нидек, Павелнинг руҳини ҳам кўтарар.

Қамоқнинг кулранг тошдан қурилган зулмат босган биноси Капитолий тепалигида, Нерон қасрига яқин жойда жойлашган бўлиб, фақат давлатта қарши оғир жиноят қилганлар учун эди. Қамоқ қоровуллигини алоҳида танланган, синовдан ўтган легионерлар (қадимги Римдаги 600 кишилик отряд) маҳсус бўлими қўмондони назорати остида олиб борарди. Ҳали ҳеч ким унинг зинданларидан қоча олмаган эди. Қамоқ

эшиги тагидаги қоровул Лукани таниди. Озгина кутганларидан кейин Лука ва Хафидни тик тош зиналаридан пастга кузатиб боришди. Оёқ остида сув шалопларди, зах, рутубатли ҳаво анқиб тураради, қаламушлар бижиб ётган йўлакдан баланд бўйли соқчи бир эшик олдида тўхтаб, калитни бурагунича юрдилар.

— Сизларни маҳбус билан бирга қулфлаб қўйишимга тўғри келади, — деди у, — хавотир олманг. Кетаётганларингизда бақириб қўйинг ва мен келаман.

Соқчи улар нимқоронги зиндонга киргунларигача эшикни ушлаб турди. Сўнг эшик тарақлаб ёпилди ва темир зулфларнинг шақирлаб сурилгани эшитилди.

— Лука, — қоронгиликда бурчақдан хирилдоқ овоз эшитилди, — Лука, бу сенмисан?

— Ҳа, Павел, қара... мен дўстингни олиб келдим!

Буюк савдогарнинг кўзлари кичик камера хира ёруғлигига ўргана бошлади ва шунда ҳам Павел қўлларининг тегишини, унинг юзини кўришдан аввал сезди.

— Хафид, — йиглаб юборди кичкина одам, — бу сенмисан? Бу ростдан ҳам сенмисан? Менинг буюк дўстим ва валинеъматим! Бизнинг Ҳудомизнинг сўзларини бутун оламга ёйишга ёрдам берган муваффақият ўрамларини бериб, мени қачонлардир қутқарган кимса. Неча бор мен Дамашқда сени бориб кўрмоқчи бўлдим, аммо доим менинг дўстларим сен узлатда яшаётганингни ва ҳеч кимни қабул қилмаёттанингни айтишди.

Хатларимда эса сенинг олдингда умрбод қарздор эканимни ифода лай олмадим. Шундай шароитларда учрашгани миздан мен афсусдаман, аммо Худога шукур, сен келдинг. Йиллар сенга мәхрибонлик қилибди, буни таъкидлашдан баҳтиёрман.

Энди **Хафид** Павелнинг озиб кетган юзини, осилган қошлари остидаги катта күзлари ва чаңдиқли кеңг пешанасини аниқ күра бошлади. Унинг ёпишган ва таралмаган сочлари, ёноқлари, киртайған күзларига тушиб турарди, жулдур жаңда эса совуқдан заиф ҳимоя қиласы эди. **Павел** Хафидга құрқиб кетган бола онасига ёпишиб олғандеқ осилиб олди. Ниҳоят Лука бўялмаган пастгина столга ишора қилди.

— Ўтиргилар, — давом этди у, — келинглар, ўтириб гаплашайлик.

Павел қайта тақлифга муҳтож эмасди. Ташриф буюрганларнинг фақат бир нечта саволларига жавоб берип, у анча олдин Дамашққа кетаётгандан йўлда ажаб ҳиссиёт пайдо бўлган ва ўшандан буён ҳаётини бутунлай ўзгартириб юборганини узоқ гапирди. У ўзининг Хафид ёнига **Борганини** ва совга сифатида ўрамларни олгани, оламнинг йирик шаҳарларига сафарларини эслади, Малъта ороллари яқинида кема ҳалокатга учрагани унинг ўлимига сабаб бўлишига оз қолгани, озгина маблаг билан Фаластинданд ташқарида Худонинг сўзларини етказиш учун ўзининг тўхтовсиз ҳаракатлари ҳақида гапирди. Овози борган сари куч ола-верди, аммо бирданига узилиб қолди ва у ҳаддидаң ошганини сезиб қолди, айбдорона жилмайиб, узр сўради.

— Дўстлар, кечиринг. Мен жуда кўп вақт бу ерда ёлғизлиқда бўлдим. Ҳар қандай воиз унга тингловчиларни бериб қўйсанг, нечта бўлиши муҳим эмас, тинмай кучи етгунича гапираверади. Шунақа эмасми, буюк савдогар?

Хафид жилмайди ва елкаларини сиқди.

— Фикр билдиrolмайман, чунки воиз эмасман.

— Ҳали шунақами? — ҳайқирди Павел Лукага мурожаат қиласкан. — Бу одамни эшит! Хафид, буни англайсанми-йўқми, биз сен билан бир қайиқдамиз. Биз иккимиз одамларни, аёл ва эркакларни дўзахдан қутқариш учун курашяпмиз. Сен уларни қутқариб олмоқчи бўлган дўзах — шу ерда... ва ҳозир. Мен уларни асраб қолмоқчи бўлган дўзах — эртага... ва абадий. Биз иккимиз бизни тинглаётганларни ер жаннатига ва осмон жаннатига тушиб учун худди ўша фазилатлар: муҳаббат, меҳрибонлик, раҳмдиллик ва меҳнатсеварлик кераклигини ишонтиришга уринаяпмиз. Менинг ўзим сенинг машҳур чиқишларингни эшитмаганман. Менинг хожам, менинг дўстларим сен тарғиб қилаётган яхши ҳаёт фаразлари, худди шундай осонлик билан Мусодан, ёки Сулаймон, ё Исодан чиқиши мумкин эди. Менга сўзларинг қалбиндан чиқаётганини айтишиди ва буюк куч билан жаранглайдики, улар сени тинглаётган инсонлар қалби ва онгига сингади. Бу буюк инъом, Хафид. Мен фақат сен биз билан бирга эмаслигингдан афсусдаман, — у Хафиднинг өлкасидаги қизил матони енгил силади. — Аммо иложи бор, — у жилмайди, — ўзинг англамасанг-да, сен шундай ҳам бизлар билан биргасан.

Хафиднинг оёқлари сову қдан увишиб қолди. У ўрнидан турди ва кичик қамоқхонанинг ичида у ёқдан бу ёққа юра бошлади.

— Мен сенга узоқ йиллар илгари берган ўша ўрамларга нима бўлди?

— Менинг бор-будимни ўтган йилдаги кема ҳалокати олиб кетди. Деярли ўттиз йил мен бир кун ҳам ўрамлардан ажрамадим, ҳатто қамоқдалигимда ҳам, фақат уммонгина уларни мендан олиб қўйди. Лекин ҳамма ўнтаси аллақачон менинг қўлим ёки оёғимдек бир қисмимга айланиб бўлди. Мен ҳар бир ўрамни эслаб сўзма-сўз ёдлай оламан, мен улар мени қанча марталаб тўғри йўлга бошлаб, ҳаётимни сақлаб қолганини санаб, янглишиб ҳам кетдим.

Хафид сесканиб кетди ва кўзларини юмиб олди, худди бирор қаттиқ итариб юборгандек орқасига тебраниб кетди. Дўстларига өлкасини ўгириб, чарчаган ҳолда темир панжарага бoshини қўйди. Ниҳоят у юмшоқлик билан деди:

— Бу қимматли ўрамлар шундай куч ва ҳаётта тўлган эдики, мен қандайдир уларни йўқотиб бўлмайди деб ўйлардим. Аммо агарда улар ўтган йили йўқолган бўлса, менинг ҳисобим бўйича юз йилдан ортиқ ёшда бўлса кепрак. Павел, менга айт-чи, мен сенга уқтирганимдек, ҳар имконияти бўлганида, бошқалар ҳам уйқудан уйгонниб, баҳт, омад ва муҳаббатга тўла янги ҳаётни билишлари учун ўрамлардаги доноликни одамлар билан бўлишдингми?

— Мен сафар қилгани ҳамма ерларимда сенга ваъда берганимдек, ҳар сафар ўз эътиқодимга ишонтириб, у Бу оламда дадил қадам ташлаб, одамларга ҳақиқатни ётказиши учун унга ўрамлардаги доноликлардан насиҳат қилар-

дим. Охирги ўн йил ичида юзта, балки мингта нусхалари тайёрланиб, бутун оламга тарқалиб кетди... Құддусдан тортиб Римгача.

Хафид иккала қўлини чўзиб Павелнинг чигал бўлиб кетган соchlарини силади.

— Сен кўринадиган чегаралардан узоқларда сафар қилдинг, буюк хабарчи. Бундай жирканч қаламуш тутадиган қопқон ўрнига, одамзот сенга олтин ёки кумуш қаср билан ҳақ тўлаши керак эди. Менинг юрагим оғрияпти ва ўзимни жуда ожиз сезаяпман. Сени нима кутаяпти?

Павел қўлларини ориқ, очиқ кўкраги устига қовуштириди. Унинг овози хотиржам эшитилди.

— Куним битганга ўхшайди. Мен тайёрман. Мен муносиб равишда курашдим ва ўз йўлимни охиригача етказдим. Мана Лука, менинг содик иттифоқчим ва дўстим узоқ йиллар давомида ва ниҳоят авлодлар учун мендан билиб олган ҳамма нарсаларни ёзиб олишга рози бўлди. Бу қунт талаб қиласиган меҳнатга у кўплаб ойлар сарфлади ва деярли тугатди, менинг хабарим мендан кўп яшайди деган умидим бор. Сен эса Хафид, сен ўз олтин фикрларингни, муваффакият тамойилларингни келгуси авлодлар ҳам фойда олишлари учун қўлёзма қилдингми?

— Йўқ, ҳозирча йўқ.

— Сен буни қилишинг керак... ва тезроқ. Худо бизни қайси кун, қайси соатда ёнига чақириб олиши қоронги. Сен гўрингга баҳт ва тараққиёт сирларини олиб кетишинг олам учун катта йўқотиш бўларди. Менга бу иш билан шугулланышни тезроқ бошлишга ваъда бер.

Хафид зўрга жилмайди ва Павелнинг озиб кетган ёнтоқларига уриб қўйди.

— Ваъда бераман.

Павел бошини қимирлатиб қўйди.

— Бошлаганингда шуни эсда сақлагинки, сенинг бўгининг биз иккимизга катта таъсир қилган ўрамдагидек бўлсин. Мен одамни мақсадга йўналтиришни ўрамлардагилардек мукаммалишонтириш усулларини билмайман. Бу усул ва сенинг буюк донолигингни яна бир бор бирлаштириб, кўп одамлар ҳаётини мўъжизавий ўзгартира оладиган натижаларга ҳойнаҳой эриша оларсан. Кечиктирма, ўтинаман!

Зиндан эшиги ёнида соқчи турарди. Хайрлашиб пайти келган эди. Павел Лукани қучоқлади ва Хафиднинг ёнига келди, у ўз қўкрагига ҳаворийнинг озгин ярим ялангоч баданини бағрига босди.

— Худонинг ўзи сени граноҳида асрасин, — деди чуқур нафас олиб Павел. — Буюк савдо-гар, бизларнинг йўлларимизни бирлаштиргани учун Худоға шукур қиласман!

Зиндан эшиги очилгани да Павел орқага тисланди ва Лука йўлакка чиқди. Хафид остоңада секинлашди, ўзидан қизил ёпинчиқни тезда ечди-да, уни ҳаворийнинг титтраётган озгин елкасита ташлади. Қамоқ назоратчиси остоңада ҳаяллаб қолган Хафидни тоқатсизлик билан кузатарди.

— Исиениб ол, дўстим, — деди Хафид. — Мен сени яхши кўраман.

— Мен ҳам сени яхши кўраман. Абадий!

Еттинчи боб

Эрасмус худди уни бирор ургандек сеска-
ниб кетди.

— Ўзимнинг вазмин қулоқларимга ишонмай-
ман, хожам.

Хафиднинг овози унинг чарчаганидан дало-
лат берарди.

— Мен бу даҳшатли зинадан росса совуқ экан-
лигини, Павелнинг эгнида кийим камлиги
учун унга ёпинчиқни бергалини алдим.

— Ахир сен бу йиллар давомида, камида
сақкиз юз марта Исонинг эски, титилиб кетган
кийимида нутқ сўзлаган эдинг. Неча бор сен-
дан ёпинчиқ руҳингни кўтаришини ва ишонч
бағишилашини эшитган эдим. Агар уни сенинг
кейинги нутқ сўзлашинггача олиб келишмаса
нима бўларкин?

Хафид кўзларини юмиб жавоб берди:

- Мен ёпинчигимни қачонлардир яна кўраман деб ўйламайман, қўрқаманки, Павел умрининг саноқли кунлари қолган. Ҳатто у бутун умр қалтис вазиятларда қўрқмасдан жавоб қайтарган бўлса ҳам сўнгги кунларини яшаётганлигини тан олди.

- Лекин сен үсиз ұмт үндең сүзлайверасан-
ми? - хавотир билан сүради Галән.

- Унинг менгага бошқа кераги бўлмайди. Биламан, сен Эрасмус билан шимолга Пиза ва Генуяга қараб, балки Галлияга ҳам боришни режалаштираётган эдинглар, мен сендан бу куттилмаган қарорим учун кечирим сўрамоқчи эдим, қандай бўлмасин менинг нотиқлик соҳам якунига етди. Кеча кечқурун саҳнадан одамларга охи рги марта мурожаат этдим.

Эрасмус яқинроқ келди ва Хафиднинг кўзларига дикқат билан қаради.

— Сен касалмисан, хожам? Сенга шифокор керакми?

- Наҳотки кеча кечқурун малакали ва билимли шифокор Лука билан бирга бўлганимни ёдингдан чиқарган бўлсанг? Йўқ, Эрасмус, мен согман. Кечаги қамоқдан келган туним ухлай олмаганим майли. Павелнинг видолашув сўзлари менинг қалбимга тинчлик бермаяпти ва солигим борида унинг доно маслаҳатига эргашмоқча қарор қилдим.

– Түшүнмаяпман, хожам.

- Биз бугун кечқурун Сергиус Павел ва унинг хотини билан бирга унинг вилласида овқатлана миз. Шундай эмасми?

— Ҳа. Таклифномани учаламизга кече, сен Лука Билан қамоққа кеттанингдан кейин олиб келишиді.

— Шундай экан овқат пайтида сен ҳаммасиңи Билиб оласан, унгача бир неча соат сабр қилиб тур.

Ишдан четлашган ноибнинг вилласи Тибрнинг жанубий қиргогида тепаликлар орасида жойлашган эди ва у Кипрдаги қасрига ўхшаш катта бўлмаса-да, лекин унинг кенг овқатланиси ҳонаси Рим аристократларининг севимли жойига айланиб улгургаи эди. Унинг деворлари садафдан нақш солиб безатилган, шойи билан қопланган шифтида юзлаб тешиклар қилинган, уларга ҳар куни янги узилган гулларни қадашар эди. Хонанинг девори ёқалаб Рим императорларининг мармар ҳайкаллари қўйиб чиқилган, ўртада эса катта бронзадан тайёрланган фил суюги ва олтиндан нақш бериб безатилган стол туради.

Гушликда фақат тўртта меҳмон қатнашди ва ҳаммалари улкан столнинг бир чеккасида, ҳар тарафида Сергиус Павел ва хотинига рўпара қилиб иккитадан ўтиришди. Хотини Корнелия қирқ ёшлар атрофидаги аёл кўп табассум қиласар, аммо овқат пайтида кам гапирап эди. Ҳафид, Эрасмус ва Галендан ташқари яна Сенека — машҳур шоир, ҳуқуқшунос ва нотиқ, эссечи, яқин ўтмишда қиёси йўқ но-иб, консул ва Сергиуснинг ёнига, тўрт йил муқаддам қўшни ўлкага кўчиб келмагунича Нерон қўлида бошқарувчи эди. Овқат кетидан бошқаси алмашарди, у эса номига қўл тे-

гизарди ва зўрга нафас олишига қараб Хафид ҳамдардлик билдириди, Сенека анча йиллардан бери астма билан оғриганини ва энди ҳар сафар нафас олганида ўлишни ўрганаётганини айтди.

Хафид Сенекага иқрор бўлди:

– Мен сенинг кўп ишларингни ўқидим ва сен билаи бир хонада ўтириш мен учун буюк шараф.

Сенеканинг рангпар юзлари қизарди.

– Сен менга жуда меҳрибонсан, буюк савдогар, қандай бўл масин ноибга, менга сени кўриш имкониятини бергани учун миннатдор бўлишим керак. Олдин савдо соҳасида, энди эса нотиқлик санъатида амалга ошираётган ишларингни ўн йиллар ҳайратланиб кузатдим, ҳеч қачон йўлларимиз кесишади, деб орзу ҳам қилмасдим. Бир-биридан жуда узоқ икки соҳанинг энг чўйқисигача етмоқ — камёб ҳодиса ва у билан сени қуттайман. Кеча кечқурун сенинг илҳомбахш нутқингни қизиқиш билан тингладим. Мен сенинг ҳаётий фалсафанг тарафдориман.

– Сендан миннаторман.

Сенека қўлини кўтарди ва бошини қимирлатди.

– Ҳаммадан нутқинг бошида ҳаётда сен ҳали кўп нарсани ўрганишинг кераклиги, ўзинг бу чексиз оламнинг қичик бир қисми эканингни тан олган ҳақиқатинг мени лол қолдириди. Ўзининг бекиёслигидан шишган, донишманд деб аталмиш кимсалар биз фақат соатдаги сония миллари эканлигимизни асло тан олмайдилар.

Бундай мұваффақиятта эришган одам учун бу гаройиб иқрордир.

— Мен фақат чин гапирдим, — жавоб берди **Хафид**. — Сени Рим ишларига бошқа яқин қўймаётгандар ростми?

Сенека мийигида кулиб қўйди.

— Узоқ йиллар давомида мажлукни одамга айлантироқчи бўлдим, аммо тўлиқ таназзулга учрадим. Бир неча йиллар илгари ўз мол-мулкимнинг кўп қисмини Неронга ишдан кетиш эвазига берган эдим. Энди ўз кунларимни хотиржам фикр юритиб, токи бефаҳм императоримиз мени ҳатто қариган чогимда ҳам унга хавф солишим ва ўлишим керак деб қарор чиқармагунича, миямга келганларни қозогза туширишга ҳаракат қиляпман.

Хафид ўз қадаҳини кўтарди.

— Биз ҳали кўп нарсаларни сендан ўрганишимиз керак. Сенинг умринг яна эллик йилларга узайсин!

— **Хафид**, мен энди сендан сўрасам бўладими? — майдан бир қултум ичиб, унга мурожаат қилди Сенека. — Сенга ўсмирлик пайтингда совға қилинган гаройиб ўнта ўрамдаги доноликлар туфайли шундай буюк мұваффақиятта эришганинг тўгрими? Эртанги кун болалари тўгрисида қайғурдингми? Бу ўз мұваффақиятларинг доно тамойилларини ёзиб қўйдингми ёки уларга мос равища ҳаёт кечиришни насиҳат қилдингми? Гарчи Нероннинг болтаси бошинг узра менинг бошимда турганидек турган бўлмаса-да, муқаррар равища охирги нафа-

синг чиқадиган кунга яқинлашиб қолганингни тушунсанг керак.

Хафид жавоб беришга чоғланганида, хонага хўжайн олдида бостгириб келганларидан кечирим сўраётган икки хизматкорларни эргаштириб, Лука югуриб келди. Қари шифокор катта масофада югуриб келган одамдек шовқинли нафас оларди. Пешанасидан йирик тер томчилари оқиб тушарди.

– Сизларнинг баҳтли ва хотиржам йигилишингизни безовта қилаётганим учун кечирим сўрайман, – нафаси тиқилиб сўзлади у, – аммо қўрқаманки, мен қайгули хабар келтирдим ва менинг имиллашимни истамайсиз.

– Азизим Лука, қўринишинг аянчли, – деди хавотирланган Сергиус. – Ўтир, тинчланиб ол. Балки май ичарсан?

– Йўқ, – рад этди Лука аранг кўз ёшларини тийиб. – Туришимга ружсат беринг. Мен ҳозир қамоқдан келаяпман. У ерда Павел устидан суд эрталаб бўлганлиги, уни давлатга хиёнатчиликда айблашганлигини айтишди.

Лука бошини эгди.

– Уни ўлимга ҳукм қилиб, тезда Остиан йўлидаги қатл жойига олиб Бориб, калласинитанасидан жудо қилишибди. Унда, – деди йиглаб Лука, – гувоҳлар ҳам, дўстлари ҳам бўлмаган. Ҳокимиятдагилар менга унинг жасадини қопда беришди, у ерга кечқурун етиб борганимда, қуёш ботган бўлса ҳам бизнинг дўстимизни Преториядан унча узоқ бўлмаган жойда, давомчилаrimizdan бирининг боғига дафн қилдим.

— Унинг устидаги қизил ёпинчиқ-чи? — Эрасмус савол берди ва Хафиднинг жаҳлдор қарашини кўриб, ўз гапидан пушаймон бўлди.

Лука күз ёшларини сидириб ташлади.

— Фақатгина унинг... унинг қопда жасади. Қайғудан мен кийим түгрисида сўрамабман ҳам. Кўрқаманки, у йўқолган.

Хафид турди ва қўлини секин Луканинг ел-
касига қўйди. Унинг сўзлари ҳаммага қаратил-
ган эди.

– Келинглар унинг ҳақига қўпроқ дуо ўқиймиз, аммо аччиқ кўз ёшларини бизнинг қадр-
дон дўстимиз Павел устидан тўкмаймиз. Ҳозир
у шундай жойдаки, бу жойни ҳеч биримизга
раво кўрмайди.

— Ажабланишдан тўхтамайман, — гапириб юборди Сенека, — Исонинг издошлари ўлимни қўрқмасдан кутиб олишиди. Даҳшатли қатллар — цирк майдонида, жаллоднинг қиличи остида, ҳатто хочда. Исонинг жасадини унинг издошлари қабрдан ковлаб олганларини, сўнг уни бекитиб қўйиб, қайта тирилишини эълон қилишганини неча йилдан бери эшитаман. Ўтган ҳафта бу ерда; Римда Пётр исмли Исонинг энг яқин издошига агар Исо ўлганидан кейин қайта тирилмаслигини тан олса, ҳётини сақлаб қолишларига ваъда беришган. Менга айтишларича, Пётрни ўзининг илтимосига кўра, Исодан бошқача бўлиши учун оёгини осмондан қилиб хочлашган. Пётр Исонинг жасадини қабрдан олишганини биларди, шунга қарамасдан ёлгон сўзлаб, ўлимни афзал билди. Энди бўлса, Павел ҳам ўз ҳётини берди.

Тушунмаялман! Тушуна олмаяпман! Бу ерда ҳаммаси жуда чалкашиб көтгән, мен нима деб үйлашни ҳам билмайман. Аммо бир нарсаны биламан — ёшроқ бўлганимда, бутун ҳаётим олдинда бўлганида, мен Исо исмли одам ва унинг таълимоти ҳақида кўпроқ нарсаны билишга ҳаракат қиласдим.

— Буни бажаришга ҳеч қачон кеч бўлмайди, Сенека, — деди Сергиус. — Биз сени қулоч очиб кутиб олардик.

— Биз? Наҳотки қўринарли Рим арбоби, Кипрдаги кўп йиллик ноиб Римнинг Худоларидан юз ўгирган бўлса?

— Тўғри.

Сенека ишонқирамай бошини қимирадти ва Хафидга ўгирилди.

— Сен нима дейсан, эй буюк савдоғар? Кимнинг олдида сен бош эгасан?

— Қачонлардир ҳеч кимнинг, Цезар ҳам истисно эмас. Аммо бир кун, бир неча йил олдин Исонинг онаси Марияни қўрганимиздан кейин биз Сергиус Павел билан биргалиқда кичкина шаҳарча Назарет яқинидаги энг баланд тепаликка кўтарилдик. Ана ўша ердан, осмонга шу қадар яқин тепаликда ўтириб мен бирданига тушуниб етдимки, мени умрим давомида қўллаб турган, йўналтирган эътиқод-изланишларим мантиқий хулосасини топди. Мен Мариядан олган халтамда қизил ёпинчиқ ва яна бир бечора ҳаворийдан ўзга бир нарса борлигига ҳеч қачон шубҳаланган эмасман. Менинг қўлимда, кўп йиллар мобайнида совуқдан

Исонинг танасини асраган кийим турганига ишончим комил эди.

Сергиус Павел энгашди ва буюк савдогарнинг юзидан ўпди. Бир оғиз сўз айтилмади.

Кейинчалик, Хафид, Гален, Лука ва Эрасмус карvon ёнига қайтаётганларида Эрасмус хожа-сига энганиб сўради:

– Бизларга нима бўлади? Энди биз қаерга жўнаймиз?

– Биз Дамашққа қайтамиз, – жавоб берди Хафид, – ҳамма тайёргарликни тугатиб, биз карvonни тарқатиб юборамиз. Мен ўз кутубхонамда ёлгиз, токи Худо қўйиб юбормагунича қолмоқчиман, яна менга оддий туя сарбони бўлганимда тортиқ қилинган ўнта ўрамдаги баҳт ва тараққиёт тамойилларини ёзиб қолдирман.

– Кейин-чи?.. – тинч қўймай сўради Эрасмус.

– Кейин мен сенга ўрам нусхаларини дунёнинг ҳамма бурчакларига тарқатишга ёрдамлашман. Шунда мени тинглашга келган минглар ўрнига миллионлаб одамлар овозимни эшитишади.

– Мен учун сенинг буюк ишингда ёрдам бериш катта шараф бўлар эди, – деди Лука. – Менинг ҳуснинатим бенуқсон ва мен бажонидил пергаментта сенинг сўзларингни тушириб ёзаман.

– Эскулап (шифокор), сенинг муҳимроқ вазифанг бор. Павел сўраган ишни қил. Сен унинг ҳаёти, сафарлари, бошидан кечирганлари ва Исонинг ҳаёти хусусидаги билганларинг-

ни ҳамда мен сенга олдинги тунда араваларимиз ёнига қай таётгани мизда ҳикоя қилиб берган, унинг Висфлеем горида туғилганидан бошлаб ҳамма воқеани ёз.

— Хафид, — бақирди уларнинг ёнига югуриб келаётган Сергиус. — Менга зўр гоя келди. Эсингдами, олдин биз сен билан Назаретдалигимиизда, мен сенга оламнинг беҳаловат ҳаётидан узоқда, Исо Худо билан гаплашган Ермон тоғида қурдирган уйим ҳақида гапирган эдим?

— Ёдимда ва олийжанобларча ўша уйга боришга қилган таклифингни қабул қилмаганимга роса пушаймон бўлдим.

— Ҳали ҳам кеч эмас. Мени диққат билан тингла. Мен у ерга яна бир бор бориш учун жуда қарилик қиласман ва шунинг учун яқинда у гаройиб жойни бошқариш ҳуқуқини, шунча йил уйимга қараб турган, содик хизмат қилган Стефанга топшираман. У ўша Худо билан гаплашган жойга яқин, сенинг ишлашинг учун бундан яхшироқ жой бўлмаса керак.

— Сидон портидан Дамашққача йўл ўша тепаликка жуда яқин жойдан ўтади, — деди Гален шошилиб.

— Стефан қаерга боради? — сўради Хафид.

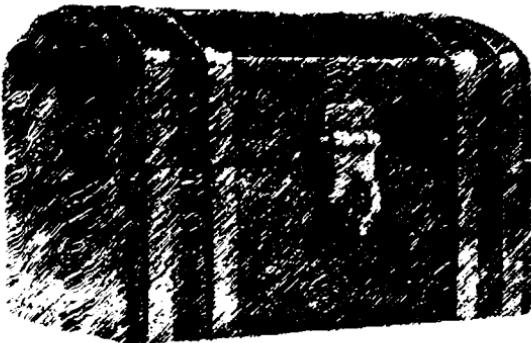
— Сен унга менинг ёзма буйругимни олиб бориб берасан. Сен ўрамлар устида ишлаётганингда ҳеч ким сени безовта қиласлиги учун бир муддат у қўшни Кесария Филиппда, оиласининг ёнида яшаб туради. Агар, албатта, сенга Худонинг назари тушмаса. Кейин ишингни якунлагач, ўзингни нг Дамашқдаги қасрингга қайтишинг мумкин, унгача масофа яrim

кунлик ва Эрасмусга ўзингнинг илҳомбахш йўлланмаларингни тарқатишига изн берасан.

Хафид Эрасмусга қаради, аммо у жим туришда давом этарди. Унинг ўзи шу қарорга келиши керак эди. Сергиус Павел давом этди.

— Бу сенинг охирги имкониятинг, Хафид. Кейинги йил Стефан ўз оиласи билан балки бутунлай уйга кўчиб келар. Шунинг учун илтимос қиласман, ҳозир ўша жойга бор!

Саккизинчи боб

Хафид Римдан қарвоннинг жўнаб кетишидан аввал, Луканинг йўлбошловчилик хизматидан фойдаланиб, қўшни Аргилат китоб савдоси тармогини айланиб чиқди. Энг зарур нарсаларни: Мисрдан келтирилган бир неча бутилка энг сифатли сиёҳ, бир неча тоза эчки терисини офтобда қуритиб тайёрланган пергамент қофоз ўрамлари, гоз патларидан бир неча қутиларни олиш учун анча соат вақт кетди. Карвои ёнига қайтмоқчи бўлганларида кун ярмидан отган эди, энди эллик қадам босар-босмас, Хафид Бирданига тўхтаб, қўли билан очиқ китоб растаси ёнида ерда ётган, вақт ўтиши билан қорайиб кетган, тирналган кедр дарахтидан тайёрланган сандиқчани кўрсатди.

— Бу қадимги сандиқча бўшми? — узоқда бўлмаган стулга суюниб мудраб ўтирган сотувчига ҳаяжонланганча мурожаат қилди у.

— Фақат бўшгина эмас хожам, у сотиладиган.

Хафид яқинроқ борди. Унинг овози титраб чиқди.

— Дўстим, мен учун уни оч.

Сотувчи сандиқчани очди ва стол устига қўйди. Сўнг камарларини ечиб, ёғоч қопқогини кўтариб қўйди. Ичини тўла чанг қоплаган эди. Хафид ҳайрон бўлиб турган Лукага ўгирилиб қаради.

— Биз сотиб олган бир неча ўрамлардан менга бер.

Лука елкасида осиглиқ тери халтани очиб, у ердан учта ўрамни олди. Хафид уларни меҳр била н қутичага жойлаштирди.

— Энди илтимос, қолган еттитасини ҳам бер.

Сандиқчага ҳаммаси сиғди. Хафид эҳтиёт бўлиб қопқогини туширди ва сотувчига ўгирилди.

— Қанча?

— Ҳаммаси бўлиб юз динор, хожам.

Хафид плаши остидаги белбоғида осиглиқ халтачасидан пул олмоқчи эди, Лука уни тўхтатди.

— Жаноб, — эътиroz билдириб деди у, — бу эски қути у сўраган нархнинг ўндан бирига ҳам қиммат! Қара, илгичлари занглаб кетган, қамари титилган. Юр, мен бу ердан узоқ бўлмаган жойдаги ажойиб дўконни биламан, у

ерда таъбингга қараб истаганингча сандиқчаларни арzon нарҳда олишинг мумкин.

— Лука, мен сенинг гамхўрлигингни қадрлайман, аммо Бу сандиқча — айнан менга кераклиги. Ўзимнинг қари қўзларимга ишонгим келмайди-ку, аммо унинг қўриниши ўнта ўрамтурган айнан олтмиш йилдан ошиқ илгари мен сарбонлик пайтимда олганга ўхшайди.

Луканинг юзларида сирли табассум пайдо бўлди.

— У ўша сандиқчага ўхшави учун етарли даражада эски ва тўзғиган.

Хафид сотувчига гул тўлади ва Лукага муурожаат қилиб деди:

— Сандиқчани айнан ҳозир топиб олишим шунчаки тасодиф эмас, Ҳудо мен билан худди яна шахмат партиясини ўйнаяпти, бу яхши аломат. Энди мен ишимни тугатгач, ўрамларни қаерга қўйишни биламан.

Икки ҳафта ўтди ва “Муваффақият карвони” ниҳоят Сидон портига кириб келди, бир кун ўтгач улардан бири шарққа — Дамашққа, бошқаси эса — Ермон тогига борадиган йўллар кесишигган ерга етиб келдилар.

Хафид унга ва ҳамроҳларига дунё бўйлаб сафар қилиш учун хизмат қилган катта аравадан тушди. Орқасида ёзув ашёлари, кийим-кечак ва озиқ-овқат ортилган кичик арава турарди. Уни бошқараётган киши Хафиднинг ёнига келди-да, қамчисини бериб, “Ҳаммаси жойида, хожам”, деди. Эрасмус ва Гален ҳам хўжайининг ёнига келишди. Хафид ҳисобчига ўгирildи ва деди:

— Мен ўрамлар билан ишимни тугаттагач дар-
ров уйга қайтаман, эҳтимол икки ҳафта ке-
йиндир.

Эрасмус ранжиганини яшира олмади.

— Хожам, ўтинаман, қарорингни ўзгартир ва мен сен билан боришимга ижозат бер. Биз сен билан бир неча йиллардан бери биргамиз.

— Үзингдан қүрқувни ҳайда, Эрасмус. Мен дикқатимни жамлаб, буни ёлғизлиқда бажа-ришим керак. Мен омон қоламан. Ҳаво илиқ, овқатим бир неча ҳафтага етади. Яқинда биз яна бирга бўламиз. Сен ҳали Ермондаги унинг уйигача борадиган, биз иккимизга Сергиус Павел берган харитани йўқотганинг йўқми?

Эрасмус ўзининг кийимини қоқиб қўйди.

— У шу ерда хожам.

Жағид баш қимирлатди ва ўзининг қадрдан дўстини қучоқлаб қўйди.

— Агар бир ойдан кейин ўзингни ёлгиз сезсанг, мабодо у пайтгача мен қайтмасам, дадил мени кўргани келавер. Ҳозирча Дамашққа, уйга қайт. Ўзингга ҳамроҳ қилиб, гаплашиб олганимиздек, Галенни ҳам ол, шунингдек, у сенга карвонни тарқатиб юборишингда ёрдам беради. Ҳозир эса, хайр. Қачонлардир Ҳудо буюрганидек, бугун кечқурун Исо билан суҳбатлашилган жойдаги уйда ёлгиз ўзим уйқуга кетаман.

Ермон этагидаги йўл тепага қараб шундай қия бошланган эдикى, Хафид кўтарилиш қачон бошланганини сезмай қолди. Қадам сари ул-кан тогнинг чўққисига яқинлашиб борарди, узоқдан қараганда осмонга суюниб тургандек

кўринарди. У ўзининг икки айгирини югуртирмасдан, дўлана, эрмон, бодом ва йўл бўйлаб қад кўтарған сунбул, бинафша ва айиқтовонларнинг ифоридан нафас олиб, кўкрагини керип, шошмай борарди. Бир соатлардан сал ўтиб, эллик қаричча тог жинсларидан иборат унча катта бўлмаган қўргонлар ва оқ тошнинг ёнидан ўтди ва энди жаритага биноан белгиланган жойга етгунича икки милча йўл қолган эди, холос.

Йўлнинг чап томонида олам худди ўз гўзаллигига мафтун этишга чақираради. Узоқда Галилей денгизи ярқираб, товланиб туарди ва буюк савдогар денгиздан шарқ томонга — ўзига суюкли Дамашққа зўр бериб қаради. Аммо у томондаги чўлга қуюқ туман тушган эди. Ўнг томонида бошининг төпасида тог чўққиси кўринарди ва унга қараబ, узоқдан қуёшда ярқираб, оқ чойшаб қоплаганидек кўринган қор, фақатгина тог оралиғи ва тог камарларидагина бор эди.

Сергиус Павел битган жаританинг кўрсатишича, йўл бари Бир қалин ўстган ёввойи арчазор орқасида бегона кўздан яширган ноибининг уйига олиб келарди.

Хафид яшил шохларнинг осилган жойидан ўтган заҳоти аравани тўхтатди. Узоқ бўлмаган ерда унинг рўпарасида ҳурпайган шохлари уй томига ётиб олган дарахтлар орасида Сергиуснинг уйи туарди. Ҳайвон терисидан кийим кийган, кенг яғринли эрқак аравадан тушган Хафидни қизиқиб кузатарди. Қатъиятсизлик-

дан пайсалга солиб турарди ва Хафид қўлини кўтарғач, бақирди:

- Адашиб қолдингми, мусоғир?
- Ўйлашимча йўқ, сен Стефанмисан?
- Ҳа.
- Сенинг дўстинг ва валинеъматинг ўз саломини юборди ҳамда йўриқномали хат ҳам берди.

Стефан кичик пергаментни олиб муҳрни синдириди ва ёзилганни ўқишига шошилди. Сўнг Хафидга ҳурмат билан таъзим қилди-да деди:

- Хуш келибсан, жаноб. Сенинг юкингни уйга олиб киришга рухсат эт ва сени бу гаройиб уйда жойлашишингга ёрдам бераман.

Хафид ёш кишининг ўнг қўлини олди ва унинг қадоқли кафтига икки олтин танга қўйди.

— Мен сени уйингни тарқ этишга мажбур этаётганимдан афсусдаман. Лекин Сергиуснинг, бу ердан унча узоқ бўлмаган ерда оиласнор, деган гапи мени анча тинчлантириди.

Стефан тасдиқлаб бош иргади-да, ҳозиргина қўлга киритган бойлигига ишонқирамай қараб турарди.

— Бу ёзда ота-оначини кўргани бормаганимга ўзимни неча бор койиётган эдим. Энди бу ишни қиласиган пайт келди.

Уй фақат тўрт хонадан иборат эди, аммо жудди Сергиуснинг қасри ва вилласида ҳис қилинган дид билан безатилган, жиҳозланган эди. Хафидга катта ёзув столи алоҳида қувонч бахш этди. Унга патлар, сиёҳ ва ўрамларни жойлаштириди. Римда олган эски сандиқчани эса

столнинг тагига итариб қўйди. Юкни ташиб бўлиб, Стефан салобатли ками н учун бир неча гўлалар олиб келиб қўйди.

— Кетмасимдан олдин, жаноб, мендан бирор нарсани сўраб қолиши истамайсанми? Кўрса-тишим керак бўлган яна нимадир бордир?

Шу вақтгача Хафид кўзини узмасдан очик эшикдан уйнинг орқасидаги салқин ўрмончага қараб турарди.

— Ҳа, — секин жавоб қайтарди у, — сен мени Худо билан гаплашилган ерга олиб бора ола-санми?

— Юр, — деди Стефан ва ўзининг қари ҳамроҳини дасторгулдан беркилиб қолган йўлакча орқали бошлаб көтди. Нижоят тўхтаб, дарахтга суюнди.

— Атиги бир неча йил аввал бу ерга Пётр яна бир бор Сергиус билан ҳамроҳликда келган эди ва у ҳамма нарса маҳа бу ерда содир бўлганини айтди. Кўрдингми, мен уни белгилаб қўйиш учун катта юмалоқ ҳарсанглар билан айланга қилиб қўйдим. Афтидан, Пётр, Иаков, Иоанн Исо билан бирга Кесария Филиппдан шу ергача йўл босиб келганларида чарчаб, қояга чиқмасдан шу ерда ухлаб қолганлар. Пётрнинг айтишича, уларни кўр қилиб қўядиган ёрқин нурдан уйғониб кетганларида, нур Исо тиззасида ўтириб ҳали ҳам ибодат этаётган жойдан тараларди. Сўнгра порлаб турган бу-лут уларнинг ёнларига тушган ва улар: “У — мен учун севимли, гапларига қулоқ солинглар”, деган овоз янграганини эшитганлар.

— Кейин нима бўлган? — сўради Хафид.

— Павелнинг гапига қараганида, ҳаммаси са-ноқли онларда юз берган. Тезда буут тарқалиб кеттеган ва фақат күкдаги юлдузларгина бунга гувоҳ бўлганлар.

Хафид катта харсангдан ҳатлаб ўтди ва се-кин нютекис ердан айлананинг ўртасида ўзига келгунича юрди. Ҳавонинг совуқлигига қара-май, ўзининг юзида илиқ шабада урилганини сезди ва юрагининг дукиллаб ураётганлигини ҳис қилди. Стефаннинг овози уни чўчитди.

— Жаноб, агарда менинг хизматимга эҳтиёж бўлмаса, кун ботмасдан тоғдан тушиб олай.

Хафид узоқлашиб бораётган Стефаннинг орқасидан қораси кўринмай қолгунча қараб қолди. Сўнgra у энг катта харсанг ёнига тиз чўқди ва қўлларини тошнинг силлиқ юзасига қўйди. Ва яна ўзининг юзида ўша майин сир-ли шабадани ҳис этди, токи у шу ерда экан, ҳар тонгда шу жойга келиб, тиззаларини бу-жиб, ўрамларни тутатиши учун ёрдам сўраб, тиловат қилишини тушунди.

У қоронгиликка қараганча нима ёзишини йўлаб, ўша куни мижжа қоқмади.

— Бу, — деди овоз чиқарип, — менинг ҳаётим-даги буюк синов. Мен нотиқлик ва савдогар-лик шуҳратини қозона олдим, аммо мен ёзган сўзлар уларни ўқиганларнинг келажак ҳаёти-ни ўзгартиришига кучи етса, улкан зафар ва ҳақиқий мўъжиза бўлар эди. Мен биламан, як-ка ўзим бу амалга ошириб бўлмайдиган ишни Бажара олмайман. Шунинг учун Худо, ўзинг-дан ёрдан сўрайман, менга ёрдам бер.

Эрталаб **Бұлғанида**, Хафид енгил нонушта қилди ва очиқ ҳавога чиқди. Бир неча чуқур нафас олғаннан сүнг **айланы** ҳосил қилган харсанглар ёнига кетди; у ерда чўкка тушди ва тиззасига ўтириб яна ёрдам сўраб тиловат қилди. Сўнг уйига қайтди, стол ёнига, чарм қопланган жрэслога яхшилаб ўрнашиб, тоза ўрамни очди **ва** перони қора сиёҳга ботириб ёза бошлади...

Кунига икки марта, Эрталаб ва кечқурун, уйқудан олдин мен бу ўрамдаги сўзларни ўқийман. Кечқурун овоз чиқариб ўқишим керак. Етти кун давомида, шанба ҳам киради, кейинги ўрамга ўтгунича шундай қиласман. Шу тарзда, ўн ҳафтә давомида мен янги ва яхши ҳаётнинг пойдеворини қураман. Агар мен бир ёки бир неча кундузги ўқишимни қолдириб юборсам, фойдаси бўлмаслигини биламан. Бу дошишмандлигим туфайли мён эриша оладиган ҳаётдаги **муваффақият** — мақсадга эришиш йўлида бутун кучимни **сарфлаштга** боғлиқ...

Түккизинчи боб

I ўрам

Мен маглублик учун эмас, муваффақият учун түгилганман.

Мен қийинчиликлар олдида маъюсона бош эгиб эмас, бошимни баланд кўтариб юришга түгилганман.

Мен йиглаб нолиш учун эмас, галаба таъмини билиш учун түгилганман.

Менга нима бўлди? Менинг орзуларим қаерга **йўқолди?** Истеъдодсизлар мақтовини ошириб юборгани каби, мен қачон манфаатпарастлик ёлғон мақтоларига ўралашиб қолдим?

Ҳеч ким одамни ўзи каби алдамайди. Қўрқоқ ўзини эҳтиёткорлигита ишонади, зиқна ўзини тежамкор деб ҳисоблайди. Ўзини алдашдан осон нарса йўқ. Истаган нарсага ишониш осон. Ҳаётимда мени ўзимдек ҳеч ким алдамаган.

Нима учун мен доим ўзимнинг камтаргина **ютуқларимни**, ҳаммасини енгил ҳазил ёки менинг муваффақиятсизлигимни иқтидорим етишмаганлиги ҳақидаги сўзлар пардаси билан ўраб ташлашга ҳаракат қиласман. Ҳаммадан **ҳам** ёмони ўзим ҳам ўша тушуниришларимга ишонаман, кунларимни жон деб чақага сотиб, бундан ҳам баттар бўлиши мумкин эди, деб ўзимга таскин бераман. Бошқа бундай **бўлмайди!** Токи ўзимнинг ёвуз душманим

ўзим эканини түшүнмагунимча — ойнада ўз аксимни күриш пайти келди. Нихоят сеҳрли он келди, менинг бирииңчи ўрамим ёрдамида хом хаёлларга берилиб күзларимни қоплаган парда туша бошлади.

Энди мен оламда уч турли одамлар борлигини биламан. Биринчилари — ўз тажрибаларидан ўрганувчи — донишманд. Иккинчилари — бошқаларнинг тажрибаларини ўрганишади — баҳтлилар. Учинчилари — ўзиникини ҳам, ўзтанинг тажрибасини ҳам ўрганмайдиган тентаклар.

Мен тентак эмасман. Даҳшатли ачиниш қўлтиқтаёғини ва ўзимга нафратни бутунлай улоқтириб, бундан буён мен ўз оёқларимда турман.

Энди мен ҳеч қачон ўзимга ачинмайман ва ўз ҳадримни ерга урмайман.

Ноумид кайфиятда йўл четида туриб, ёнимдан виқор билан ўтиб кетаётган бой ва омадли одамларга ҳасад билан қараб турган пайтимда қандай тентак эдим. Наҳотки уларга менда йўқ бўлган ғаройиб қобилият, ноёб ақл, қаҳрамонларнинг жасорати, ҳавас қилгудек мақсадга интилевчанлик берилган бўлса? Ёки менинидан фарқли ўлароқ қалблари муҳаббатга, юраклари ҳиссиётларга тўла бўлса? Йўқ! Худонинг арзанда бандалари йўқ. Биз ҳаммамиз бир хил лойдан қилинганимиз.

Мен энди англадимки, қайгулар фақат менинг ҳаётимгагина берилемаган. Ҳатто энг доно

ва ақллиларда ҳам бизнинг оламда омадсизлик ва қайгу йўллари учрайди, аммо улар мендан фарқли ўлароқ тиришмасалар хотиржамлик, ишсиз ором, аламсиз кулгу, курашсиз гала-ба бўлмаслигини биладилар, яшаётганимизда ҳар бир нарса учун ҳақ тўлаш нима эканлигини тушунадилар. Шундай вақтлар бўлганки, бу ҳақни мен бажонидил тўлаганман, аммо доимий кўнгил совиши ва маглубият аввалига ишончимни заифлаштирган, сўнг эса жасоратимни — худди томчилиб тушган сув вақт ўтиши билан энг мустаҳкам тошни тешганидек. Энди буларнинг ҳаммаси ўзоқ ўтмишда қолди. Энди, йилларим чангга айлангунича, бошқаларнинг сояси ва ачинарли баҳоналар орқасида бекиниб юрадиган тирик мурда эмасман.

Энди мен ҳеч қачон ўзимга ачинмайман ва ўз қадримни ерга урмайман.

Энди мён сабр ва вақт, куч ва эҳтиросдан кўра кўпроқ нарсага қодирлигини биламан. Мен эришганларимнинг барчаси ва эришмоқчи бўлганларим бу — қадамма-қадам, бўлакма-бўлак, фикрма-фикр, секин, оғир, сабрли меҳнат туфайли, чумоли ини барпо бўлганидек пайдо бўлади.

Муваффақият тунда келса, кўпинча, тонг отиши билан кетиши мумкин. Энди мен узоқ муддатли бахтга тайёрман, нега деганда, мен ниҳоят буюк сирни англадим, йилларда яши-ринган сир менга қийинчилик билан келди. Муваффақиятсизлик — қандайдир маънода

муваффақиятга өтакловчи тўгри йўлга, ҳар қандай ёлғонни фош этиш бизни ҳақиқатни қидиришимизга олиб боради, ҳар қандай янги тажриба бизга у ёки бу хатони англашимизга сабаб бўлади, агар биз тажрибамизга эътиборли бўлсак, хатоларни четлаб ўтамиз. Уни асло такрорламайм из. Мен босиб ўтган йўлимда кўз ёши тўқдим, лекин вақтим беҳуда кетмади.

Энди мен ҳеч қачон ўзимга ачинмайман ва ўз қадримни ерга урмайман.

Эй Худо, сен менга марҳамат қилган ўйинда иштирок этаётганимдан ва ҳикматлар ўрамини айнан менга берган ингдан миннатдорман. Мен ўзимнинг бутун ҳаётимни саёзликда ўtkазишинг тўғри келади деб ўйлардим, аммо сувнинг ортга кетиши ва бостириб келиши борлигини ёдда тутишим керак.

Бундан кейин мен ўтмишими эслаб йигламайман. У ҳеч қачон қайтиб келмайди. Унинг ўрнига ўрамдаги ҳикматлар ёрдамида мен ўзимнинг ҳозирги қўрқувсиз, иккиланишсиз ёки умид билан сирли келажак сари кетаяпман.

Мен Худонинг ўзига ўхшайдиган тимсолида яратилганман. Агар ҳаракат қилсан, мен эриша олмайдиган ҳеч бир нарса йўқ.

Энди мен ҳеч қачон ўзимга ачинмайман ва ўз қадримни ерга урмайман.

Ўнинчи боб

II ўрам

Мен энди бошқа одамман, аввалгидан яхшироқман.

Бу ўрамлар билан янги ҳаёт бошлаганимга атиги бир неча кун ўтди, лекин ҳаётимдан деярли йўқолиб кетган янги умиднинг улкан ғаройиб ҳиссиёти мустаҳкамланаётганини ва юрагимнинг ўсаётганини сезаяпман.

Ниҳоят мен умидсизлик чангалидан озод бўлдим ва қалбимни миннатдорлик тўлдираяпти. Гарчи менинг лабларимда биринчи ўрам сўзлари ҳали совимаган бўлса ҳам фикран ўстганимни сездим ва ишончим комилки, бу яқинда оламнинг менга бўлган муносабатида акс этади. Энди мен буюк ҳақиқатни биламан. Олам тан оладиган ягона баҳо — биз ўзимизга қўйган баҳодир. Агарда биз ўзимизга паст назар билан қарасак, олам бунга қарши эмас. Агар биз қадримизни қанча юқори қўйсак, олам худди шундай тайёргарлик билан бизнинг баҳомизни қабул қиласи.

Қўлимга шу бебаҳо ўрамларни тутқазганинг учун Сендан миннатдорман, эй Худо. Бу — ҳаётимдаги бурилиш палласи ва мен ўтмишда кўп марта қилганимдек, бу синовдан кетишими керак эмас ва хоҳламайман ҳам. Энди мен ҳар бир одам бу ҳаёт сафарида муқаддас жойлар-

дан ўтишига сабаб у ўзининг илоҳиёт билан яқинлик борлигини ҳис қилиши учунлигини биламан; осмон худди бизга яқиндек ва у жойда бизларни йўлни қўрсатувчи фаришталар кутиб оладилар. Бу қурбонлик келтирадиган жой ва абадият учрашадиган, инсоннинг ҳаёти синаладиган жой. Ўтмишдаги омадсизлигим деярли унугилди. Ҳатто оғриқ ва виждон азоби ҳам. Мен келажакда бахтли бўламан, агар мен бу ерда ва ниҳоят ғалаба тотини ҳис қилдим дей оладиган вақтгача яшай олсан, келажакда албагта, бахтли бўламан. Аммо аввалига мен омаднинг иккинчи қоидасини эслаб қолишим ва ҳаётга татбиқ этишим керак:

Энди деч қачон тонгни эзгу режаларсиз кутуб олмайман.

Ўтмишда мен каттами, кичикми мақсадга эга бўлиш тентаклик, тентакликдан бошига нарса эмас деб ўйлардим, ўзимнинг иқтидоримга бўлган ишончим шунчалиқ паст эди. Арзимас мақсадларнинг менга нима кераги бор, фақат ўзимнинг оддий иқтидоримни қониқтириш учунми? Бу одатий нарсалар нимани ўзгартиради? Шундай тарзда ҳар куни мен ҳаёт денгизида рулсиз ва компассиз қуёш ботгунича гирик қолишига умид қилиб ўзимни ўзгартиришта қула й фурсат ёки имконият кутаяпман, деган ёлғонга ўзимни ишонтираман. Бир сония ҳам ўзим келажагимнинг ўтмишимидан озгина бўлса ҳам фарқ қилишига амин эмасдим.

Кундан-күн оқим бўйлаб сузиш умуман қишин эмас эди. Алоҳида куч, билим ва интилиш талаб этилмасди. Кун, ҳафта ёки ойга режа тузиб, унга амал қилиш унчалик осон иш эмас. “Мен эртага бошлайман”, – ўзимга ўзим дердим. Ўшанда мен “эртага”ни фақаг тентаклар календаридан топиш мумкин деб ўйладрим. Ўзим нинг ваъдаларимни қанчалик кулгили эканлигини сезмасдан, ҳали ҳам бирор нарсани ўзgartириш учун жуда кеч бўлмасидан аввал ҳаётимни қуруқ хом хаёлларга сарфлардим ва агар ўрамлар бўлмаганида бу яна узоқ давом этарди. “Кеч” билан “жуда кеч” ораси ўлчаб бўлмас масофа.

Энді ҳеч қағон тонгни эзгу режаларсиз күтиб олмайман.

Мен ҳаётимни бемаъни аҳволда ўтказардим.
Доимо яхши ҳаётни бошлашни исташ ва буни
қилиш учун ҳеч қачон вақт топмаслик; худди
менинг ҳар сафар овқат ейиш, сув ичиш ёки
ухлашлга истагим бўлади-ю, ўлгунимга қадар
уни бошқа куни қилсам бўлади, дейишимга
ўхшайди. Жуда узоқ вақт кўпчиликка ўхшаб,
фақаттина мукофотига олтин, шуҳрат ва ҳо-
кимият келтирадиган буюк мақсадларгина
диққатта сазовор деб ўйладрим.

Мен қандай янглишган эканман. Энди мен ақлли одам ҳеч қаочон номутаносиб мақсад қўймаслигини билдим. Бундай режаларни у орзу деб номлайди ва дилининг тўрида олиб юради, бирорларнинг истеҳзоли назарлари-

дан узоқроқда ушлайди. У ҳар тонгни нафақат бугунги мақсад билан кутиб олади, ҳамма режалаштирилган ишлари ётишидан аввал бажарилиши ҳақида ҳам қайғуради. Яқинда ҳар кунги эришганлари бир бутун бўлиб, тўпланиб худди чумолининг ини зарралардан йифилганидек, охир-оқибатда улардан унга истаган орзуни сидириб бўладиган етарли даражадаги кенг қаср пайдо бўлади. Ҳақиқатда буни амалга ошириш қийин эмас, фақат сабрсизлик қиласлик ва ҳаётни Бугунги кун билан ўлчаш керак. Мен эса буни қила оламан. Мен буни қилишни истайман.

Эди деч қачон тонгни эзгу режаларсиз кутиб олмайман.

Муваффақиятнинг ярмига эришилди, энди қўйилган мақсадга қараб қатъий қадам ташлашни одат қилиб олиш керак. Қачонки, ҳар кунни мен ҳар қандай паст ва чарчатадиган меҳнат ҳам кўнглимдаги орзуларим сари бир қадам яқинлаштиради деб ишонсан, ҳатто энг мураккаб вазифага ҳам қучим етади. Менинг ҳаётим янгича мазмун бахшида этаяпти, нетаки тонг ҳам, кеча ҳам янги қувончлар келтирмаса, умуман яшашга арзирмиди?

Кимки аниқ мақсад йўлида кетаяпман деб уйғонса, ҳаёти болаларча қувончга тўлишига имоним комил.

Энди мен қаерда эканимни биламан.

Шунингдек, ўз мақсадларимга эришиб, қаерда бўлиб қолишими ни ҳам биламан. Бу йўлни

босиб ўтиш учун, албатта, ҳозир менинг йўналишимдаги ҳамма бурилиш ва эгри-бугри йўлларни билишим шарт эмас. Муҳими бошқа — мен биринчи ва иккинчи ўрамларни ҳаётимнинг қисми қилдим ва мен энди ўлим ва ҳалокатга рўпара келиш учун чўлда бесамар сарсон бўлган, кунларимнинг боши ва охирни бўлмаган даҳшатли ўтмишимга ўгирилиб қарамайман.

Эртага менинг мақсадларим бўлади! Ундан кейинги кун ҳам! Бошқа ҳамма кунлар ҳам!

Энди ҳеч қачон тонгни эзгу режаларсиз кутиб олмайман.

Олдин ҳамма уринишларимни бир чақага тенглаштирадим, ундан каттарогига умид ҳам қилмасдим, аммо менинг қулларча ҳақ тўланадиган йилларим тугади. Энди мен ҳаётдан талаб қилган ҳақимни у бажонидил тўлашига ишонаман.

Кечаги кунимга қайғуриш учун қуёш менга нур сочиб турмайди. Ўтмишимни дафн қилдим, ўзимни ҳам у билан бирга кўмишимга оз қолди.

Мен энди кўз ёшларимга изн бермайман. Қуёш энди ўз ёргулиги билан эрганги кун мақсадини ёритсин... ва мени ҳам.

Энди ҳеч қачон тонгни эзгу режаларсиз кутиб олмайман.

Үн биринчи боб

III ўрам

Мен уйғондим.

Мен қувонч-ла тоңгни кутишга тайёрман. Мен ўз қалбимда галати севинчни ҳис қиляп-ман, энди ҳар бир янги кунимни қўркув ва ўзимга ачиниш билан эмас, қувонч ва қатъият билан кутиб олмоқдаман.

Қийналган одам яхши билади. Энди менда бу ўрамлар бор экан, мен ўтмишдаги ҳаётимдаги омадсизликлар ва хатоларимни ҳеч қачон тақрорламайман. Энди ҳар кун менга уч иттифоқчи йўлдош бўлади: ўз кучингга ишонч, мағрурлик, кўтаринки руҳ.

Инсоният тарихидаги ҳар қандай муҳим воқеа — гайрат — зўр галаба.

Барча буюкликлар гайрат туфайли содир бўлади, ҳар қандай қийин ва иложсиз синовларни енгигиб ҳаётимга янги мазмун бахш эта-ди. Кўтаринки руҳсиз, гайратсиз мен ҳаётими-ни ўрта даражада яшайман. Аммо улар билан мўъжизалар яратса оламан.

Менинг мавжудлигим янгича мазмун топмоқда. Бундан буён муваффақиятсизлик менинг доимий иттифоқчим эмас. Ўтмишниң фойдасизлиги, заифлиги, ғам-гусса, жаҳлдорлиги ва умидсизлиги ўтмишда. Мен яна жилмайишни ўрганганд қунимда йўқолди. Мана

Энди ўзгалар менинг жилмайишимиға ва менинг хүшмуюмалалигимга жавоб қайтаришыпти. Мен қувонч билан муҳаббат ва шодлик шами бўляпман.

Мен доимо ўз қалбимдаги кўтаринкилиқ руҳи оловини қўллаб тураман.

Дунёда гайратдан кучлироқ нарса йўқ. У пул, ҳокимият, ташқи таъсирдан анча устун туради. Ўз ишининг ҳақлилигига ишонган одам ҳеч қандай бойлик ҳам қилолмайдиган жойда муваффақият қозонади. Иштиёқ қаршилик ва ланжликни енга олади, ҳаракатга чанқоқлик уйтотади, шиддатли ҳаракати билан ҳар қандай қалъани олади ва сел каби ўз йўлидаги ҳамма тўсиқларни ютиб юборади. Мен буюк ҳақиқатни билиб олдим: иштиёқ (гайрат) — менинг ҳаракатдаги ишончим! Ишончим мустаҳкам экан, мен маглуб бўлмайман.

Мен доимо ўз қалбимдаги кўтаринкилиқ руҳи оловини қўллаб тураман.

Баъзи бирларимиз гоҳида кўтаринкилиқ сезамиз, баъзилар уни кун давомида ёки ҳафта давомида ушлаб тура оладилар. Бунинг барчаси яхши, аммо мен, кўтаринкилиқ менинг доимий ҳамроҳимга айланишига эришмоқчиман ва эришаман, шунда мен бугун, зартага, бир ҳафтадан кейин ва бир ойдан кейин лаззатланаётган муваффақиятни такрорлай оламан. Иштиёқ ҳар дамда мен шугулланаётган

ишимга завқ бериб, мўъжиза яратади. Мен ҳатто у нима сабабдан юз бераётганини билишим шарт эмас. Бу менинг мушакларим ва ақдимга қўшишмча ҳаёт кучини беришини билишимнинг ўзи кифоя.

Мен қатъиятли бўламан ва доимо илк қадам ташлашим билан қўтаринки руҳда бўламан ва бу менинг одатимга айланади. Бизнинг ўзимиз одатларимизни яратишимиз керак, ахир улар бизни яратадилар-ку. Иштиёқ мени яхши ҳаётга учирив борадиган гидирагимга айланади. Мана мен истикболдаги ўзгаришларни олдиндан сезиб, лаззатланяпман.

Мен доимо ўз қалбимдаги қўтаринкилик руҳи оловини қўллаб турман.

Иштиёқ тоғларни силжитиб, ёввойи ҳайвонларни тинчлантиради. Унда самимият руҳи бор, усиз ҳақиқат кам ҳолларда ғалабага эришади. Бошқаларга ўхшаб, мен ёлғон тасаввур билан ўз ҳаётимнинг мақсадини бойлик, ҳашамат мукофотга интилиш асосида қурдим ва лекин бизни ростдан ҳам баҳтли қила оладиган керакли нарса — бу бизнинг қалбимизда руҳан қўтаринкилик уйғотадиган ишлардир. Иштиёқ менинг келажагим бугдой нишларита баҳор ёмғири олиб келганидан кўпрогини беради. Шунинг учун менинг ҳаётим аввалгисидан ўзгача бўлади. Ҳеч қачон яшашим учун қилишим керак бўлган ишни оғир мажбурият деб ҳисобламайман, зарурат ташвишидан диққатим ошиб, ҳар куним абадийдек кўри-

нади. Овқатланишм учун ишлашим шартлигини унутаман ва ҳар куни ишга бор гайратим ва завқ-шавқ билан киришаман. Шун тариқа мен яхши натижаларга эришаман, иш менга оғирлик қилишдан тұхтайди, куним сезилмасдан үтади ва агар қунма-кун шундай давом этиш үзимда куч топа олсам, менинг қадрим үз күзим ва олам күззи үнгіда чексиз ошади. Менинг муносабатимни яхши томонга үзгартира олмайдиган одам, машғулот, воқеанинг үзи йўқ.

Мен доимо үз қалбимдаги күтариңкилиқ руҳи оловини қўллаб тураман.

Бу ёрқин олов туфайли ўша бесамар йиллар мендан яширин бўлган ҳаётдаги ҳамма яхши томонларни кўра оламан. Худди ёш ошик жуда катта таъсирчанликка ва ўткир кўзга эга бўлганидек, үзининг жўшқин ҳиссиёт объектида юзлаб фазилат, гўзал чизиқларни кўра олганидек, мен ҳам иштиёққа тўлиб, бошқалар сеза олмайдиган гўзаллик ва жозибани кўра оламан. Ҳатто муҳтожлик ва етишмовчиликларда, эҳтимол қувғинликда мاشаққатли меҳнатдан яхшироқ мукофот мавжудмикан? Иштиёқ менда ҳар қандай вазиятни ўз фойдамга айлантириб юборишга имкон беради, мен агар чекинсам, баъзи-баъзи пайтларда энг иқтидорлиларда ҳам бўлиб туради, мен тушкунликка тушмасдан ўз йўлимда давом этаман.

**Мен дөймө ўз қалбимдаги күтариңкилил ру-
ҳи оловини құллааб турман.**

Үз куинингни ва бутун ҳаётингни муноса-
батинг ёрдамида ўзгартыриб юборишга қодир
буюк күчта зәғанлигинг — бу улкан қувонч-
дир.

Ичларида шундай күч борлигини фақмлай
олмайдиган күп одамларга мен жуда ачинаман.
Тақвимни орқага айлантираман ва ёшликтининг
жуда күчли тароватини, худди тоғдаги битмас-
туғанмас булоқ суви жүшқиңлиги билан бирга
эгаллайман. Ёшлик олдиндаги зулматни ҳам,
мушкул ақволни ҳам тан олмайди. У оламда
омадсизлик каби нарса борлигини билмайди
ва айнан ёшлик одамзот учун узоқ кутилган
ҳақиқатни, гүзәллик ва құдратни, амалга оши-
риладиган буюқ ишларни яратиш учун туҳфа
етилган.

Бугун мен ўз шамчирогимни баланд күта-
риб ҳаммаға жилмаяман.

**Мен дөймө ўз қалбижидаги күтариңкилил ру-
ҳи оловини құллааб турман.**

Ўн иккинчи боб

IV ўрам

Мен сеҳрли кучга эгаман.

Мен атрофимни ўраб турган одамларнинг фикр ва хатти-ҳаракатларига таъсир қилиш сирини биламан.

Ҳамма даврларда ўнлаб мақсадга йўналған одамлар шу билимлари туфайли шон-шуҳрат, бойлиқ ва құдрат мевалари самарасини кўрадилар.

Кўпчиликнинг бундай кучга эга эканлигини кўра билмаслиги ачинарлидир, аксар кишилар ўзининг гафлатда бўлганлари учун даҳшатли азоб-уқубат ва қашшоқлик билан ҳақ тўладилар. Мана нима учун дўстлар йўқолади, эшиклар ёпилади ва орзулар поймол бўлади. Шу пайтгача мен шу кўпчилик орасида эдим ва ўз баҳт, омад, имкониятларимни доимо барбод қилғанман, чунки бундай кучга эга эканимни билмаганман, чунки ҳар қанақасига уни ёнимга йўлатмаганман

Шу ўрамлар туфайли менинг кўзларим очилди. Сири шунчалик оддий эдики, ҳар бир гўдак уни тушунади ва ўз манфаатига фойдалана олади. Биз бошқаларга, бизга нисбатан истаган имиздек муносабатда бўлишлари учун хушмуомала бўлиб, таъсир ўтказишимиз мумкин. Биз бир хил зуваладан қилингандиз; бизларнинг барчамизда шундай ҳис-туйғу, умид

ва қүрқув, ўша камчиликлар ва ўшандай қон оқади. Агар бири қичима сезса, бошқаси қашинади. Агар бири жилмайса, бошқаси ҳам жилмайди.

Қандай нодон эканман! Мен ёлгизлиқда муваффақиятга эришиб бўлмаслигини биламан. Мен ҳар бир киши муваффақияти учун фақатгина ўзидан миннатдор эмаслигини биламан. Шундай экан, ўз олдимга қўйилган мақсадларимга бошқаларниң ёрдамисиз асло эриша олмаслигимни тушунаман, шунга қарамасдан, ўтмишга назар ташлаб, ўзгача йўл тутганимни, менинг ҳаракатларим менга пушаймондан бошқа ҳеч нима олиб келмаганини кўряпман.

Нима учун менга ҳеч ким ёрдам бергиси келмаган? Мен қовогимни уйғанман, жавобан менга ҳам қовоқ солишган.

Мен газабдан қичқирғанман ва жавобан газабли овозлар акс садо бериб эшитилган.

Мен шикоят қилғанман ва газабли нигоҳлар кўрганман.

Мен сўкканман ва **бегона** кўзлар менга нафрат билан қаратан.

Менинг шахсий қилмишларим мени ҳеч ким жилмаймайдиган, омадсизлар оламига ҳукм қилган. Мен ўз бахтсизликларимда бошқаларни айлаганман, энди кўриб турибманки, ўзим айбдор эканман.

Нихоят кўзларим очилди.

Қолган умримнинг ҳаммасида муваффақиятнинг ушбу **принципига доимо амал қилишга онт ичаман:**

Бошқа ҳеч қачон душманчилик ҳиссиётларига эрк бермайман.

Мен дўстга ҳам, душманга ҳам бир хилда жилмаяман ва душманимда мақтай оладиган фазилатни топишга ҳаракат қиласман. Ахир энди мен ҳар қандай одам мақтовга зор эканини тушунаяпман. Ҳақиқатан ҳам барчамизниң хислатларимиз бор, шунинг учун мендан талаб этилаётган нарса — менинг мақтовим чин юрақдан ва самимий бўлиши устида ўйлашим керак.

Мақтов, табассум, ҳамдардлик билан қизиқиши фақат мурожаат қилганларгагина роҳатбахш туйилмайди. Бу буюк куч атрофдаларга шундай қудратли таъсир қиласадики, менинг ҳаётимда ҳам у кўп сонли миннатдорлик тўйғулари тимсолида мисли кўрилмаган ўзгаришлар қилди. Табассумдек камхарж талаб қиласиган бошқа кучни билмайман, у қудратли салтанатларни ҳам бўйсундира олади. Яқин орада менинг мақтовимни ва муносабатимни қабул қиласларнинг ҳаммаси менда аввал сезмаган фазилатларини кўра бошлиядилар.

Бошқа ҳеч қачон душманчилик ҳиссиётларига эрк бермайман.

Мендан атрофдатилар қаҳр ва норозилик уйғотган кунлар бадар кетди. Бошқаларнинг камчилигини топишдек осон иш йўқ. Вайсанни ҳамма билади, ахир бунинг учун на иқтидор, на фидойилик, на ақл, на ирода керак. Менинг бу жирканч машғулотга энди бошқа вақтим йўқ. Бошқалар менда ўртамиёна одамини кўриб, мен билан ҳамкорлик қил масликларини истамайман.

Олдинги ҳаётим шундай бўлган эди, эндиликда унга барҳам берилди.

Менга иккинчи имконият берилганидан миннатдорман.

Мен қанча йилларимни хўмрайиб юришга ва даргазаб нигоҳларимни сочишга сарфладим, шукурки, табассум ва яхши сўз менинг олдимда кўп эшикларни очди ва менга ёрдам қўлини бермоқчи бўлганларнинг қалбларини юмшатди. Ҳозирги пайтда мен яшашнинг буюк санъатини тушуниб етдим: ёнингда бўлганлар билан яхшироқ муносабатда бўлиш имкониятини ўтказиб юборма.

Бошка ҳеч қачон душманчилик ҳиссиётла- рига эрк бермайман.

Табассум ва қўл сиқиши, агар яхшилаб ўйлаб қаралса, муҳаббатнинг намоён бўлишидир. Энди билишимча, ҳаёт буюк қаҳрамонликлар ва қурбонликлардангина иборат эмас, табассум қилиш ва ширин сўзлар орқали кичик муҳаббат пайдо бўлади ва режалаштирилмаган кичик ширин таассуротлар уйготади: мана шулар юракларни забт этади ва бутун умрга хотирасида сақланиб қолади. Инсон ҳаётининг энг яхши онлари бу — гамхўрлик ва эътиборнинг намоён бўлишидир. Эзгу сўзлар инсон қалбида ўзининг ҳам гўзал қиёфасини яратади ва бу гўзал қиёфадир. Бу тинглаётганларни тинчлантириб, хотиржам қиласи. Унга ўзининг илгариги ёвуз, қора ҳислари уят бўлиб туйилади. Ҳозирча мен эзгу сўзларни етарли бўлган миқдорда ишлатганимча йўқ, аммо мен шуни бажараман ва ўзимни улуглайман. Бахти

шунга болық бўлиб турганида, қандай тентак бошқача йўл тутади.

Бошқа ҳеч қачон душманчилик ҳиссиётларига эрк бермайман.

Энди мен аминманки, ҳар кунги ва ҳатто ҳар соатдаги яхшиликлар ва гамхўрликлар, ширин сўзлар, имо-ишора, нутқ оҳанги ва нигоҳлар муҳаббат ва мукофотга сазовор бўлади, фақат шу йўсинда уларни бутунлай ушлаб туриш мумкин. Шунинг учун омма оқ кўнгил одамлар билан мулоқотни излайди, шунинг учун меҳрибон қалб ёнида табассум қилиш истаги пайдо бўлади. Ҳар куни кечқурун, уйқуга кетишиндан олдин, ҳеч бўлмаса битта одамни озроқ баҳтли ёки донороқ қилганимга, ҳеч бўлмагандай ўзидан мамнунроқ этганимга умид қиласан.

Ахир ўрамдаги тамойиллар менинг бир қисмимга айланиб кетди, келажакда мен нафас оладиган ҳаво ҳам муҳаббат ва эзгу тилаларга тўйинган бўлади, наҳотки бундан кейин ҳам мен омадсизликка учрасам.

Бошқа ҳеч қачон душманчилик ҳиссиётларига эрк бермайман.

Ўн учинчи боб

V ўрам

Қуёш ҳар доим ҳам порла майди.

Узум доим ҳам пишган бўлмайди.

Гўрковлар ҳар доим ҳам ишсиз эмас ва доимо тинчлик ҳукм сурмайди.

Эндиликда мен афсусланниб, яна бир ҳақиқатни тан олишим керак. Энди мен бу ўрамлар туфайли завқ-шавқдан маст бўлиш мазасини анлаган бўлсан ҳам, тог чўққиларидан қадам ташлаб, ўз умримни нг қолган кунларини бундай ўтказишга умид қилмайман. Қанчалик ҳаракат қилмай, танлаган мақсадимга эришиш йўлида қатъиятли бўлмай, бари бир менинг уйимда ҳам қўрқув ва омадсизлик жойлашиб оладиган кунлар, ҳафталар ва ойлар келади. Бизнинг ҳаммамиз, ҳатто энг жасур ва кучлилар ҳам келаётган бало олдида ҳаётимизнинг жуда кўп кунларини қўрқувда ўтказамиш. Кўққисдан қашшоқ бўлиб қолсак-чи? Балки касалликка чалинарман? Баногоҳ уйимга ўгри тушса-чи? Бизлардан дўстларимиз ва яқинларимиз юз ўгиришмасмикан? Уларнинг бизга бўлган муҳаббати қанчалик кучли экан?

У ёки бу күлфат бизга түқнаш келиши мумкінлиги олдидаги құрқұв бизларни омада сизділікка олиб келади ва бизнинг бутун ҳәётимизга ёвузона соя солади. Бу құрқувнинг күриниши турли ва ҳамманики ҳар хил. Ишчининг иш жойидан маҳрум бўлиш хавфи, оиласини боқиши ҳақида дуо қилаётган ота, ўзмолиини сота олишига умид қилаётган савдогар ўзининг кегидан адолат жангига эргаштирадиган аскар... У ҳаммани ҳам бир хилда азобладиди: шоҳ ва гадо, донишманд ва тентак, авлиёва жиноятчи. Олдин мен бу балоларга бас кела олмасдим ва қалбимда ҳасратлар қолдирған жароҳатлар шунчалик жиiddий зидики, умидларимга соя солиб, менинг иззатталаблигимни барбод қиласади.

Аммо бунга барҳам бердим! Мен янги ҳаёт бошладим ва энди омадсизликлар ёғилиб келганида ҳам ўз омадсизликларимдан фойда олишни билиб олдим.

Эндига мен доимо мувафақият уругларини излайман.

Кулфатда синалганидан яхшироқ ҳаёт мактаби йўқ. Ҳар қандай маглубликда, ҳар қандай фожия, ҳар қандай йўқотишларда истиқболнинг куртаклари яширинган бўлади. Мен энди ҳеч қачон ҳақиқатни кўришдан бош тортаб, ўтмишдаги хатоларимдан хуласа чиқармай таслим бўлмайман. Тажриба — азоб-уқубатлардан олиш мумкин бўлган энг қимматли нарса, аммо ҳаёт шундай бешафқат

тузилғанки, Бу донишмандликни бошқа биревга бериб қобориб бўлмайди. Ҳар бир одам ўз мактабини ўташи жерак, ҳаммага ҳаёт ўз сабоқларини тақдим этади. Бошқа йўли йўқ. Синов — бу доим ҳақиқатта биринчи қадам ва мен ўз ҳаётимни яхши томонга ўзгартиришим учун у орқали англашга тайёрман. Ва шунинг учун мен доимо келажакга келадиган мувоффақият уругларини истаган қулфагдан ҳам излайман.

Энди мен қулфат билан учрашувга маънан тайёрман. Мен биринчи марта ҳамма хатти-ҳаракатлар ва воқеалар, яхшими ё ёмонми, буюкми ё оддийми, табиат томонидан ёки одам қўллари томонидан бажарилганми, астойдил меҳнат қилсангиз ўтиб кетади, вақт ўтиши билан асорати қолмаслигини тушундим. Ҳаётда ҳамма нарса нафақат ўзгаради, ўзгаришларнинг чексиз қетма-кетлиги сабабчиси бўлиб ҳам қолади. Ҳар куни мен жар ёқасида тураман. Менинг ортимда ўтмишнинг тубсиз жари. Олдинда мени бугун муаммо тугдираётган қийинчиликлар эриб кетадиган ойдин келажак кутмоқда. Тақдир мен учун нимани асраб қўйгани муҳим эмас, мен ундан лаззат олишимни ёки жуда қисқа вақт азоб чекишимни биламан. Жуда қам одам бу чин ҳақиқатни тушунади, фожиа ғоз бериши билан кўпчилик умидини йўқотади ва интилишларини тўхтатади. Бу фожиалар ўз кетидан қўрқувлар юклангандаридан аравани тортиб юришади ва ҳар куни атрофдагилардан шафқат ва мададистаб ўтинч билан назар ташлашга мажбур этади. Бахтсизликлар жасур ва эътиқодли одам-

ни ҳеч қачон енга олмайды. Ҳаммамизни синов қозонида мустаҳкамлигимизни текширишади ва синовга озчилик чидайды. Мен чида-йман. Олтин оловда бир ой туриб, вазнидан Бир грамм ҳам йўқотмаслиги мумкин, мен эса ҳар қандай олтиңдан чидамлиман.

Ҳаммаси ўтади, ҳаммаси ўтиб кетади.

Ва мен доимо ҳар қандай фожиадан муваффақият уругларини излайман.

Энди мен баҳтсизлик ўзи билан биз камдан-кам англайдиган кўплаб афзалликлар келтиришини билиб олдим. Бу ўзини менинг дўстим деб таъкидлайдиганларнинг сўзларини тўғрилигини аниқлашнинг ягона имкониятидир. Бу яна ўзинг билан ўзингни яқиндан танишга яхши сабаб, қулай фурсатдир. Эҳтимол, ҳеч қачон уйғонмаган одамга ўз иқтидорини аниқлашга ажойиб имконият.

Баҳтсизлик бизни тугилганимиздан то ўлгуними зча таъқиб қиласи. Қимматбаҳо тош ишқаланмай сайқалланмайди, мен синовларда мукаммалликка эришаман.

Мени синов олови куйдириб ва ҳаёт ёмгири иштимгача шалаббо қилгани кўп фойда келтирганини тан оламан ва тан олишим керакки, менга келган ҳар қандай синовни мен самога араз ва қаҳр-ғазаб билан бақириб кутиб олмаганман. “Нима учун Худо менга шафқатсизлик қилди? Нима учун Худо мен учун муҳим бўлган нарсадан маҳрум қиляпти?” дея нолимаганман.

Энди мен эңг оғир баҳтсизликлар вақтида ҳам баҳтли ҳаёт кечиришга ва ҳаракат қилишимга омад яқынлигини биламан. Ҳаммаси мен бошимни күтараманми ёки ёрдам кутиб, янада ласт жетишімга боғлиқ. Агар мен гирромлик ва айёрлиқка ўтсам, омад мендан бутунлай юз ўгиради, бой ибшон-шуҳратта эришмайман, аксинча, менга жазо сифатида қайгу, қашшоқлик ва номаълумлик келади. Агар мен Худога илтижо қилиб, Энди мен олдинда фақат шундай қиласман деб иш бошласам ҳар қандай синов мен учун зафар келтиради.

Ва мен ҳар қандай баҳтсизликда муваффакият уругларини излайман.

Менга келажакда қандай бўлмасин оғриқ озгина қолгач, бу баҳтсизликдан ўзим учун қандай фойдалана олишимни сўрайман.

Ҳозирги вазият менга қандай баҳтли имконият беради... шунда қўл имдаги аччиқ пўчоқ муаттар ҳидли гулзорга айланади!

Шу сабабли мен ҳар қандай баҳтсизликда ҳам муваффакият уругларини излайман.

Ўн тўртинчи боб

VI ўрам

Мен ўзимни жуда кўп вақт алдадим.

Менга иш берганлардан миннатдор бўлдим, аслида эса бундай қисматга лойиқ эмасман деб ҳисоблаб, бу оғир меҳнатнинг ҳар бир соатида лаънатлар эдим. Меҳнат менинг яшашим учун тўлашим керак бўлган оғир мажбурият эди, чунки туғилганимда Худолар оёғим остига олтин ва менинг бошимга олтин тож кийдиришни лозим топмаганлар. Қандай тентак бўлган эканман?

Эндилиқда мен биламан: меваларнинг энг ширини — бу меҳнат билан топилгани ва буюк ишлар даҳонинг миясида пайдо бўлса ҳам уларни меҳнаттина ниҳоясига етказади. Агар мен ишимга нисбатан бўлган виждонсиз муносабатимга сарфлаган кучимни, ишимни яхшироқ бажаришга сарфлаганимда, ишим анча енгил бўларди.

Муқаддас қоидалар ичida бошқаларидан устун жуда оддий қоида бор. Усиз келажакдаги юз, минг йиллар давомида ҳам яхши ҳаётга йўлни четлаб ўтиб бўлмайди ва шундай бўлса ҳам кўп одамлар яна ва яна унинг бажарилишини жуда қийин деб ўйлаб, инкор қилишади. Агар мен уни кўпроқ ва яхшироқ бажаришга

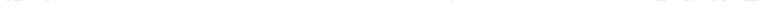
қаттиқ қарор қилсам, Бойлик, жамиятдаги нуфуз, шон-шұхрат ва ҳатто құлдан чиқиб кетген баҳт ҳам албатта, ёнимға қайтиб келади. Бу ҳаётнинг анча оддий бүлған қоидасини эслаб қолишнинг бошқа самаралироқ усули бор: агар сендан бир миля босиб ўтишни сұрашса, сен бажонидил икки миля босиб ўт. Ҳатто юз йиллар ўтиб ҳам бу буғок қоидага амал қилишга камчиликнинг қатыяты етади, айнан уларни ғалаба кутади.

Мен бугундан бошлайман!

Будаң бүён мен ҳар қандай ишни иложи бориға яхшироқ бажараман.

Энди мен муваффақиятга ва унинг ривожига эришиш учун ўз ишимга қунт билан киришаман ва уни талаб қилинганидан күра күпроқ бажараман. Ахир айнан ўз мажбуриятларини бажариш билан қаноатланмайдиганларгина чүққита эришади. Улар күпроқ бажарадилар. Улар яна бир миля йўл босадилар. Сўнгра яна. Улар сарфланган кучларини ҳисоблаш учун қийналмайдилар. Улар эргами, кечми мукофотланишларини биладилар.

Ўз мақсадига эришишнинг яна бир аниқ усули бор ва бу — астойдил меҳнат қилишдир. Агар мен буни қабул қилишни истамасам, мен ҳаётнинг кераксизлигидан, қувончсизлигидан, адолатсизлигидан ўпкаласам, мен ўзимни кўз ёши тўқадиган желажакка маҳкум қилганимга тайёр туришим керак.

Бундан буён мен ҳар қандай ишда иложи борича ўзимни аямайман. Мен ҳеч қаёққа олиб бормайдиган йўлни тарк этди.

Бундан буён мен ҳар қандай ишни иложи борича яхшироқ бажараман.

Мен ўз ишимга занжирлар билан кишанлаб қўйилмаганиман, мен қул эмасман. Мен бажаришим керак бўлган ишимдан ҳатто нафратлансан ҳам, агар ўз қобилиятларимни намоён қилмоқчи бўлсам, унинг зарурлигини тушунаман, уларсиз ўз тақдиримни яхшилай олмайман, — ҳосил олиш учун олдин ер ҳайдаб, экин экиш керак. Агар мендан Худонинг ғалаба учун тугилган бандаси эканимни ёдда тутсам, эндиликда мен талаб қилинганидан бир миля ортиқ боса оламан.

Қандай ишни бажаришимдан қатъи назар, уни муҳаббат билан бажараман ва менга омад келади.

Бугун менинг меҳнатим ҳиссаси унча катта бўлмаса ҳам, бу меҳнатим бўлгани учун уни бебаҳо қиласи. Дунё фақат қаҳрамонларимизнинг қудрагли кучларидангина ҳаракатланмайди, шунингдек, ҳалол меҳнаткашларнинг биргаликдаги тиришиб қилган меҳнатлари туфайли ҳаракатланади. Меҳнатга бўлган ҳақиқий муҳаббатнинг сири муваффақият умидини ўз ичига олишида, у пулли мукофот, кетган вақт ёки кучи билан ўлчанмайди, иш якунланишининг ўзингина катта қониқиш ҳиссини беради.

Бошлаганни якунлаш — бу ўз-ўзича яхши бажарилган иш учун муюк отдири.

Бундай буён мен ҳар қандай ишни иложи борича яхшироқ Бажараман.

Энди иш кунининг якунида мен оламни ҳайратлантираман. Мен ўз ишимга кўпроқ вақтимни ажратаман ва бу эртанги куним муваффақияти асосига айланади. Бу худбин оламимиизда шундай муносабат камёб мен голиб бўлмай қолмайман.

Хуллас, мен шундай тарзда мөҳнат қилиб, агар ортиқча миляни бардош билан енгиб ўтсам, шундай масофани босмайдиганлар устидан қулишига тайёр бўлиб туришим керак. Бу қисқа ҳаётда Бирор буюқ иш қилиш учун, бор имкониятим билан шундай жамланишим керакки, бемаъни ҳаёт кечираётганлар кўзига мен тентак бўлиб кўрйнишим мумкин. Майли, шундай бўлсин.

Бундай буён мен ҳар қандай ишни иложи борича яхшироқ Бажараман.

Майли, менинг муҳаббатим ва ишим бўлсин. Фақат шуларнинг ўзи билан мен ҳаётимни баҳтироқ қиласман.

Мен овқат, кийим ва бошпанасиз қисқа вақт баҳтили бўла оламан, аммо менда ҳаммаси мўлкўл бўлса ҳам баҳт мени четлаб ўтиши мумкин. Дарё учун нима муҳим? Ҳаракат. Агар у тўхтаб қолса, ботқоқка айланади. Мен ўзимни

ботқоққа айланишимга йўл қўймагани муҳимроқ.

Кўп одамлар уларнинг бахти, туриб қолишига йўл қўймайдиган ишига боғлиқ эканлигини англамайдилар. Мен — ишсиз ҳеч ким эмасман. Бахтнинг биринчи сири — бирор нима билан шугулланиш.

Эндилиқда мен ҳар қандай ишни яхшироқ бажараман.

Эндилиқда мен сусткашлик қилмайман ва иккиланмайман — мен яна қўшимча бир миля юришм қерак.

Шу вақтдан бошлаб ўз ишимни бунга қодир бўлган гайратим билан бажараман ва бу озлик қилса, мен озгина кўпроқ гайрат қиласман ва бу “озгина кўпроқ” ҳаммасидан устун чиқади. Мен жабр кўришимга тўгри келиб қолса, бу кўпинча бўлади, кучимдан шубҳаланганимда ўз-ўзимга вақти-вақти билан бу ҳам зарур дейман ва ишимни давом эттиравераман. Мен унга бор қалбимни бағишиласам, осмон ҳам ёришади, шубҳа ва азоблар ҳам охир-оқибат ҳаётнинг юксак қувончига айланади.

Шундай бўлсинки, мен бу муваффақиятнинг қоидасини ҳеч қачон бузмай!

Эндилиқда мен ҳар қандай ишни яхшироқ бажараман.

Үн Бешинчи боб

Мен ўз кучимни ҳар тарафга сочибман.

Жуда ҳам кўп **Бора** мен бир камалакдан иккинчисига югуриб ўтганман.

Қанча йиллар давомида мен бўш челакларни бўш қудуқларга ташлаганман.

Аммо мен омад, баҳт, бойлик қачондир менга қайтиб келишига умид қилишда давом этардим.

Мен бекор кутган эканман. Агар бу сеҳрли ўрамлар бўлмаганида, абадий кутишим мумкин эди. Ачинарли ҳолат. Кимда-ким беҳуда кутар экан, охир-оқибат ҳеч қаерга бора олмайди.

Аммо энди мен учун бунинг ҳаммаси ортда қолди. Энди эса, омад мени нима учун четлаб ўтганини тушунаман. Кимки доим мақсад танлашда иккиланса, ҳеч нарсага эришмайди. Агар мен режадан режага елиб югурсам, бир мақсаднинг у ёғидан бу ёғига чопсам, даладаги гул каби йўналишимни шамол билан биргаликда ўзгартирсам, ҳеч қачон бирор-бир буюк ва фойдали иш қила олмайман.

Фақатгина бир мақсадга диққатини жамлашни билганлар бу оламда муваффақиятга эриша оладилар. Буюк одам асло ўз касбига доир ишлардан ташқарига чиқмайди ва иқти-

Дорини бемаъни ишларга сарфламайди. Эндиликда мен доимо кўз ўнгимда бўлган, аммо уни кўра олмаган, илгамаган сирни биламан.

Мен ўз олдимга қўйга я мақсадимга боримни бераман.

Муваффақиятга эришадиган ва маглубиятга чидайдиганлар орасидаги ягона фарқ улар ёки буларнинг кучларнинг сони билан эмас, мақсадга йўналтирилган кучлар миқдорида-дир. Шармандали муваффақиятсизликка учраганларнинг кўпчилиги энг катта муваффақиятга эришишга етадиган куч сарфлашади. Уларнинг бекарорликлари ўзларини муваффақиятдан маҳрум қиласилар, бир қўллари билан бошқаси яратганини барбод қиласилар. Улар тасодифларни имкониятга айлантиришни ўргана олишмаган. Улар изтиробли маглубиятни машҳур галабага айлантиришни билмайдилар. Муваффақиятга эришиш учун улар йиллар давомида дарёning сувини ҳовончада туйишдек бемаъни иш билан шугулланишади, қизизи, бунга бутун куч-иродасини багишлишади.

Йўқ, энди мен ҳеч қачон ўз ҳаётимни вазиятларга ишониб қўймайман. Менинг кўзларим ниҳоят очилди. Мен ўзимнинг ишимни дунёда ундан муҳимроқ ҳеч нарса йўқдек бажараман.

Бир эман ёнгогидан минглаб ўрмонлар ўсиб чиқади.

Мақсадга йўналганлик ва қатъият Мисрнинг буюк пирамидаларини бунёд этган.

Ўз ишида **илгор** бўлган одам ҳамма нарсада илгор бўлади. Кимки ҳамма нарсада илгор бўлишни истаса, ҳеч нарсада муваффақиятга эришмайди. Шамол қаерга йўл олганини билмаган денгизчига ҳеч қачон раҳмдил бўлмайди.

Эндиликда мен аниқ манзилимни ва унга қандай боришни биламан.

Мен ўз олдимга қўйған мақсадимга борими ни бераман.

Ўйламасдан бир неча ишга бараварига қўл уриш мумкин эмас, ҳолбуки, биз яшаётган оламнинг талаби — битта ишнинг бошини тутиш. Ўз кучини бекорчи нарсаларга сарфлайдиган кимсалар ҳеч нарсага улгурмайдилар.

Агар калтакесакни иккига бўлиб ташласа, олдинги қисми олдинга, орқаси орқага қараб чопиб кетади. Бир неча йўналишда ҳаракат қилаётганларни ҳам худди шундай ҳолат кутади. Ўз қувватини бекорга сарфлайдиганларни омад ёмон кўради.

Мен ўз ҳаётимдаги буюк ўзгаришларга тайёрман. Оlam яқинда мен қатъий йўналиш бўйича кетаётганимни кўради. Аниқ мақсадларга эга бўлиш — бу қандай буюк куч!

Менинг ҳаётимда мақсад бўлганида — менинг овозим, менинг кийимим, менинг қиёфам, ҳатто менинг ҳаракат ва имо-ишораларим — ҳаммаси ўзгаришларга кўради.

Бошқалар сингари нега мен ҳам бу буюк ҳақиқатни сөзмаган эканман?

Ўз ишини биладиган ва уни бошқалардан яхши қиласынанлар, ҳатто ясмиқ донини ўстирса ҳам лойиқ бўлган муроффотини олади. Агар унинг ясмиғи яхши бўлиб, унга бутун борлигини беролса, у одамзотга наф келтиради ва инсоният уни унутмайди.

Мен ўз олдимга қўйгаң мақсадимга боримни бераман.

Мен ўзимга аниқ мақсад танлайман ва чарчамай у ҳақида ўйлайман. Биз бутун қалбимиз билан интилган нарсага эришамиз. Агар мен бугун ҳаётдан нима олишимни билмасам, эртага менга ҳаёт нима беришини билмайди. Асалари атиргул япроқларига қўнадиган ягона ҳашарот эмас, аммо фақат у ўзи билан асал олиб кетади. Ҳаёт йўлига ўзимиз билан бирга олишимизга, ёшлиқда биз қанча тажриба ва билим тўплаганимиз муҳим эмас. Агар ҳаёт йўлидан келажак ҳақида аниқ тасаввурсиз йўл олсан, бизнинг ҳаракатларимиз буюк ишларга айланмаслиги мумкин.

Бизни ҳаётда ҳаммадан буюк мақсадларни қўйиб яшашга ўргатишган, аслида эса биз қўлимиздан келадиган нишонни мўлжаллашимиз керак.

Баъзан мақсадга эришиш етарли эмас. Камондан отилган ўқ бошқаларидан ўтиб, яккаю ягона мақсадга учиши керак.

Хеч қандай момақалдироқ дарахтни қулатса олмайди. Аммо бунга йўналган чақмоқнинг кучи етади. Эндиликда мен ўзининг бор куч,

қатъият ва тиришқоқлигини кўзланган бир мақсадга йўналтирган одам маглуб бўлмаслигини биламан. Ҳатто қишининг энг совуқ кунларида агар қуёш нурларини кучайтирувчи шиша ёрдамида тўпласам, осонлик билан олов ёқа оламан.

Мен ўз олдимга қўйған мақсадимга борими-ни бераман.

Ягона мақсадга ўз кучини жамлай олса, кучсиз ҳам яхши натижага эришади, агар кучлининг ҳаракатлари мингта томонга тарқалиб кетса, ҳатто кучли ҳам маглуб бўлади.

Кунма-кун қатъият билан томаётган сув томчилари энг мустаҳкам қоялар қалинлиги орасидан ҳам йўл очадилар, тогнинг шиддатли сели эса гумбурлаб, шошиб, ўзининг кетидан из қолдирмайди.

Мен из қолдираман. Мен бу ерни босганимни олам билиб олади.

Мен ўз олдимга қўйған мақсадимга борими-ни бераман.

Ўн олтинчи боб

VIII ўрам

Илгари кўзларим кўр экан.

Бирор марта ҳам менга тақдим этилган баҳтли тасодифни билмаганман, чунки у доимо оғир меҳнат ниқоби остида ўтган. Мен ҳаётнинг ташландиқ йўлларидан дайдиб юрганимда яхши ҳаётга олиб бориш учун кутиб турган олтин аравани бирор марта ҳам сезмадим, чунки ўзимга ачиниб юрганимдан доимо кўзларим ёшларга тўла бўлган.

Менинг кўриш қобилиятим энди муносабатимни буза олмайди, чунки менинг муносабатим ўзгарган.

Энди шуни тушуниб етдимки, баҳтли тасодиф бойлик, шон-шуҳрат ва омад ҳақида қаттиқ жар солиб келмас экан. Мен киришган ҳар қандай ишни ўзимнинг бор кучимни сарфлаб қилишим керак, йўқса мен уларнинг қўнгироқлари жарангини эшита олмасдан, ҳатто энг баҳтли имкониятларни ҳам бой бераман. Ахир сенга ўз ҳаётингни ўзгартириш учун берилган имкониятни қайси кун ва соатда бўлишини ҳеч қачон билмайсан. У билан учрашишга тайёр бўлишнинг энг яхши усули, у оркестр садолари остида келадими ёки одатдагидек яширинчами, бу ҳар бир вазифани

қанчалик мураккаб бўлмасин, гайрат ва қатъи-ят билан бажаришга қиришишингга боғлиқ.

Аввалари кундалик меҳнатдан ич-ичимдан нафратланардим ва тақдиրдан ўпкалардим, ҳеч қачон каттароқ мувваффақиятга эриша ол-масдим. Энди бу ўрамлар ёрдамида мен ўз ҳаётимни бошидан қуряпман ва бундан буён бошимни юқори кўтариб, худди оч шер ўлжасини пойлаганидек, омадни пойлаб юраман.

Энди ҳеч қачон қўлларимни қовуштириб, омаднинг ўзи мени топиб олишига умид қилмайман.

Мен ўтмиш ҳокимиютини ағдариб ташлайман. Менинг аввалги мағлубликларимдан бирортаси ҳам қолган умримни ўтказадиган омад ва баҳт мамлакатига қатъий олға силжишдан секинлаштиrolмайди. Энди мен агар қўшиқ айтишни истасам, доимо қўшиқ топа оламан.

Мен ўтмишими фақат эслаш учун олиб қоламан. Ўзимни қандай қилиб аянчли омадсиз бўлишимга йўл қўйдим? Қадимги мақолда айтилишича: “Сен бор оз нарса билан қаноатлан; тентакка каттасининг ортидан қувиши ни қўйиб бер”, – дейилган. Мен олдин худди шундай йўл тутганман ёки қадимги мақоллар алдаши мумкинми? Мумкин! Мен янги ҳаёт бошлаяпман ва бу мақолни худди ўз ўтмишими қайта кўриб чиққандай, магзини чақиб кўрдим. Бу мақол энди бундай янградиди: “Тентак борига, камига қаноатланганида, мен кўпрогига эришишга ҳаракат қиласман”.

**Энди ҳеч қачон қўлларимни қовуштириб,
омаднинг ўзи мени топиб олишига умид қил-
майман.**

Бир неча ҳафта давомида мен ўз феъл-атворимни яхши томонга ўзгартирдим ва энди омад нелигини англадим, ундан ўз улушимни талаб қилиб олмоқчиман. Бу ўрамлардаги та-мойилларни ҳар куни тақрорлаш орқали мени орқага торгаётган ёмон одатларни илдизи билан сугуриб ташладим, бу атиги бошланиши. Менда ҳали-ҳамон ўзимдан-ўзим нафратланиш фазилати қолган бўлса-да, олдинга қараб юришга имконият берилган. Худонинг ёрдами билан ўз камчиликларимнинг ҳаммасини бирин-жетин енгишга имконият берилган. Агар менда тўхтаб қолмасликка жасоратим етса ва ким бўлишим керак бўлса, ўша бўлишимга ишонч қолса, нимага эришмай, илгаридан кўра яхшироқ бўламан.

Илгари мен шунчалик қалтафаҳм бўлганманки, омадсизликлар ва дилсиёҳликларни менинг қалбимга оғир юқ бўлиб ётишига имкон берганман, шу боис мен бошимни қуий солиб, кўзларимни пастга қаратиб юрганман.

Энди ўтмишнинг оғир юкини ташлаб юборганимда қаёққа қарамай яхши ҳаёт учун менга эшиклар очилди.

**Энди ҳеч қачон қўлларимни қовуштириб,
омаднинг ўзи мени топиб олишига умид қил-
майман.**

Ҳар куни ўз олдимга янги мақсадлар қўйиб, биринчи галда омад билан учрашувга тайёр туришим керак. Ҳар тонгда уйгониб, олдимда қандай қийин масалалар турмасин, янги кунга жилмаяман. Омадни муҳаббат сингари қайгу ва ноумидлик қўрқитади. Энди мен биламанки, ҳаётида омад ёр Бўладиган кимсаларни доимо шодлик ва истиқбол нурлантиради, юзида табассум билан ўз ишига киришади ва ҳаётнинг ҳар қандай бурилишини қувонч ва миннатдорлик билан кутиб олади, тўсиқ ва омадни бир хилда очиқ чехра билан кутиб олади. Бу дошишмандлар ўзлари ўзларига баҳтли имкониятлар яратишади.

Мен шунча йил яшаб, қандай қилиб ҳозирда кўриниб турган ҳақиқатни сезмадим экан? Нима учун ҳаммамиз шунчалик сўқирмизки, ёнимиздаги ҳаётнинг жўшқин оқимида сузуб кетаётган баҳтим изни сезмаймиз? Лекин оқим лойқалантган вақтда эътиборни қаратамиз. Нима учун фариштани бизни тарқ этмасидан илтари танишга қодир эмасмиз?

Баҳтли имконият қўпинча арзимасдек бўлиб кўринади, ҳатто унга эътибор ҳам бермаймиз, лекин унда **Баъзан** буюк ишлар даври бошланади. Баҳтли имконият ҳар қандай сувда ҳам яшайди. Шунинг учун балиқчилик анжомлари доимо тайёр туриши керак, ахир йирик балиқ уни ҳаммадан кўра кам кутаётган вақтда пайдо бўлиши мумкин.

Энди ҳеч қачон қўлларимни қовуштириб, омаднинг ўзи мени топиб олишига умид қилмайман.

Энди мен бир неча ҳафта илгариги одам эмасман.

Омад энди ҳеч қачон менинг құлларимдан чиқиб кетмайды.

Мен энди ҳеч қачон йиглаб, ўзимдаги кийимларимни йиртиб ташламайман ва ҳаёт қувончларидан маҳрум бўлганим учун олами ҳам койимайман. Мен аввалгилик ўз тақдиримдан рози эмасман, аммо энди бу норозилик ёмғир томчилари орасидан зангори осмон ва юлдузларни кўришга интиляпти. Оlamда норозиларнинг икки тури бор: бири ишлайди, иккинчилари аламдан қўлларини синдиради. Биринчилари истаган нарсани оладилар, иккинчилари борларини ҳам йўқотадилар. Биринчиларига омаддан бўлак дори йўқ, иккинчилари учун оламда ҳеч қандай дори йўқ.

Мен кимлигимни биламан. Менга шундай бўлиш ёқади. Сендан миннатдорман, Худойим. Энди мен омад эшигимни қоқиб келмаслигини ва мен омад эшигини тақиллатишим кераклигини биламан. Мен буни қунт, матонат билан қатъий туриб бажараман.

Энди деч қачои қўлларимни қовуштириб,
омаднинг ўзи мени топиб олишига умид қил-
майман.

Ўн еттинчи боб

IX ўрам

Мен ўзимга ғисбатан жуда күнгилчан бўлганман.

Менинг кун варагини варақлашга сабрим чидамаган.

Ухлашдан илғари мөн ҳеч қачон кун давомида қилган яхши ва ёмон ишларимни баҳолашга уринмаганман. Ҳеч қачон ўтган куни мдаги ўз фикр, сўзларим ва хатти-ҳаракатларимни мардона ва вижданан, эрганги қунга яхшироқ тайёргарлик қўриш учун таҳлил қилмаганман.

Ахир менга қандай қилиб омадга эришиш йўли ҳеч қачон аён бўлмаган. Чунки мен яшаш учун курашга шунчалик bogланиб қолган эдимки, омадга борадиган йўлни пайқай олмаганман. Кун тугарди ва мен уни хотирамдан ўчириб ташлардим. Омадсизлик ва хатоларни оқлаш учун тезда баҳона топиларди. “Эртага бошқача бўлади, – ваъда берардим ўзимга, – балки ҳаёт менга меҳрибонроқ бўлар”. Қандай ноҳақ эканман!

Ниҳоят зийрак қараш ва кўриш қобилиятига эга бўлдим.

Энди бу олам ҳамма нарсанинг ўзига қўйилган нархи бор бозор эканлигини кўряпман ва нима бўлса ҳам — бойликми, эркинликми,

шон-шуҳратми, виждонми ёки билимними ҳарид қила туриб сарфлаган вақтим, меҳнатим ва гайратимдан ачинмайдиган, қароримдан чекинмайдиган бўлишим керак. Бир нарсанни олиб, бошқасига эга эмаслигига ачинадиган бола каби ўзимни тутмаслигим керак. Бу кундалик битим-ишлар меенинг бутун ҳаётимда намоён бўлиб, уларни бекор қилиш унчалик осон эмас, оғир меҳнатим билан эришган нарса келажакда ҳеч қачон қадрсизланмаслигига ишончим комил бўлиши керак. Менга шундай ишончберадиган ягона нарса — кечқурун ўтган ҳар кунимда қилган ишимни кўриб чиқиши.

Шунинг учун мен ҳар кеча ўтган кунимдаги ишларимни таҳлил қиласман.

Ҳар куни баҳолангани учун ёмон одатларим ва иллатларим камаяди. Шундан кейин мен қандай қувонч билан ва қалбан енгил тортиб уйқуга кетаман!

Ўз-ўзидан менинг бошимда қуийдаги саволлар туғилади:

Бугун мен қандай камчилигимни тузатдим?

Қандай ёмон одатларга қаршилик кўрсатдим?

Қандай нафс балосига берилмадим?

Қандай яхши фазилатга эга бўлдим?

Бу ўрамлар ёрдамида мен ҳар янги кунни кутиб олишни бошладим, тог чўққиларига олиб борадиган йўл ҳеч қачон кўзимдан йўқолиб қолмаслиги учун харитани кўпайтираман. Энди кун охирида мен ўзимнинг саёҳатим-

даги қийинчилик ва мұваффақиятни ўлчайман, мен орттирган әзгу одатларни кундалигимта ёзиб құяман ва улар эртанги ҳаракат дастуримга айланади.

Шүннинг учун мен ҳар кече үтган кунимдаги ишларимни таңдил қиласам.

Кечқурун, шамни үчиришим билан мен үтган кунимдаги ҳар бир ҳаракат ва сүзимни күриб чиқаман, әччеге нима менинг назаримдан қочиб кетолмайды, менда үзимга танбек әсем, кечириш имконияти бўлганида, нега ўз хатоларимдан қўрқув ҳисс қилишим керак.

Эҳтимол, мен қандайdir баҳсда жуда кескин бўлгандирман, үзимни тийишим, фикримни билдирамаслигим мумкин эди, негаки у қалтис ва фойда келтирмас эди. Унда ҳақ бўлсан ҳам бари бир ҳар қандай тўғри гапни доим ҳам гапириб бўлмайди. Мен тилимни тишлаб туришим даркор эди, негаки баҳс эмас, ҳақиқат ҳаммасидан афзал.

Мен ўйламасдан гапириб юбордим, аммо энди ҳеч қачон бундай бўлмайди.

Тажриба — одамзот ўзининг ақлсизлиги ёки қайғусини шундай атайди. Аммо бундай бўлиши шарт эмас. Бу гунги дарслар, агар мен улардан сабоқ олишга мұваффақ бўлсан, эртанги яхши ҳаёт учун асос бўлади, менда эса шундай хислат бор.

Шүннинг учун мен ҳар кече үтган кунимдаги ишларимни таңдил қиласам.

Үз ҳаракатларимни түгри баҳолаш насиб этсін, үзімға әнг ашаддий душманим қарагандек қарайман ва үзімнинг әнг яхши дүстімга айланаман.

Хозирнінг үзида келгусида орзу қилған одамга айланаман. Зулмат түшса ҳам токи үтган жунимдаги воқеаларни түлиқ күриб чиқмагұннимча уйқуни құзларимга йўлатмайман.

Тугатишим керак бўлган нарсаларимдан қай бирини қолдириб кетдим?

Қилған ишларимдан қайси бирини яхшироқ бажаришим мумкин эди?

Одамзот нима қилса ҳам ҳаммасини бор жучини сарфлаб қилиши ва онгли равища гаштини тотиб кўриши бу ҳаётнинг әнг буюқ қувончларидан биридир. Үз меҳнатинг мевасига назар ташлар экансан, унинг ҳар бир қисми, ҳар бир детали якунланган ва аниқлигидан чақнаб турганини кўрсанг алоҳида мамнунлик ҳисси, алоҳида фахрланиш ҳиссини туясан, агар ишингни ўлда-жўлда қилған бўлсанг, қалбингда ғашлик пайдо бўлади.

Айнан бошлаган ишини яхшироқ якунлашга ингилиш, ҳар қандай иши санъатта айлантиради. Шунинг учун ўртамиёна иш ҳам муносиб равища бажарилса, катта ютуққа айланади. Бугунги иш кечагисидан афзал чиқади. Бошқача бўлиши мумкин эмас. Таҳлил қилиш ва баҳолаш билан яхши томонга үзгартериш керак, шунда бугунинг кечагидан донороқ бўлади.

Шунниг учун мен ҳар кече ўтган кунимдаги ишларимни таъзил қиласман.

Мен күнни үзимга ачинишсиз үтказдимми?

Мен тонгни аниң режа ва мақсад билан
олқишлиб қарши оддимми?

Мен ҳар бир учратган кимсага мөхрибонлик хисси ила разм сола оламанми?

Менинг ҳаттоказ туришга мадорим етмаганида яна бир қадам ташлашга ҳаракат қилдимми?

Омад билан учрашишга тайёр эдимми?

Хар қандай қийин чиликда яхшилик уругини изладимми?

Қаҳр-газаб ва нафратга жавобан мулойим
жилмайғанманми?

Мен мақсадға эришиш учун қатъиятли бўлдимми?

Ҳаётимнинг кундалик таҳлили, уни мамнуният ва қониқиш ҳисси билан яшашимга ёрдам беради, ундан нима фойдалироқ бўлиши мумкин? Энди ҳеч қачон менинг куним қўёш ботиши билан тугамайди. Мени яна муҳим бир иш кутади.

Шунинг учун мен ҳар кечада ўтган кунимдаги ишларимни таҳлил қиласман.

Ўн саккизинчи боб

Мен ваъда бераман.

Мен қасам ичаман.

Менга Худо томонидан берилган бу — ибодат қилиш имконияти ва буюк тухфасини ёдда тутишга онт ичаман. Зўр галабада ва мағлубликда ҳам, муҳаббат ва омадсиз севгида ҳам, шодлик ва қайгуда ҳам, шуҳрат ва овлоқда қолган дамда ҳам, парвоз ва қулашда ҳам — доимо мен чин дилдан ибодат қилиб, имон оловини ёқа оламан, у мени гумон тумонидан, беҳаловатликнинг тим қоронги, касалликнинг эгри-буғри, аламларнинг тор йўлаклари ва маккор йўлдан урадиган нарсалардан олиб чиқиб кетади. Энди Худо фақат менинг қалбим овозини эшитишини биламан.

Тонгда ибодат туфайли мен Худонинг марҳаматини қозонаман, кечқурун унинг ишончли ҳимоясида бўламан.

Мен ибодат қиласар эканман, мендаги умид ва мардлик яшайди. Ибодатсиз мен ҳеч нарса-га эриша олмайман; у билан мен учун иложисиз нарсанинг ўзи йўқ. Бу ўнинчими ва охиргиси-ми, бу муқаддас бурч мени бутун умрим давомида ҳамроҳим бўлсин.

Мен доимо ибодат қилган вақтимда Яратган билан гаплашаман.

Дуода қанча сўзлар кам бўлса, шунча яхши.
Менинг дуоларимда фақат оддий сўзлар
бўлади.

ПИНҲОН ДЎСТИМГА ИБОДАТ

Менинг ўзгача Дўстим, Сен мени тинглаганинг учун Сендан миннатдорман. Сен менинг ишончингни оқлаш учун қанча куч сарфлаб, тиришганимни биласан!

Сендан ҳаёт кечиришим учун менга берган шу оламдан миннатдорман. Иш, ўйин-кулги қанчалик қувончли бўлмасин ва қандай мамнунлик келтирмасин, мени кўп вақтга муҳаббатга тўла оиласдан айира олмайди.

Ҳаёт менга инъом этган ўйиндан обрў, мардлик, матонат ва ишонч билан голиб бўлиб чиқишни ўргат.

Менга мени яхши биладиган ва ҳар қандай дамда ҳам содик дўст бўлиб қоладиган дўстларни юбор.

Менга агар йўл туманли бўлса ҳам олдинга қараб юриш учун кечиримли юрак ва қўрқмас руҳ ато эт.

Менга меҳнатларимдан ором олиш учун ҳазил-мутойиба туйгуси ва бўш вақт инъом эт.

Менинг буюк интилишларим ва бунинг эвазига йўлимда учраган ҳақди мукофотларга сазовор бўлишим учун ёрдам бер; далда бериш ва қўллашга муҳтож бўлганларга қўлларимни узатишни ёддан чиқаришимга йўл қўйма.

Менинг йўлимда учраган қалтис вазиятлар билан тўқнашганимда — хавф олдида дадиллик, газабда Босиқлик бер ва ҳаётнинг ҳар

қандай бурилишларига тайёр туришга, ҳаммасыдан чиқиб кегишимга күч ато эт.

Юзимдаги хўмрайиб қарашимни жилма-
йишга алмаштирип, тилимга қўпол, жароҳатлай-
диган сўзлар ўрнига яхши, ёқимли сўзларни
жойла.

Мени яқинимнинг қайғусига ҳамдард эт, қандай мартабага эга бўлмасин ҳар бир одам-нинг ҳаётида дарди дамлар бўлади.

Менга ҳар бир ишимда тинчлик, хотир-жамлик ато эт, чунки мени ҳаддан ташқари мақтанчоқлик ва ундан оғирроқ тұнохдан — үзимни-үзим йүк қилишдан асра.

Қайгуда булатли кунларсиз қүёшли кунлар келмасди деган фикр менинг күнглимни күтарсын.

Маглубликдан рұжан түшгән вақтимда ҳам менинг ишончым сұнмасин.

Ғалаба чүққисида мен Үзингга шукронада келтирий.

Ҳамма ўйлаган нарсаларимни энг яхши тарзда ниҳоясига етказишим учун иродамни мустаҳкам қил ва ҳаммаси бажарилгач, ўзинг лозим топганингдек, мени мукофотла ва бутун қалбим билан шукронча келтиришимга ва “Омин” дейишимга имконият бер.

Үн түккизинчи боб

Эрасмус катта **фаввора** ёнидаги ёгоч ўриндиқда бошини қўли билан тираб ўтирарди. У яқинашиб келаётган қадам товушларини эшилтса ҳам қандай турган бўлса, шундай тураверади.

– Нима бўлди, Эрасмус? – ишончсизлик билан сўради Гален.

– Ўша тоғда у қанча вақтдан бери ёлғиз?

Гален жилмайди. Охирги ҳафтада бу саволни кунига бир неча марта эшигарди.

– Биз Ҳафид билан ажрашган кунимизга йигирма саккиз кун бўлди.

Эрасмус маъюс бошини қими рлатди ва ўриндиқдан турди.

– Йлтимос, мен билан юр, Гален. Сенинг улфатчилигинг ва юзингдаги табассум — хавотирга тўла кунларда менга таскин берди.

Кўп ўтмай улар ички ҳовлиниң шимол томонида пайдо бўлишди ва Лишанинг дахмаси устини паиса қилган сарвларниң соясида турардилар.

Эрасмус яқинида турган қизил дараҳтдан ясалган ўриндиқ томонга имлади ва:

— Хафид уйдалигида, ҳар куни эрталаб бу ерда ўтириб, Лиша билан худди у ёнида гуллар тераёттганидек гаплашарди. Сўнг мудрай бошларди. У сафарларимиз даврида кўпинча азизаси Лиша билан бу кундалик суҳбатларини соғинганлигини айтарди.

— Шунча сайрларим давомида мен бир бора бўлса-да, богнинг бу қисмига киришга журъат эта олмадим, — тан олди Гален то Эрасмус Хафиднинг мармар дахмасига яқинлашиб, унинг севимли ўриндигига ўтираётган вақтда.

— Қандай гайриоддий атиргул! — хитоб қилиди Гален, кутилмаганда дахманинг бир табақали эшигини қўриқловчи яшил тиканли бутоқ олдида тиз чўкаркан.

— Оддий оқ атиргулнинг қандай гайриоддийлиги бўлиши мумкин? — хўрсинди Эрасмус. — У Лишанинг севимли бутаси бўлгани учун шу ерда ўсади. Хафид, ниҳоят улар ёнмаён бўлганларида, биз Лишанинг бутоги ёнига қизил атиргул бутогини ўтказишни буюрди.

— Эрасмус! — қичқирди Гален. — Бу ерга кел! Тезроқ!

Меҳмоннинг кескин овозидан чўчиб тушган Эрасмус дик этиб турди ва ерда ўтириб олиб, оғзини очиб ва қалтираётган бармоқлари

билин гуллаб турган атиргул бутогини кўрсатиб турган Галеннинг ёнига шошилди.

— Қара, Эрасмус!

Баланд бўйли, текис бутоқ деярли гунчалар ва оқ атиргуллар билан қопланган эди, аммо Гален фақат бир гулни кўрсатарди.

— Бўлиши мумкин эмас, — йиглаб юборди Эрасмус ва тиззаси билан ўтириб қолди. — Бўлиши мумкин эмас!

— Аммо шундай, — қичқирди Гален, лекин кўзларига ишонмасди, — оқ атиргул бутогида чиройли қизил атиргул ўсарди.

— Хафидга бир нима содир бўлган, — ингра-ди Эрасмус, — биз унинг ёнига ҳозирнинг ўзида боришимиз керак!

Бир соатдан камроқ вақт ичида қасрнинг от-хонасидан Гален бошқараётган, катта бўлмаган арава йўлга чиқди ва кун ярмида Ермон тоги ён бағрига етиб келишди. Тезда юқорига кўтарила бошлишди, улар жазонли йўлнинг уч турли томонга айрилиш жойига келганида, Эрасмус харитага қараб Галенга ўнг томонни кўрсатди. Бирмунча вақт ўтгач, улар катта палахса тош ёнидан ўтишди ва Эрасмус деди: “Биз тезда ўша жойда бўламиз. Сергиус қачондир унинг уйчаси катта бўлмаган ўрмон ичида эканини айтганди”.

— Мана у, — қичқирди Гален. Қумли қатлам ва оқ қоялар атрофидаги қора арчалар ўсган томонга қамчисини йўналтириб.

Улар ўрмонга кириб келишлари билан Гален аравани тўхтатди. Бир неча қадам нарида Ха-

фиднинг араваси туради, эшик олдидаги устунга жилови боғланган эди.

— У, эҳтимол, Дамашққа жўнаб кетишга отланаётгандир, — таъкидлади Эрасмус Гален билан аравадан тушар экан. — Балки Хафид ниҳоят ўрамлар устидаги ишини якунлаб уйга отланаётгандир. Менимча, биз бекорга хавотир олганмиз.

Гален эшикни бир неча бор тақиллатди, аммо жавоб бўлмади. У Эрасмусга қайрилди. Эрасмус иккиланмай аста, эҳтиёткорлик билан эшикни итарди ва чақирди:

— Хафид! Хафид! Мен Эрасмусман. Илтимос, жавоб бер!

Жавоб бўлмади. Улар уйга кирдилар. Эрасмуснинг назари кенг ёзув столи ва ундаги таниш гоз патлари ҳамда сиёҳ солинган идишга тушди.

Ўша ерда яна бир таниш нарсани кўрди.

— Қара, Хафид Римда сотиб олган эски сандик, ана!

Сандиқ очиқ ва ўрамлар билан тўлган эди.

— Гален, қара, Хафид ҳар бир ўрамнинг орқа томонидан рақамлаб чиқибди. Унга кўп йиллар олдин инъом этилган ўрамлар худди шундай белгиланган эди. Агар мен билмаганимда у туялар сарбони эканлигида, Патрос хўжайнимга берган сандиқча ва ўрамлар деб қасам ичган бўлардим. Ҳақиқатан бугун мўъжизалар куни.

Эрасмус сандиқча томонга чўзилиб, у ердан рим рақами билан “Х” деб белгиланган ўрамни олди. Сўнг ингичка яшил богични ечди ва секин ўрамни очди.

— Худога шу жроналар, бўлсин! — жилмайди ва пергаментни Гален Хафиднинг хатини кўра оладиган қилиб айлантириди. — Хўжайин вазифани бажарибди. Бу якуний ўрам. Энди уни топамиз ва уйга ҳаммамиз жўнаймиз. У қаердадир, яқин атрофда.

Хафиднинг исмини чақириб, улар дарвоза ёнига чиқдилар ва уйни айланиб чиқишиди. Уларнинг кўзлари катта бўлмаган майдон ва оқтошларга тушди.

— Ана у, — бақирді Эрасмус. — Худога шукур. Хафид! Хафид!

Эрасмус ўзидан ёшроқ ҳамроҳи сингари чакқон ҳаракатлана олмасди.

У тошгача чөпіб борганида Гален тиз чўкиб, сўзсиз осмонга қўлларини ёзарди. Кўз ёшлари юзидан оқиб тушарди, у йигларди.

— Эрасмус, Бизнинг дўстимиз вафот этибди.
Хафид ниҳоятда ўзининг азизаси Лиша билан
бирлашибди.

Эрасмус ингради ва дами қайтиб хожаси-
нииг жонсиз жасадини күкрагига босиб, ерга
қулаб тушди.

— У ҳали совимабди. Агар биз сал вақтли-
роқ келганимизда уни қутқариб қолардик. У
ёлғизлиқда ўлибди. О, Хафид, илтимос, мени
кечир. Сени асраб қололмаганим учун кечир.
Мен сени шундай яхши кўраманки.

Кутылмаганда тогнинг чўққисида илиқ шамол эсди. Гален Эрасмус ёнига тиз чўқди вадеди:

- Кўз ёшларингни арт, ҳисобчи. Сенинг хўжайининг ёлғизлиқда ўлмади.

— Сен нима демоқчисан? — бақирди Эрасмус Хафиднинг жасадини майин силашда давом этиб.

— У ёлғизлиқда ўлмади, — қайтарди Гален. — **Қара!**

Улар тўсатдан бошига тушган огир қайғудан дунёният энг буюк савдогари елкаси ўша титилган қизил ёпинчиқ билан ўралганига эътибор беришмаган экан...

**“DAVR PRESS” НМУДА
ОГ МАНДИНОНИНГ
ЧОП ЭТИЛГАН КИТОБЛАРИ**

1. Дунёнинг энг буюк савдогари.
2016. 104 бет.

2. Дунёнинг энг буюк мувваффакияти. 2016.
104 бет.

3. Танлов. 2016.
192 бет.

Мундарижа

Багишлов.....	3
 Бириңчи боб.....	9
Иккинчи боб	17
Учинчи боб.....	26
Түрткінчи боб	36
Бешинчи боб.....	46
Олтинчи боб.....	55
Еттінчи боб.....	68
Сакқизинчи боб	79
 Тұққизинчи боб.	
I ўрам	88
Үнинчи боб.	
II ўрам.....	92
Үн биринчи боб.	
III ўрам.....	97
Үн иқсінчи боб.	
IV ўрам	102
Үн учинчи боб.	
V ўрам.....	107
Үн түрткінчи боб.	
VI ўрам	112

Ўн бешинчи боб.	
VII ўрам	117
Ўн олтинчи боб.	
VIII ўрам	122
Ўн еттинчи боб.	
IX ўрам	127
Ўн саккизинчи боб.	
Охирги (X) ўрам.....	132
Ўн тўққизинчи боб	135
"DAVR PRESS" НМУда Ог Мандинонинг	
чоп этилган китоблари.....	141

УУК:159.9(7/8)

КБК 88.4(7)

О-21

Мандино, Ог.

О-21 Дунёнинг энг буюк савдогари-2/Ог Мандино; тарж. М.Убайдуллаева. – Т.: “DAVR PRESS” НМУ, 2016. – 144 б.

ISBN 978-9943-4611-5-4

УУК:159.9(7/8)

КБК 88.4(7)

Оммабон нашр

Ог МАНДИНО

ДУНЁНИНГ ЭНГ БУЮК САВДОГАРИ-2

Бош муҳаррир Асрор Мўмин

Масъул муҳаррир Хосият Ражабова

Бадиий муҳаррир Жаҳонгир Абдукалилов

Муҳаррир Адолат Файзиева

Нашриёт лицензия рақами AI № 213

2016 йил 9 марта нашриётта топширилди.

2016 йил 19 апрелда босишга рухсат этилди.

Бичими 84x108 1/32. “BalticaAPP” гарнитураси.

Шартли босма табоби 7,56.

Нашриёт ҳисоб табоби 5,28. Адади 2000 нусха.

1161-сонли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

**Оригинал макет “DAVR PRESS” нашриёт-матбаа
уйида тайёрланди.**

**“DAVR PRESS” НМУ МЧЖнинг матбаа бўлимида
офсет усулида чоп этилди.**

Манзил: Узбекистон Республикаси, 100156,
Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани, 20-А даҳа, 42-үй.
Нашриёт бўлими тел.: + (99871) 120-1299;
Маркетинг бўлими тел.: + (99871) 120-1233; 120-1202.

Web: www.davpress.uz

E-mail: davr-press@mail.ru